

HUNGAROLÓGIAI ÉVKÖNYV
PÉCS, 2016

HUNGAROLÓGIAI ÉVKÖNYV 2016

**XVII. évfolyam
1. szám**

**A jelen tudományos közleményt a szerkesztők és a szerzők a Pécsi Tudományegyetem
alapításának 650. évfordulója emlékének szentelik.
The present scientific contribution is dedicated to the 650th anniversary of the foundation
of the University of Pécs, Hungary.**

PTE BTK * Pécs, 2016

Hungarológiai Évkönyv 17 (2016)

A magyar egyetemek hungarológiai műhelyeinek kiadványsorozata

ISSN 1585-9673 (Nyomtatott)

HU ISSN 2063-7543 (Online)

A DIGITALIZÁLT SZÁMOK ELEKTRONIKUS ELÉRHETŐSÉGE:

<http://epa.oszk.hu/02200/02287>

Szerkesztőbizottság

Lengyel Zsolt (Pannon Egyetem)

Maticsák Sándor (Debreceni Egyetem)

Nádor Orsolya (Károli Gáspár Református Egyetem)

Szili Katalin (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Szőnyi György Endre (Szegedi Tudományegyetem)

Szűcs Tibor (Pécsi Tudományegyetem)

Tverdota György (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Szerkesztők

Dóla Mónika – Nádor Orsolya – Szűcs Tibor

A szerkesztőség címe:

Pécsi Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet

Nyelvtudományi Tanszék

Hungarológiai és Alkalmazott Nyelvészeti Szeminárium

H-7624 Pécs, Ifjúság útja 6.

Tel.: (36-72) 503-600/24336

E-mail: szucs.tibor@pte.hu

<http://www.nyelvtud.btk.pte.hu/>

Műszaki szerkesztő

Hoss Alexandra

TARTALOM

Előszó	6
I. A MAGYAR MINT IDEGEN NYELV	7
GRZESZAK, ANNA: A magyar nyelvről Lengyelországban: a lengyelországi magyar nyelvészeti irodalom bibliográfiája	8
MÁTYÁS DÉNES: Magyar nyelv és kultúra a Clevelandi Állami Egyetemen: az újraindult magyaroktatás első két éve (2014–2016).....	28
PAP ANDREA: Hogyan legyenek udvarias magyarul? Az udvarias nyelvi viselkedés kérdései magyarul beszélő olasz anyanyelvűek esetében	39
PAWLAS, SZYMON: A magyar és a lengyel helyesírás kialakulásának összehasonlítása.....	49
PUPP RÉKA: A magyar igenevek és igekötők tanítása román anyanyelvű diákoknak	60
SÓLYOM RÉKA: A mai magyar neologizmusok megértése és szerepe a magyar nyelv és a magyar mint idegen nyelv oktatásában	70
WÉBER KATALIN: Az ECL magyar mint idegen nyelvi vizsga minőségbiztosítása.....	79
II. A MAGYAR SZÉPIRODALMI ÉS VOKÁLIS ZENEI SZÖVEGEK A FORDÍTÁSOK TÜKRÉBEN	86
HORVÁTH FUTÓ HARGITA – ANDRIĆ EDIT – HÓZSA ÉVA: Látványdimenziók a „bábeli” térben: egy Nádas-regény átültetései	87
KATONA EDIT: A szerelmes beszéd metaforái Ady Endre Héja-nász az avaron című versében és szerb nyelvű fordításaiban.....	100
MADARÁSZ ESZTER: Régi magyar dalok gitárkísérettel – Prozódia és deklamáció vizsgálata a fordítás tükrében.....	107

RÓZSAVÖLGYI EDIT: A kontrasztív szemléletű nyelvi és kulturális tudatosság fontossága a fordítás gyakorlatában.....	116
SHERWOOD, PETER: Magyar irodalom angol nyelven: fordítástechnikai fogódzók.....	130
SZAWERDO, ELŻBIETA: Romantika, hol vagy? (A magyar romantika irodalmának recepciója Lengyelországban a XXI. században).....	135
SZŰCS TIBOR: A hungarológia kultúraközisége a magyar költészet fordításainak megközelítésében.....	143
<i>Contents</i>	151
A 17. szám szerzői	153
Útmutató	154
ECL	155

Előszó

A jelen kötet válogatást tartalmaz
a **VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus**
(Pécs, 2016. augusztus 22–27.)
alábbi két szimpóziumának előadásaiból:

„A magyar mint idegen nyelv”

szimpóziumból;

„A magyar szépirodalmi és vokális zenei szövegek a fordítások tükrében”

szimpóziumból.

Felkérésünkre, illetve az előadások írott változatai szövegközlésének felajánlására
az itt megjelent írások szerzői készítették el szerkesztett anyagaikat
a fenti szimpóziumok résztvevői közül.

I. A MAGYAR MINT IDEGEN NYELV

Anna Grzeszak

A magyar nyelvről Lengyelországban: a lengyelországi magyar nyelvészeti irodalom bibliográfiája

Bevezetés

A magyar nyelvtanítás a lengyelországi egyetemeken már majdnem kilencven éve folyik és az érdeklődés a magyar nyelv iránt állandóan növekszik. Az első magyar nyelvi lektorátus a Varsói Egyetemen alakult meg 1930-ban, az első magyar szakot pedig 1952-ben alapították meg ugyanitt. Azóta még két egyetemi hungarológiai központ keletkezett Lengyelországban: Krakkóban és Poznańban. Mind a három központban didaktikai tevékenységek mellett tudományos munka is folyik a magyar nyelvészet, irodalom, kultúra és történelem terén.

Eddig nem jelent meg olyan munka, amely számba venné a lengyel magyar nyelvészeti szakirodalmat. Csak az egyes magyar szakok kutatási tevékenységét bemutató cikkek állnak rendelkezésünkre (Csapláros 1978, Bubak 2000, Zgółka 2000, Koutny–Dávid 2004, Bubak 2005). A bibliográfia révén igyekszem pótolni ezt a hiányosságot. Célom a lengyelországi magyar nyelvészeti kutatások eredményeinek az ismertetése.

A bibliográfiába minden olyan könyv vagy cikk bekerült, amely Lengyelországban jelent meg, és a magyar nyelvről szól. Nem vettem fel a listára nem publikált tanulmányokat, beleértve a kiadatlan szakdolgozatokat és doktori disszertációkat. A bibliográfiába a lengyel kutatók Lengyelországon kívül megjelentetett munkái sem kerültek be. A publikációs lista összeállításához felhasználtam minden lehetséges forrást, elsősorban a *Nukat*-ot, a lengyelországi tudományos könyvtárak katalógusát és a *Bibliografia Zawartości Czasopism* ('Lengyel Folyóiratok Tartalmának a Bibliográfiája') című kiadványt és adatbázist. Az anyag összegyűjtésénél a teljességre törekedtem, de számolni kell azzal, hogy nem sikerült elérnem ezt.

A bibliográfia 176 tételt tartalmaz. Ebből csak 43 önálló kiadvány, a többi publikáció cikk. A magyar nyelvről szóló könyvek többségét szótárak, társalgási könyvek és nyelvkönyvek képezik. A legrégebb kiadvány 1910-ből származik, ez egy orosz nyelvű magyar nyelvkönyv. A bibliográfia a 2016 elejéig terjedő időszakot dolgozza fel.

Adataim szerint 1910 és 1945 között csak 5 publikáció született. 1946 és 1980 között 38 könyv és cikk jelent meg, 1981 és 2016 között pedig 133. Egyértelműen látható az a tendencia, hogy a magyar nyelvvel foglalkozó kutatók és a magyar nyelv iránt érdeklődők egyre többet publikálnak.

A legtöbb tanulmány a magyar–lengyel nyelvi kontaktusokról szól. Az első igazi kutatások a múlt század 50-es éveiben indultak. Ami érdekes, ezeket a kutatásokat varsói orientalisták kezdeményezték, Jan Reychmannal, a varsói magyar tanszék vezetőjével az élen. Az orientalisták a lengyel nyelv magyar jövevényszavaival és a magyar nyelv szláv jövevényszavaival kezdtek foglalkozni. Ez a témakör az utóbbi időben is sok kutatót foglalkoztatott, többek között Justyna Sokołowskát, Török Katalint és Németh Michaelt. Érdemes megemlíteni, hogy Lengyelországban több török–magyar nyelvi kontaktusokról szóló tanulmány is született, főleg Marek Stachowski, egy krakkói turkológus tollából.

A 60-as években a lengyel kutatók a Magyarországon élő lengyelek nyelvére fordították figyelmüket, különösen az istvánmajori lengyelek által használt lengyel nyelv változatára. Ezeket a kutatásokat is Jan Reychman kezdeményezte, később Maria Hemmert és Wiesław Stefańczyk folytatta.

A második nagyon népszerű kutatási terület a szavak és kifejezések jelentése. A szemantikai jellegű lexikai kutatások csak az utóbbi években kezdtek elterjedni, de a cikkek száma ebben a témában majdnem akkora, mint a nyelvi kontaktusok esetében. A szemantikai tanulmányok általában kontrasztív jellegűek. A lengyel hungarológusok a legszívesebben a magyar és lengyel frazeologizmusokat hasonlítják össze, valamint a mindkét nyelvben rögzült világképet.

Sokkal kevesebb publikáció jelent meg a magyar nyelvtani rendszerről. A morfológiai kutatások csak 2000 után indultak. Ezen a téren a legtöbb írás Elżbieta Artowicznak köszönhető, aki a morfoszintaktikai kategóriák leírási problémáival foglalkozott. A magyar esetrendszerről Robert Bielecki is írt. Még kevesebb tanulmány keletkezett a szóalkotás terén. Paweł Kornatowski a szóalkotási folyamatokkal és leírási kérdésekkel foglalkozott, én pedig a magyar műveltető igékkel. A magyar nyelvtan legkevésbé népszerű része a mondat. Rendszeres mondatnapi kutatásokat csak Koutny Ilona végzett, aki többek között a topik-fókusz szerkezet iránt érdeklődött.

Egyre több tanulmány születik a szövegtan és a fordítás terén. Ez két fiatal poznańi kutatónak köszönhető. Karolina Kaczmarek magyar és lengyel jogi szakszövegeket elemez, Joanna Kozakiewicz a magyar sajtódiskurzust vizsgálja.

Az utóbbi években a lektorainktól is egyre több cikk jelenik meg. Ezek a cikkek nyelvtanítási problémákra mutatnak rá, és főleg a kultúratanításról, a magyar nyelvkönyvekről és tanítási módszerekről szólnak.

Egy-két olyan publikáció is volt, amelyben a szerző az írásra, a beszédaktusokra, a magyar nyelv helyzetére, a magyar nyelv változataira, valamint a lexikográfiai kérdésekre fordítja figyelmét. Nem lehet azonban e témák esetében rendszeres kutatásokról beszélni.

Lengyelországban nemcsak tanulmányok jelentek meg a magyar nyelvről, hanem általános és gyakran praktikus jellegű művek is: nyelvtanok, szótárak, nyelvkönyvek és társalgási könyvek. Eddig három magyar nyelvtan készült. Az első még az 50-es években, a másik kettő a 60-as években. Az utóbbit hat évvel ezelőtt adták ki újra. Mind a három mű valamelyik Magyarországon megjelent nyelvtanon alapul, és mind a három nyelvtan inkább adaptáció, mint eredeti alkotás. Semelyikük sem mutatja be a Lengyelországban végzett kutatások eredményeit.

Az első magyar–lengyel és lengyel–magyar szótár már a 30-as években megjelent. A 60-as, 70-es és 80-as évek a magyar–lengyel lexikográfia aranykora: ekkor több szótár jelent meg, köztük két nagyszótár. Az, hogy az első Lengyelországban készült magyar–lengyel nagyszótárt már a 60-as években kiadták, a lengyel hungarológia nagy eredményének tekinthető. Addig nálunk csak néhány hasonló méretű lexikográfiai mű jelent meg, és ezek mind világnyelvek szótárai voltak. A 90-es években egy magyar–lengyel vagy lengyel–magyar szótár sem készült. 2000-ben a harmadik legterjedelmesebb magyar–lengyel lexikográfiai mű látott napvilágot: a poznańi hungarológusok által készített tematikus szótár. Azóta kiadásra került még néhány kisszótár is.

A társalgási könyvek még nagyobb számban jelentek meg, mint a szótárak. A legnépszerűbbek az Eugeniusz Mroczko-féle könyvek, amelyeket az 50-es évektől kezdve öt évtizeden át adtak ki. Érdemes megemlíteni, hogy az első társalgási könyv már 1938-ban elkészült. Szerzője Korompay Manó, az első magyar lektor Lengyelországban és az első szótár megalkotója. A második világháború alatt még egy nagyon rövid kifejezéslista készült, amelyet a *Kto są Węgrzy i jak się z nimi porozumieć?* ('Kik a magyarok és hogyan értessük meg magunkat velük?') című brosúra tartalmazott. A brosúrát azzal a céllal adták ki, hogy a lengyelek megértsék és megkedveljék a keleti hadszíntérről visszavonuló magyar katonákat. A legújabb társalgási könyv 2015-ben jelent meg.

Mroczo nemcsak nyelvtanokat és társalgási könyveket írt, hanem nyelvkönyveket is. Az általa készített anyagok 1950 és 1989 között összesen hétszer jelentek meg. Az első nyelvkönyv 1910-ben készült. Mivel ez a könyv nehezen elérhető, és nem sikerült hozzáférnem a szöveghez, csak annyit tudok mondani róla, hogy orosz nyelven íródott. 1989 után még két nyelvkönyv jelent meg. Mindegyikük – a Mroczo-féle könyvekhez hasonlóan – kezdő szintű nyelvkönyv.

A bibliográfiai adatok alapján azt lehet mondani, hogy a lengyel hungarológusok legszívesebben a szókinccsel foglalkoznak: akár a magyarból átvett lengyel szavakkal, akár a magyar nyelv szláv jövevényszavaival, akár a magyar és lengyel szavak közötti jelentésbeli különbségekkel és hasonlóságokkal. A felvett témák száma állandóan nő. Az első kutatások az 50-es években indultak, és a magyar–lengyel nyelvi kontaktusokra összpontosítottak. Ez a témakör a 80-as évek végéig volt domináns. A 90-es években jelentek meg az első mondattani tanulmányok, a következő évtizedben pedig a hungarológusok a morfológia, a lexikai szemantika, a szövegtan és a fordítás, valamint a nyelvtanítási problémák iránt kezdtek érdeklődni. Szembetűnő, hogy a kutatók sokkal kevesebb figyelmet fordítottak a nyelvtanra, mint a szókincre. Ezt jól tükrözi a megjelent nyelvtanok száma és jellege is. Eddig nem jelent meg nálunk egyetlen eredetileg lengyel nyelvű magyar nyelvtan sem.

A bibliográfia

A bibliográfiai tételek időrendi sorrendben következnek. Azoknál a publikációknál, amelyeknek a címe alapján nehéz megállapítani, hogy miről szólnak, vagy amelyeknek a címe lengyel nyelvű, rövid ismertetést adok.

1910

1. *Kratkij učebnik vengerskago (mad'ârskago) âzyka* 1910. Varšava, Izdanie Štaba Varšavskago Voennago Okruha.

1918

2. Divéky Adorján 1918. *Polacy i język węgierski*. Warszawa, [s.n.].
Különlenyomat a *Tygodnik Ilustrowany* című hetilapból. A magyar nyelvismeret előnyeiről.

1936

3. Korompay Emánuel [Manó] 1936. *Pierwszy słownik węgiersko-polski, polsko-węgierski*. Warszawa, [s.n.].
Lengyel–magyar és magyar–lengyel szótár.

1938

4. Korompay Emánuel 1938. *Polak na Węgrzech: rozmówki polsko-węgierskie*. Warszawa, [s.n.].
Lengyel–magyar társalgási könyv.

1943

5. Divéky Adorján 1943. *Kto są Węgrzy i jak się z nimi porozumieć oraz umundurowanie i wygląd zewnętrzny wojska węgierskiego*. Warszawa, Tajne Wojskowe Zakłady Wydawnicze.
Brosúra a magyar hadseregről, lengyel–magyar kifejezéslistát tartalmaz.

1951

6. Reychman Jan 1951. W sprawie węgierskich zapożyczeń. *Język Polski* 31/3: 203–211.
A lengyel nyelv magyar jövevényszavairól.
7. Śluszkiewicz Eugeniusz 1951. Na marginesie węgierskich zapożyczeń. *Język Polski* 31/3: 196–203.
A lengyel nyelv magyar jövevényszavairól.
8. Zaręba Alfred 1951. Węgierskie zapożyczenia w polszczyźnie. *Język Polski* 31/3: 113–125.
A lengyel nyelv magyar jövevényszavairól.

1953

9. Reychman Jan 1953. Pol. (gwar.) pajtasz ≤ węg. pajtás ≤ tur. paytaş? *Język Polski* 33/5: 407–408.
A magyar *pajtás* és a lengyel *pajtasz* eredetéről.
10. Śluszkiewicz Eugeniusz 1953. Harnaś ≤ węg. hadnagy. *Język Polski* 33/1: 58–60.
A lengyel *harnaś* szó magyar eredetéről.

1954

11. K. Z. 1954. Zainteresowania normalizacji węgierskiej sprawą języka technicznego w Polsce. *Wiadomości PKN* 22/1: 45–46.
A magyar műszaki nyelv standardizációjáról.
12. Csorba Tibor. Redakcja jest w Budapeszcie. *Przekrój* 461: 10.
A Csorba Tibor-féle *Lengyel–magyar szótár* elkészítéséről.

1955

13. Csapláros István 1955. *Zarys elementarnej gramatyki języka węgierskiego. Cz. 1.* Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
Magyar nyelvtan, 1. rész (hangtan, szótan, alaktan).
14. Csapláros István 1955. *Zarys elementarnej gramatyki języka węgierskiego. Cz. 2, Składnia.* Warszawa – Łódź, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
Magyar nyelvtan, 2. rész (mondattan). Mind a két rész későbbi (változott, egykötetes) kiadásai 1963-ban és 1966-ban jelentek meg.
15. Mroczko Eugeniusz 1955. *Język węgierski dla Polaków*. Warszawa, Węgierski Instytut Kultury.

Magyar nyelvkönyv. Későbbi kiadás: 1957.

16. Országh László 1955. Prace nad słownikiem polsko-węgierskim. *Nauka Polska* 3/2: 207–212.

A *Lengyel–magyar szótár* készítéséről.

1956

17. Csorba Tibor 1956. Jókai – Mickiewicz. *Poradnik Językowy* 7: 260–261.

A *Jókai* és *Mickiewicz* nevek írásmódjáról és kiejtéséről.

18. Śluszkiewicz Eugeniusz 1956. Jeszcze słówko o nazwie monety węgierskiej forint.

Poradnik Językowy 8. 325–326.

A lengyel *forint* szóról.

1957

19. Reychman Jan 1957. W sprawie pochodzenia słownictwa banować i bantować. *Język Polski* 37/6: 349–353.

A lengyel *banować* és *bantować* szavak eredetéről.

20. Mroczko Eugeniusz 1957. *Rozmówki węgierskie*. Warszawa, Wiedza Powszechna.

Lengyel–magyar társalgási könyv. Későbbi kiadások: 1958, 1963, 1966, 1968, 1971, 1972.

1959

21. Csapláros István 1959. Węgierska konferencja językoznawcza poświęcona zagadnieniom kultury pielęgnowania języka ojczystego. *Poradnik Językowy* 9: 411–412.

Beszámoló egy magyar nyelvművelő konferenciáról.

22. Mroczko Eugeniusz 1959. Wymowa, pisownia, transkrypcja i odmiana nazwisk węgierskich w języku polskim. *Poradnik Językowy* 1–2: 43–50.

A magyar családnevek kiejtéséről, írásmódjáról és ragozásáról.

23. Mroczko Eugeniusz 1959. Wymowa, pisownia, transkrypcja i odmiana nazwisk węgierskich w języku polskim. *Poradnik Językowy* 9: 452–459.

A magyar családnevek kiejtéséről, írásmódjáról és ragozásáról (második rész).

24. Reychman Jan 1959. Jeszcze w sprawie pochodzenia wyrazu pols. gwar. pajtaś – pajtasz. *Język polski* 39/5: 386–387.

A lengyel *pajtasz/pajtaś* szó eredetéről.

25. Santarius Wanda 1959. Bezprym a Weszprém. *Onomastica* 5/2: 365–372.

Veszprém lengyel megnevezéseiről.

1960

26. Mroczko Eugeniusz 1960. *Język węgierski dla samouków*. Warszawa, Wiedza Powszechna.

Magyar nyelvkönyv.

27. Reychman Jan 1960. Nowe prace o zapożyczeniach słowiańskich w języku węgierskim i tureckim. *Poradnik Językowy* 3: 124–130.

A magyar és a török nyelv szláv jövevényszavairól szóló tanulmányok ismertetése.

1963

28. Petrovici Emile 1963. Sl. *žetica ‘petit-lait de brebis’ en roumain, dans les langues slaves et en hongrois. *Prace Filologiczne* 18/1: 173–178.

1964

29. Mroczko Eugeniusz 1964. *Mała gramatyka języka węgierskiego*. Warszawa, Wiedza Powszechna.
Kis magyar nyelvtan.
30. Reychman Jan 1964. Przyczynki do zagadnienia gwar polskich na Węgrzech. *Język Polski* 44/3: 171–173.
A magyarországi lengyel nyelvjárásokról.

1964

31. Havas Livia – Skripecz Sándor – Varsányi István 1964. *Magyar–lengyel zsebszótár. Kieszonkowy słownik węgiersko-polski*. Varsányi István. *Lengyel–magyar zsebszótár*. Budapest, Terra – Warszawa, Wiedza Powszechna.
Későbbi kiadás: 1967.

1965

32. B. Lőrinczy Éva [Éwa] 1965. Nowy słownik gwarowy Węgier. Fordította: Krawczykiewicz Antoni. *Poradnik Językowy* 4: 164–169.
A Bárczi Géza-féle magyar tájszótárról.

1967

33. Mroczko Eugeniusz. *Język węgierski dla początkujących*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1967.
Magyar nyelvkönyv. Későbbi kiadások: 1973, 1982, 1989.
34. Mroczko Eugeniusz 1967. *Zwięzła gramatyka języka węgierskiego*. Warszawa, Wiedza Powszechna.
Magyar nyelvtan. Későbbi kiadás: 2010.

1968

35. Reychman Jan (szerk.). *Słownik węgiersko-polski. Magyar–lengyel szótár*. Warszawa, Wiedza Powszechna.
Későbbi kiadás: 1980. (lengyel címe: *Wielki słownik węgiersko-polski*)

1970

36. Mroczko Eugeniusz 1970. *Słownik minimum węgiersko-polski i polsko-węgierski. Magyar–lengyel és lengyel–magyar minimum-szótár*. Warszawa, Wiedza Powszechna.
Későbbi kiadások: 1972 és 1987.

1971

37. Reychman Jan 1971. Z zapożyczeń orientalnych w języku węgierskim: betyár i jego pochodne. *Acta Philologica* 3: 65–74.
A magyar *betyár* szó eredetéről.
38. Hemmert Maria 1971. O polskiej gwarze wsi Istvánmajor na Węgrzech. *Rozprawy Komisji Językowej – Wrocławskie Towarzystwo Naukowe* 8: 85–111.
Az istvánmajori lengyelek nyelvéről.

1972

39. Hemmert Maria 1972. O wpływach leksykalnych języka węgierskiego na dialekt polski wsi Istvánmajor na Węgrzech. *Język Polski* 52/5: 369–373.
A magyar nyelvnek az istvánmajori lengyelek nyelvére gyakorolt hatásáról.
40. Hemmert Maria 1972. Teksty gwarowe ze wsi Istvánmajor na Węgrzech. *Język Polski* 52/5: 373–375.
Az istvánmajori lengyelek nyelvéről.

1976

41. Bańcerowski Janusz 1976. Językoznawstwo kontrastywne a metodyka nauczania języków obcych (na materiale języka polskiego i węgierskiego). In: Papiór Jan (szerk.) *Neofilologia: historia – językoznawstwo – dydaktyka – literatura: wybrane materiały z programu naukowego I Walnego Zjazdu Polskiego Towarzystwa Neofilologicznego*. Poznań, Pospres. 84–101.
A kontrasztív nyelvészet és a nyelvtanítás kapcsolatáról, magyar és lengyel nyelvi példákkal.

1977

42. Varsányi István 1977. *Słownik turystyczny węgiersko-polski, polsko-węgierski. Magyar–lengyel, lengyel–magyar útiszótár*. Warszawa, Wiedza Powszechna – Budapest, Terra.
Későbbi kiadások: 1979, 1981, 1986.

1978

43. Mroczko Eugeniusz 1978. *Rozmówki węgierskie*. Warszawa, Wiedza Powszechna.
Lengyel–magyar társalgási könyv (új változat).

1983

44. Bańcerowski Janusz 1983. Polsko-węgierskie kontrasty spółgłoskowe. In: Lewandowski Jan (szerk.) *Nauczanie języka polskiego i kształcenie polonistyczne na Węgrzech*. Warszawa, Uniwersytet Warszawski, 52–102.
A lengyel–magyar mássalhangzói kontrasztokról.
45. Prower Emanuel. Sociolinguistic problems in Czechoslovakia, Hungary, Romania and Yugoslavia. Columbus, 1978. *Socjolingwistyka – Uniwersytet Śląski* 4: 197–203.

1984

46. Engelmayer Ákos – Wójcik Alina 1984. *Mini-rozmówki węgierskie*. Warszawa, Wiedza Powszechna.
Lengyel–magyar társalgási könyv.

1985

47. Csorba Tibor (szerk.) 1985. *Wielki słownik polsko-węgierski. Lengyel–magyar szótár*. Warszawa, Wiedza Powszechna – Budapest, Akadémiai Kiadó.
Az 1958-ban Budapesten megjelentetett *Lengyel–magyar szótár* második, változott kiadása.

1989

48. Hemmert-Udalska Maria 1989. Teksty gwary polskiej mieszkańców Istvánmajor na Węgrzech. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN* 35: 111–116.
Az istvánmajori lengyelek nyelvéről.

1990

49. Hemmert-Udalska Maria 1990. Teksty gwary polskiej mieszkańców Istvánmajor na Węgrzech. Cz. 2. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN* 36: 95–105.
Az istvánmajori lengyelek nyelvéről. Az 1989-ben megjelentetett cikk második része.

1990

50. Mroczko Eugeniusz 1990. *Rozmówki węgierskie: nowe opracowanie*. Warszawa, Wiedza Powszechna.
Lengyel–magyar társalgási könyv. Későbbi kiadások: 1999, 2001, 2002, 2005.

1991

51. Artowicz Elżbieta 1991. Polish and Hungarian vowel phonemes: methodological problems of contrastive studies. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 46: 69–76.
52. Czverdely Katarzyna 1991. *Węgry: informacja turystyczna, rozmówki polsko-węgierskie, mini-słownik*. Poznań, Oficyna Wydawnicza Atena.
Magyarországról turistáknak; lengyel–magyar társalgót és kisszótárt tartalmaz.

1992

53. Artowicz Elżbieta 1992. O budowie tzw. ciągów definicyjnych (na materiale definicji leksykalnych polskich i węgierskich). *Acta Philologica* 21: 39–49.
A definíciós láncok felépítéséről, magyar és lengyel nyelvi példákkal.

1993

54. Stefańczyk Wiesław 1993. Polonia węgierska – przyszłość i teraźniejszość. Stan i potrzeby badań językoznawczych. *Język Polski* 72/1–2: 49–58.
A magyarországi lengyel kisebbségről és nyelvéről.

1995

55. Stefańczyk Wiesław Tomasz 1995. *Język polonii węgierskiej (ujęcie typologiczne)*. Kraków, UJ.
A magyarországi lengyelek nyelvéről.
56. Stachowski Marek 1995. Problem orientalnych etymologii polskiego ogar i węgierskiego agár. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 32: 103–120.
A lengyel *ogar* és a magyar *agár* eredetéről.

1997

57. Wrzosek Piotr. *Rozmówki polsko-węgierskie*. Warszawa, Kram.
Lengyel–magyar társalgási könyv. Későbbi kiadás: 1999.
58. Artowicz Elżbieta 1997. Problemy słownikowej reprezentacji znaczenia czasowników węgierskich. *Acta Philologica* 24: 21–34.
A magyar igék szótári ábrázolásáról.

1998

59. Koutny Ilona 1998. Handling some Hungarian structures in dependency framework for natural language processing. *Lingua Posnaniensis* 40: 89–101.
60. Zaborski Jeremi 1998. Język węgierski – co o nim wiemy? *Kwartalnik Geograficzny* 2: 81–83.
A magyar nyelv rövid ismertetése.

1999

61. Koutny Ilona 1999. Linguistic reflection of culture of the time of transition in Hungary and Poland. In: Brendel János (szerk.) *Culture of the time of transformation – II International Congress: The cultural identity of the Central-Eastern Europe*. 88–96.
A rendszerváltás utáni nyelvi változásokról.

2000

62. Artowicz Elżbieta 2000. Relacje między węgierską gramatyką opisową i praktyczną gramatyką języka węgierskiego (czasownik). *Przegląd Glottodydaktyczny* 17: 61–67.
A magyar ige és az igei kategóriák leírási problémáiról.
63. Balogh Lajos – Bańcerowski Janusz – Posgay Ildikó 2000. Węgierskie elementy leksykalne w językach regionu karpackiego w świetle danych Karpackiego atlasu dialektologicznego. *Prace Filologiczne* 45: 27–34.
A magyar nyelvnek a Kárpát-medencei nyelvekre gyakorolt hatásáról.
64. Koutny Ilona – Jarmołowicz Jolanta – Fórizs Emília – Gizińska Csilla 2000. *Węgiersko-polski słownik tematyczny. Magyar–lengyel tematikus szótár*. Poznań, ProDruk.
65. Sokołowska Justyna 2000. Węgierskie wpływy leksykalne w językach Łemków i Bojków. *Rocznik Wschodni* 6: 125–138.
A magyar nyelvnek a lemko és a bojkó nyelvre gyakorolt hatásáról.

2001

66. Artowicz Elżbieta 2001. Wpływ gramatyki języków fleksyjnych na model opisu języka węgierskiego. Problemy z interpretacją przypadku. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 57: 77–89.

A magyar esetrendszer leírasi problémáiról és az eset különböző értelmezéseiről.

2002

67. Kosztolányi Dezső 2002. Miejsce języka węgierskiego na kuli ziemskiej: list otwarty do Antoine'a Meilleta, profesora Collège de France. Fordította: Worowska Teresa. *Literatura na Świecie* 7/9: 47–65.

Kosztolányi Dezső *A magyar nyelv helye a földgolyón* című nyílt levelének a fordítása.

68. Koutny Ilona 2002. *Angla-esperanta-hungara etvortaro pri lernado kaj laboro. English-Esperanto-Hungarian mini-dictionary on education and work. Angol-eszperantó-magyar kisszótár: tanulás és munka*. Poznań, Prodruck.

69. Koutny Ilona 2002. Topic-focus structure in Hungarian and its automatic identification. *Lingua Posnaniensis* 44: 65–78.

2003

70. Artowicz Elżbieta 2003. *Morfosyntaktyczny model języka w dawnych gramatykach węgierskich. Od Jánosa Sylvestra do Ferenca Verseghegyo*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Katedra Hungarystyki.

A magyar nyelv morfoszintaktikai modelljéről a legrégibb magyar nyelvtanokban.

71. Koutny Ilona 2003. *Angla-Esperanta-Hungara etvortaro pri lingvo kaj komunikado. English-Esperanto-Hungarian mini-dictionary on language and communication. Angol-eszperantó-magyar kisszótár: nyelv és kommunikáció*. Poznań, Prodruck.

72. Sokołowska Justyna 2003. Leksykalne wpływy węgierskie na polskie gwary spiskie. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Językoznawstwo* 1: 112–122.

A magyar nyelvnek a szepesi lengyel nyelvjárásokra gyakorolt hatásáról.

2004

73. Degen-Polgár Agnes – Németh Michał 2004. *Rozmówki węgierskie last minute*. Poznań, LektorKlett.

Lengyel–magyar társalgási könyv.

74. Koutny Ilona (szerk.) 2004. *Hungarológia: nyelv és kultúra*. Poznań: Prodruck.

Konferenciakötet. Tartalmazza a következő (a magyar nyelvről szóló) tanulmányokat:

- Kiefer Ferenc: A semleges szórend a magyarban. 149–156.
- Bańczerowski, Jerzy: Zagadnienia fleksji syntaktycznej w języku węgierskim. A szintaktikai flexió néhány problémája a magyarban. 157–174.
- Koutny Ilona: A magyar pragmatika néhány problémája. 175–193.
- N. Fórizs Emília: Szóalkotási módok a magyar és lengyel ifjúsági nyelvben. 195–210.
- Dávid Mária: A tárgyhoz való viszonyulás: általános és határozott igeragozás a gyakorlatban. 211–225.

75. Németh Michał 2004. Kilka uwag o metodologii badań hungaryzmów w języku polskim. In: Komorowska Ewa – Krzanowska Agnieszka (szerk.) *Świat Słowian w języku i kulturze V. Językoznawstwo*. Szczecin, Uniwersytet Szczeciński. 156–160.
A lengyel nyelv magyar jövevényszavairól és kutatásuk módszertanáról.
76. Stachowski Marek 2004. Karpatyzm leksykalny. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Językoznawcze* 122: 179–188.
A Kárpát-medencei nyelvekről és a kárpátizmus értelmezéseiről.
77. *Węgierski: mini kurs językowy, rozmówki polsko-węgierskie* 2004. Fordította: Magner Jerzy. Czernica, Level Trading.
Magyar nyelvkönyv.
78. Wielocha Mikołaj 2004. Czangowie. *Płaj* 29: 47–58.
A csángókról és nyelvjárásukról.

2005

79. Artowicz Elżbieta 2005. O interpretacji przedimka w dawnych gramatykach węgierskich. In: Stanulewicz Danuta – Kalisz Roman – Kürschner Wilfried – Klaus Căcilia (szerk.) *De lingua et litteris. Studia in honorem Casimiri Andrea Sroka*. Gdańsk, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. 373–384.
Az előjáró értelmezéseiről a legrégebb magyar nyelvtanokban.
80. Berta Árpád 2005. Hungarian koldul ‘to beg’ and koldus ‘beggar’. *Studia Turcologica Cracoviensia* 10: 49–55.
81. Koutny Ilona 2005. *Angla-esperanta-hungara etvortaro pri homa vivo kaj loĝado. English-Esperanto-Hungarian mini-dictionary on human life and housing. Angol-eszperantó-magyar kisszótár: az emberi élet és lakás*. Poznań, Prodruk.
82. Németh Michał 2005. Emocjonalne określenia osób w polskiej gwarze orawskiej w świetle leksyki węgierskiej – pochodzenie a pośrednictwo. *Polonica* 24/25 (2005): 329–343.
A magyar nyelvnek az árvai lengyel nyelvjárásra gyakorolt hatásáról.
83. Németh Michał 2005. Remarks on the etymology of Hung. hajdú ‘herdsman’ and Tk. haydamak ‘brigand’. *Studia Turcologica Cracoviensia* 10: 297–309.
84. Zoltán András 2005. Węg. öböl ‘wypukłość; zatoka’ i öblit ‘płukać’. *Studia Turcologica Cracoviensia* 10: 541–545.
A magyar *öböl* és *öblit* eredetéről.

2006

85. Artowicz Elżbieta 2006. Gramatyka i polityka. Czy forma koniugacyjna czasownika może być dowodem patriotyzmu? *Acta Philologica* 32: 55–77.
Az ikes igék leírasi problémákról és a Révai–Verseghy vitáról.
86. Artowicz Elżbieta 2006. Węgierskie ekwiwalenty łacińskich przypadków w dawnych gramatykach węgierskich. Problem ablativu. In: Di Francesco Amedeo – Nagy László

Kálmán (szerk.): *Lengyelek és magyarok a XVI. Európában. Balassi Bálint és Báthory István kora*. Kraków: Wydawnictwa Uniwersytetu Jagiellońskiego. 11–29.
A magyar ablativus értelmezéseiről a legrégebb magyar nyelvtanokban.

87. Kaczmarek Karolina – Matulewska Aleksandra 2006. Legal Definitions in English, Hungarian and Polish Statutory Documents. *Investigationes Linguisticae* 13: 86–101.
88. Kowalczyk Piotr 2006. *Rozmówki węgierskie*. Kraków, Wydawnictwo Zielona Sowa.
Lengyel–magyar társalgási könyv. Későbbi kiadás: 2009.
89. Pontifex Zsuzsa 2006. *Język węgierski dla początkujących*. Fordította: Kamocki Etelka – Kowalczyk Piotr. Kraków, Wydawnictwo Literackie.
Magyar nyelvkönyv.
90. Stós Małgorzata 2006. *Alfabetyczny słownik rzymskokatolickiej terminologii liturgii i praktyk religijnych oraz elementów architektury i sztuki sakralnej: polsko-węgierski. A római katolikus liturgia és vallásgyakorlat, valamint a szakrális építészet és művészet elemeinek betűrendes szó- és kifejezéstartára: magyar–lengyel*. Kraków, Księgarnia Akademicka.
91. Török Katalin 2006. Słownictwo pochodzenia węgierskiego we współczesnej polszczyźnie. *Poradnik Językowy* 2: 18–39.
A mai lengyel nyelv magyar jövevényszavairól.
92. Pilorz Alfons 2006/2007. Gallicismes hongrois. *Roczniki Humanistyczne* 54–55/5. 39–50.

2007

93. Artowicz Elżbieta 2007. Historyczne uwarunkowania interpretacji pojęć specyficznie węgierskich. Na przykładzie honfoglalás i Trianon, trianoni. In: Dubisz Stanisław – Porayski Pomsta Józef – Sękowska Elżbieta (szerk.): *Lingwistyka a polityka. Słownik pojęć politycznych i społecznych krajów Europy Środkowej i Wschodniej*. Warszawa, Elipsa. 256–257.
A honfoglalás, a Trianon és a trianoni fogalom értelmezéséről.
94. Artowicz Elżbieta 2007. Interkulturowość/Inter-kulturowość. Problemy przekładu powieści Magdy Szabó. In: Szczęsny Anna – Hejwowski Krzysztof (szerk.): *Językowy obraz świata w oryginale i przekładzie: materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Instytut Lingwistyki Stosowanej Uniwersytetu Warszawskiego w Warszawie w dniach 25–27 listopada 2005*. Warszawa, Uniwersytet Warszawski. 79–84.
Az interkulturalitással kapcsolatos fordítási problémákról, Szabó Magda regényei és a lengyel fordításai alapján.
95. Artowicz Elżbieta 2007. Kilka uwag o konotacji (na przykładzie wyrażen węgierskich). *Prace Filologiczne* 53: 19–28.
A konnotációról, magyar nyelvi példákkal.
96. Bańcerowski Janusz 2007. Etnonimy jako stereotypy w świetle związków frazeologicznych i przysłów języka polskiego i węgierskiego. Czermińska Małgorzata – Meller Katarzyna – Fliciński Piotr (szerk.): *Literatura, kultura i język polski w kontekstach i kontaktach światowych*. Poznań, Wydawnictwo Naukowe. 707–723.
Nemzeti sztereotípiákról a magyar és a lengyel frazeologizmusokban.

97. Kaczmarek Karolina – Matulewska Aleksandra 2007. Wykładnia normy prawnej a metodologia przekładu. *Rocznik Przekładoznawczy* 3–4: 81–94.
Jogi szövegek fordításáról, lengyel–magyar nyelvi példákkal.
98. Stachowski Marek 2007. Das Ungarische unter den Karpatensprachen. *Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis* 124: 119–125.
99. Török Katalin 2007. Polonizmy w języku węgierskim. *Prace Filologiczne* 53: 629–635.
A magyar nyelv lengyel jövevényszavairól.

2008

100. Artowicz Elżbieta. Relevant translation of grammatical categories absent in the target language – a case study from Hungarian and Polish. In: Mioduszevska Ewa – Piskorska Agnieszka (szerk.) *Relevance Round Table I*. Warszawa: Warsaw University Press. 7–22.
101. Hetzer Armin 2008. Ungarisch zwischen intensivem Kontakt und puristischer Gegenwehr: zur Frage der deutsch-ungarischen Lehnbeziehungen. *Lingua Posnaniensis* 50: 111–125.
102. Kaczmarek Karolina – Matulewska Aleksandra – Wiatrowski Przemysław 2008. Translacyjne aspekty wyrażania nakazu w polskich, angielskich i węgierskich aktach normatywnych. *Scripta Neophilologica Posnaniensia* 9: 163–184.
A szabályozási aktusok fordításáról és az utasítás kifejezési eszközeiről lengyel, magyar és angol jogi szövegekben.
103. Kaczmarek Karolina 2008. Badania tekstowe w procesie tłumaczenia polskich i węgierskich tekstów prawniczych na przykładzie umowy kupna-sprzedaży. *Język. Komunikacja. Informacja* 3: 9–20.
A magyar és a lengyel adásvételi szerződésekről a szövegten és a fordításelmélet szempontjából.
104. Koutny Ilona 2008. *Natural language processing for Hungarian speech synthesis*. Poznań, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
105. Kowalczyk Piotr 2008. *Rozmówki węgierskie*. Kraków, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe.
Lengyel–magyar társalgási könyv.
106. Németh Michał 2008. *Zapóżyczenia węgierskie w gwarze orawskiej i drogi ich przenikania*. Kraków, Księgarnia Akademicka.
Az árvai lengyel nyelvjárás magyar jövevényszavairól.
107. Pawlas Szymon 2008. *Neologizmy (na przykładzie węgierskiego, fińskiego i udmurckiego)*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Katedra Hungarystyki.
<http://ebuw.uw.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=2097&from=publication>.
A magyar, finn és udmurt nyelvújításról.
108. Siming Pia 2008. *Język węgierski – rozmówki*. Fordította: Skoraszewski Mariusz. Chennevieres-sur-Marne, ASSiMiL – Poznań, Nowela.
Lengyel–magyar társalgási könyv.

2009

109. Artowicz Elżbieta 2009. Współczesne podręczniki gramatyki opisowej języka węgierskiego z perspektywy polskich studentów hungarystyki. *Acta Philologica* 36: 131–143.
A magyar morfoszintaktikai rendszer leírasi problémáiról.
110. Bassola Peter 2009. Zwischen Mikroebene und Makroebene: am Beispiel der ungarischen Konjugation. *Studia Linguistica* 27: 29–45.
111. Connelly Julianna 2009. Hungary, Slovakia, and Romania: international relations examined through minority language education. *Organon* 41: 51–58.
112. Dusza Alexandra 2009. Formy adresatywne jako wskaźniki grzeczności w aktach prośby. Na przykładzie fragmentów powieści Dezső Kosztolányiego *Aranyasszony*. *Acta Philologica* 36: 158–165.
A nyelvi udvariasságról, a megszólítási formákról és a kérdés beszédaktusáról Kosztolányi Dezső *Aranyasszony* című regénye alapján.
113. Gordon Jacek 2009. *Słownik polsko-węgierski, węgiersko-polski z rozmówkami*. Czernica, Level Trading.
Lengyel–magyar, magyar–lengyel szótár és társalgó.
114. Jakubowski Bronisław 2009. Algún aspecto del uso del verbo cópula ser/estar en español, en comparación con el polaco, el húngaro y el ruso. *Acta Philologica* 36: 241–247.
115. Kaczmarek Karolina 2009. The textual role of repetition in the translation of Polish and Hungarian legal texts. *Comparative Legilinguistics* 1: 88–106.
116. Németh Michał 2009. Varia etymologica hungaro-slavica. *Studia Etymologica Cracoviensia* 14: 243–253.
117. Németh Michał 2009. The Role of Borrowing Routes in Defining Loanwords as Hungarisms in Polish Dialects. In: Kálmán Nagy László – Németh Michał – Tátrai Szilárd (szerk.): *Languages and Cultures in Research and Education*. Kraków, Jagiellonian University Press. 209–218.
118. Pawlas Szymon 2009. O dawnym węgierskim piśmie runopodobnym nazywanym rowasz. *Acta Philologica* 36: 149–157.
A magyar rovásírásról.
119. Péteri Attila 2009. Agglutination vs. Flexion: ausgewählte Probleme eines kontrastiv-typologischen Vergleichs der deutschen und der ungarischen Morphologie. *Studia Linguistica* 27: 47–64.
120. Roguska Magdalena 2009. Czy język węgierski jest androcentryczny? *Acta Philologica* 36: 144–148.
A magyar nyelvben rögzült nemek képeről.
121. Stachowski Marek 2009. Eugen Helimskis Materialien zur Erforschung der ältesten slawisch-ungarischen Sprachkontakte. *Studia Etymologica Cracoviensia* 14: 35–107.

122. Stachowski Stanisław 2009. Można się tego języka nauczyć. Interjút készítette: Marzena Florkowska. *Alma Mater* 117: 10–11.
A magyar nyelv rövid ismertetése.
123. Török Katalin 2009. Polsko-węgierskie, węgiersko-polskie kontakty językowe: historia i współczesność. *Studia Pragmalingwistyczne* 1: 167–181.
A lengyel–magyar és magyar–lengyel nyelvi kontaktusokról.
124. V'ľčanova Marinela 2009. Pogled v'rhu izgubenoto slavânsko leksikalno nasledstvo v s'vremennîâ ungarskiâ ezik. *Rozprawy Komisji Językowej. Łódzkie Towarzystwo Naukowe* 54: 109–116.
A mai magyar nyelv szláv jövevényszavairól.

2010

125. Artowicz Elżbieta 2010. Co wnosi opis generatywny do funkcjonalnej kategoryzacji węgierskich morfemów? *Acta Philologica* 38: 159–164.
A magyar morfémák funkcionális csoportosításáról.
126. Baran' Êlizaveta 2010. Ukraïns'ko-Ugors'ki miżmovni kontakti na pomeživ' i ih etničnih teritorij: vpliv ugors'koï movi na leksiku tvoriv zakarpats'kih pis'mennikiv. *Teka Komisji Polsko-Ukraïnskich Związków Kulturowych* 5. 24–31.
A magyar–ukrán nyelvi kontaktusokról.
127. Bielecki Robert 2010. Does the genitive operate in the Hungarian case system? 1, The é-genitive. *Lingua Posnaniensis* 52/2: 7–25.
128. Bojar Bożenna (szerk.) 2010. *Czas, pamięć, tradycja: materiały konferencji*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Katedra Hungarystyki.
Konferenciakötet. Tartalmazza a következő (a magyar nyelvről szóló) tanulmányokat:
- Török Katalin: Miłość w węgierskiej muzyce rozrywkowej od lat siedemdziesiątych po czasy nam współczesne. Analiza językowa tekstów piosenek wybranych węgierskich zespołów muzycznych [Szerelem a magyar könnyűzenében a 70-es évektől napjainkig – néhány kiválasztott magyar együttes dalszövegeinek nyelvi elemzése]. 184–193.
 - Kornatowski Paweł: Słowotwórstwo vs. fleksja. Kwestie sporne w klasyfikacji afiksów [A szóalkotás és a flexió. A toldalékok osztályozásának vitás kérdései]. 231–243.
 - Tátrai Szilárd: Deiktyczne przedstawienie czasu w języku węgierskim [Az idő deiktikus megjelenítése narratív szövegekben]. 244–253.
 - Kaczmarek Karolina: Polskie i węgierskie teksty prasowe o tematyce kryminalnej w XVIII, XIX i na początku XX wieku jako przykład analizy tekstologicznej z uwzględnieniem aspektu historyczno-kulturowego [Lengyel és magyar bűnügyi tematikájú sajtószövegek a XVIII–XIX. században és a XX. század elején mint szövegelemzési példák a történeti-kulturális aspektus tekintetbevételével]. 271–282.
 - Dávid Mária: Filmekkel az idő nyomában. Hogyan tehetjük eredményesebbé magyaróráinkon a kultúratanítást? 311–326.
 - Gedeon Márta: A magyar nyelvkönyvek az idő fogságában. 327–334.
129. Grzeszak Anna. Wybrane zagadnienia ustalania polskich ekwiwalentów tekstowych węgierskich czasowników kauzatywnych. *Acta Philologica* 38: 165–171.
A magyar műveltető igék lengyel megfelelőiről.
130. Kaczmarek Karolina 2010. Relacje tekstowe jako system wspomagający proces tłumaczenia tekstów paralelnych na przykładzie polskiej i węgierskiej umowy sprzedaży. *Comparative Legilinguistics* 3: 47–56.
A magyar és lengyel jogi szövegek fordításáról.

131. Rocchi Luciano 2010. The Hungarian linguistic material in Evliya Çelebi. *Studia Etymologica Cracoviensia* 15: 114–125.

132. Németh Szabolcs 2010/2011. Az internet szerepe a magyar mint idegen nyelv oktatásában. *Język. Komunikacja. Informacja* 5: 69–77.

2011

133. Bańcerowski Janusz Cz. 2011. Kilka uwag o prawnej ochronie języka polskiego i węgierskiego. *Język. Komunikacja. Informacja* 6: 63–70.
A magyar és a lengyel nyelvpolitikáról.

134. Bielecki Robert 2011. Does the genitive operate in the Hungarian case system? 2, The Ø-/nak-/nek-genitive. *Lingua Posnaniensis* 53/1: 25–40.

135. Dalmi Grete 2011. Dative causatives in Hungarian. *Roczniki Humanistyczne* 59/5: 55–78.

136. Dziachan Aleksandra 2011. Porównanie polskich i węgierskich nazw barw czarnej i białej. *Acta Philologica* 40: 35–41.
A lengyel *biały*, *czarny* és a magyar *fehér*, *fekete* nevek szemantikájáról.

137. Grzeszak Anna 2011. Kazał zrobić, zrobił sobie, wyrobił: elementarne odpowiedniości przekładowe węgierskiego czasownika kauzatywnego csináltat. *Acta Philologica* 40: 43–51.
A *csináltat* ige lengyel megfelelőiről.

138. Jónás Erzsébet Cs. 2011. Kontrastivnaâ semantika komp'ûternoj kommunikacii (vengersko-russkoe sopostavlenie). *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Filologiczna. Glottodydaktyka* 3/3: 35–45.

139. Kaczmarek Karolina 2011. Lingua Legis w aspekcie translologicznym węgiersko-polskim i polsko-węgierskim. *Comparative Legilinguistics* 6: 15–229.
A magyar–lengyel és lengyel–magyar *lingua legis* translológiai aspektusáról.

140. Németh Michał 2011. The Hungarian and Slavonic background of Bashkir tȕraž 'wasp'. *Studia Etymologica Cracoviensia* 16: 93–101.

141. Pawlas Szymon 2011. Bóg Węgrów. *Acta Philologica* 40: 23–33.
A magyar nyelvben rögzült isten képeről.

2012

142. Dér Csilla Ilona – Markó, Alexandra. Age-specific features of the use of discourse markers in Hungarian. *Język. Komunikacja. Informacja* 7: 61–78.

143. Jedlak Sylwia 2012. Językowy obraz świata w polskiej i węgierskiej frazeologii i paremiologii w związkach z leksemem ptak i jego hiponimami. *Acta Philologica* 42: 14–23.
A magyar és a lengyel nyelvben rögzült madár képe.

144. Koutny Ilona 2012. From semantic networks to dictionary structures. *Język. Komunikacja. Informacja* 7: 115–128.
Magyar nyelvi példákat tartalmaz.
145. Koutny Ilona (szerk.) 2012. *Magyar–lengyel kapcsolatok: kontrasztív nyelvészeti, irodalmi és kulturális kutatás, I.* Poznań, ProDruk.
Konferenciakötet. Tartalmazza a következő (a magyar nyelvről szóló) tanulmányokat:
- Kontra Miklós: A magyarul beszélők néhány égető szociolingvisztikai problémája. 17–27.
 - Tátrai Szilárd: A metapragmatikai tudatosság jelzései a magyar nyelvben. 28–37.
 - Veres-Guśpiel, Agnieszka: A tegező és nem tegező formák használata a magyar anyanyelvűek és magyarul tanuló lengyelek körében. 38–45.
 - Koutny Ilona: Metakommunikáció és frazeológia. Kontrasztív vizsgálat. 46–54.
 - Jankowski, Henryk: Nyelvi változások Budapesten. 55–58.
 - Vargáné Horváth Mária: Szláv eredetű családnevek a mai magyar családnévrendszerben. 59–69.
 - Ladányi Mária: A magyar szóképzési morfológia leírási kérdései – eltérő nyelvelméleti magyarázatok fényében. 70–86.
 - Kornatowski, Paweł: Lexikaiak vagy grammatikaiak a magyar elliptálható morfémák? 87–96.
 - Kozakiewicz, Joanna: A moldvai csángó nyelvjárás néhány aspektusa. 97–104.
 - Szili Katalin: Arról, ami hiányzik a nyelvkönyveinkből, avagy a közös kulturális értékeinkről magyar–lengyel viszonylatban. 107–119.
 - Czibere Mária: A magyar nyelv nagyító alatt, avagy kulturális konfliktusok a nyelvészetórán. 120–134.
 - Hegedűs Rita – Oszkó Beatrix: Naprakészen korszerű módszerek korlátozott feltételek között a magyar mint idegen nyelv tanításában. 135–146.
 - Dávid Mária: Ünnepi műsorok a nyelvtanítás szolgálatában. 147–171.
 - Kaczmarek, Karolina: Szövegelemzés az idegennyelv- és fordítástanításban. 172–180.
 - Németh Szabolcs: Hibaelemzés és hibajavítás a nyelvórán. 181–189.
 - Szita Szilvia: Utak a magyar nyelvhez. 190–193.
 - Fazekas Tibor: A magyar nyelv tanítása ma külföldön, kétfokozatú egyetemi képzési rendszerben. 204–209.
146. Koutny Ilona (szerk.) 2012. *Magyar–lengyel kapcsolatok: kontrasztív nyelvészeti, irodalmi és kulturális kutatás, II.* Poznań, ProDruk.
Konferenciakötet. Tartalmazza a következő (a magyar nyelvről szóló) tanulmányokat:
- Bańcerowski Janusz: Kilka uwag o polsko-węgierskich kontrastach językowych [A magyar és a lengyel nyelvben rejlő világképről]. 145–157.
 - Koutny Ilona: Kolory, które łączą [A piros és a fehér szín szimbolikájáról a magyar és a lengyel nyelvben]. 158–171.
147. Kozakiewicz Joanna 2012. Polityka językowa Rumunii a dialekt csángó. *Język. Komunikacja. Informacja* 7: 23–35.
Románia nyelvpolitikájáról és a csángó nyelvjárás helyzetéről.
148. Németh Michał 2012. W sprawie dyskusji nad najstarszymi zapożyczeniami węgierskimi w polszczyźnie: stpol. bantować ‘karać’ i pol. dial. bantować ‘dokuczać’ – homonimia czy polisemia? *LingVaria* 14/2: 147–160.
Az ólengyel és lengyel nyelvjárás *bantować* magyar eredetéről.
149. Rieger Janusz (szerk.). *Karpacki atlas dialektologiczny: indeksy.* Kraków, Instytut Języka Polskiego PAN.
Szómutató a Kárpáti nyelvjárás atlaszhoz.
150. Takács Edit 2014. Beyond aspect: a case study of the Hungarian talál – megtalál ‘find’ constructions. *Język. Komunikacja. Informacja* 9: 93–108.

151. Taranek Małgorzata 2012. Diabeł w węgierskich wierzeniach ludowych na przykładzie tekstów z komitatu Baranya. *Acta Philologica* 41: 138–144.
A népi hiedelmekben rögzült ördög képéről.
152. Taranek Małgorzata 2012. Obraz diabła w węgierskiej frazeologii. *Acta Philologica* 42: 24–29.
A magyar frazeológiában rögzült ördög képéről.
153. Wilczak Joanna 2012. Roboty opowiadają bajki po węgiersku: neologizmy w węgierskim przekładzie Bajek robotów Stanisława Lema. *Acta Philologica* 41: 152–158.
Stanisław Lem *Amit a robotok mesélnek* című elbeszéléssorozatának magyar fordításáról és a szövegekben felhasznált neologizmusokról.
- 2013**
154. Constantinovits Mihály – Vladár Zsuzsa 2013. Cultural roots of foreign trade terminology. *Język. Komunikacja. Informacja* 8: 50–57.
Magyar nyelvi példákat tartalmaz.
155. Kaczmarek Karolina 2013. Precyzja i niedookreśloność wyrażen w przepisach prawnych na przykładzie języka polskiego i węgierskiego. *Comparative Legilinguistics* 13: 51–68.
A magyar és lengyel jogi szövegek pontosságáról.
156. Kozakiewicz Joanna 2013. Romowie w węgierskim dyskursie prasowym na podstawie analizy Węgierskiego Korpusu Narodowego. *Język. Komunikacja. Informacja* 8: 20–30.
A romák képéről a magyar sajtódiskurzusban.
157. Kugler Nóra 2013. The negativity of Hungarian modal adverbs: (aligha, bajosan, nehezen). *Język. Komunikacja. Informacja* 8: 9–19.
158. *Słownik polsko-węgierski, węgiersko-polski. Lengyel–magyar, magyar–lengyel szótár* 2013. Összeállította: Kornatowski Paweł. Czernica, Level Trading – Wodzisław Śląski, Usługi Poligraficzne i Wydawnicze Legis.
159. Sobczak Anna 2013. Użycie nazw barw niebieski, błękitny, granatowy w języku polskim i kék (niebieski) w języku węgierskim. *Język. Komunikacja. Informacja* 8: 77–93.
A magyar kék és a lengyel niebieski, błękitny, granatowy színevek használatáról.
160. Stachowski Marek 2013. Miechowit's knowledge of East European languages (mainly Hungarian, Lithuanian and Tatar) based on his Tractatus de Duabus Sarmatiis (1917). *Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis* 130: 309–316.
161. Stefańczyk Wiesław Tomasz 2013. Mniejszość polska na Węgrzech: stan i potrzeby badań. *Konteksty Kultury* 10: 479–488.
A magyarországi lengyel kisebbség nyelvééről és e nyelv kutatásairól.
162. Taranek Małgorzata 2013. Kim lub czym jest prikolicz? Językowy obraz prikolicza w Tordatúr. *Acta Philologica* 44: 103–112.
A prikolics nyelvi képéről.

2014

163. Drahot-Szabó Erzsébet 2014. Zum Zusammenhang der phraseologischen Äquivalenz auf Langue-Ebene und auf Diskurs-Ebene. *Studia Germanica Gedanensia* 31: 208–223.
164. Králík L'ubor 2014. Ungarisch vizsga, vizsgál: Versuch einer slawischen Ethymologie. *Studia Etymologica Cracoviensia* 19: 205–213.
165. Stachowski Marek 2014. Remarks on the investigation of the oldest layer of Turkic loan-words in Hungarian. *Studia Etymologica Cracoviensia* 19: 215–222.

2015

166. Arabski Janusz – Łyda Andrzej – Marzena Będkowska-Obląg (szerk.) 2015. *Precyzja w języku i jego opisie*. Katowice, Wyższa Szkoła Zarządzania Marketingowego i Języków Obcych w Katowicach.
Konferenciakötet. Tartalmazza a következő (a magyar nyelvről szóló) tanulmányokat:
- Kaleta, Damian: Koń jaki jest, każdy widzi... inaczej. Kilka refleksji na temat precyzji w opisie konia w języku polskim i węgierskim [A ló képeről a magyar és a lengyel nyelvben]. 155–172.
 - Taranek, Małgorzata: ... dwa bratanki – porównanie polskich i węgierskich nazw pokrewieństwa i powinowactwa [A magyar és a lengyel rokonságnevek összehasonlítása]. 173–186.
 - Gedeon Márta: Specyfika koniugacji w języku węgierskim jako problem precyzji językowej [Az alanyi és a tárgyas ragozás tanításáról]. 187–198.
 - Kozak Ildikó: Przedrostki czasowników w języku węgierskim jako elementy precyzji językowej [A magyar igekötők tanításáról]. 199–206.
 - Török Katalin: Od dywanu do makaronu – znaczenie precyzji w uczeniu się języka obcego na przykładzie słownictwa o podobnym kształcie lub brzmieniu w języku węgierskim i polskim [Hasonló hangzású szavakról a magyar és a lengyel nyelvben]. 207–219.
167. Barátka Agnieszka – Kaleta Damian. Magya(r)zyn: Milyen hipsternek lenni? *Magyazyn* 2: 62–64.
Anyagok a nyelvtanuláshoz.
168. Barátka Agnieszka – Kaleta Damian. Magya(r)zyn: Tudod-e, hogy.... *Magyazyn* 3: 52–60.
Anyagok a nyelvtanuláshoz.
169. Barátka Agnieszka. Magya(r)zyn: Új helyesírási változások. *Magyazyn* 4: 61–66.
Anyagok a nyelvtanuláshoz.
170. Grzeszak Anna 2015. Genetivus decipiens – węgierskie translaty polskich wyrażen z przydawką dopełniaczową. *Acta Philologica* 46. 83–90.
A lengyel birtokos jelzős szerkezetek magyar megfelelőiről.
171. Grzeszak Anna 2015. Jak korzystają ze słowników studenci małych filologii? *Linguodidactica* 19: 63–77.
A magyar, a finn és az észt szótárak használatáról a Varsói Egyetem diákjai körében.
172. Németh Michał 2015. A Slavonic etymology of Hung. ocsúdik ‘to come to, to awake’ and the question of the morphological adaptation of Slavonic loan verbs in Hungarian. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 60/1: 33–41.

173. Pawlas Szymon 2015. Liczebniki w językach ugrofińskich. *Acta Philologica* 46: 91–102.
A finnugor nyelvek számneveiről.
174. *Rozmówki węgierskie* 2015. Kraków, Lingea.
Lengyel–magyar társalgási könyv.

2016

175. Barátka Agnieszka 2016. Magya(r)zyn: A legfiatalabb hungarikumok. *Magyazyn* 5: 37–41.
Anyagok a nyelvtanuláshoz.
176. Krzyżanowska Anna – Sorbet Piotr – Posturzyńska-Bosko Małgorzata (szerk.) 2016. *Badania diachroniczne w Polsce II*. Lublin, Wydawnictwo UMCS.
Konferenciakötet. Tartalmazza a következő (a magyar nyelvről szóló) tanulmányokat:
- Grzeszak Anna: Słowniki z językiem węgierskim i polskim w XVI i XVII wieku [A magyar–lengyel lexikográfia története: XVI–XVII. század]. 39–50.
 - Török Katalin: Hungaryzmy dotyczące kulinariów w polszczyźnie (A magyar eredetű lengyel ételek neveiről]. 113–123.

Irodalom

- Bubak, Grzegorz 2000. Dziesięć lat istnienia Katedry Filologii Węgierskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego (1989–1999). In: Bańcerowski Janusz (szerk.): *Polono-Hungarica. Nyelvészet – Irodalom – Történelem – Kultúrtörténet*. ELTE Lengyel Filológiai Tanszék, Budapest. 394–395.
- Bubak, Grzegorz 2005. 15-lecie Katedry Filologii Węgierskiej UJ. *Alma Mater* 68: 17–19.
- Csapláros István 1978. Dzieje filologii węgierskiej na Uniwersytecie Warszawskim. *Życie Szkoły Wyższej* 1: 79–86.
- Koutny Ilona – Dávid Mária 2004. A poznańi magyar szak (1992–2004). In: Koutny Ilona (szerk.): *Hungarológia: nyelv és kultúra*. Poznań, ProDruk. 25–36.
- Zgółka, Tadeusz 2000. Problematyka badań kontrastywnych polsko-węgierskich w działalności dydaktycznej poznańskiej hungarystyki. In: Bańcerowski Janusz (szerk.): *Polono-Hungarica. Nyelvészet – Irodalom – Történelem – Kultúrtörténet*. ELTE Lengyel Filológiai Tanszék, Budapest. 387–392.

Grzeszak, Anna

A Bibliography of Hungarian Linguistic Literature in Poland

The study of Hungarian language in Poland enjoys considerable interest. The aim of the paper is to present the achievements of Hungarian linguistics in Poland. It contains a bibliography of all studies on Hungarian language published in Poland and gives an overview of the directions in which the field is headed.

Magyar nyelv és kultúra a Clevelandi Állami Egyetemen: az újraindult magyaroktatás első két éve (2014–2016)*

1. A „magyar” Cleveland

Clevelandben és környékén jelentős magyar származású közösség él, egy időben a várost Budapest után a legnagyobb magyar településként is emlegették. Clevelandbe és Északkelet-Ohio-ba a 19. század utolsó évtizedeitől több hullámban érkeztek nagy számban magyarok: a legjelentősebbek az ún. „óamerikások”-hoz vagy „öregamerikások”-hoz köthető 1870–1920 közötti évtizedek, a *Displaced Person*, azaz a DP-generáció tagjai (a „dípísek” – főleg a második világháború nyugat-európai, elsősorban német és osztrák menekülttáborokból érkezett magyar menekültjei) idetelepülésének időszaka az 1950-es évek eleje környékén, illetve a forradalom után emigrált magyarok érkezésének ideje, az 1956 utáni évek voltak, de a huszadik század végétől máig is jelentős számú magyar kezdett itt tengerentúli életet, főként a *brain drain*, a szellemi elit elcsábításának hatása következtében (Szentkirályi 2013, 22–26). Az amerikai népszámlálási adatok szerint 2010-ben a magyar származásúak száma a városban 6000, Cuyahoga megyében 44 000, a környező megyéket is számolva 100 000 feletti volt, ebből Clevelandben és környékén ma is több ezren beszélnek magyart az otthonaikban, nagyon sokan tagjai magyar szervezeteknek, illetve járnak magyar templomokba és a magyar közösség által szervezett programokra (Szentkirályi 2013, 67–75).

Noha a helyi magyar közösség zsugorodó csoport, napjainkban is élénk, a magyar származásához ragaszkodó, a hagyományokat erősen ápoló közegnek számít. Számos magyar szervezet, intézmény, templom működik Clevelandben és a térségben, a magyar nyelv megőrzését több – jellemzően önkéntesen szerveződő – magyar iskola támogatja, erős és jól szervezett a helyi magyar cserkészlet, sok magyar rendezvényre (kongresszus, bálók, megemlékezések, társasági programok stb.) kerül sor minden évben, és jelentős a helyi magyar média is. A közösség magyarságtudatának ápolását és megőrzését évente több ösztöndíjas is segíti, akik a Körösi Csoma Sándor Programon és a Mikes Kelemen Programon keresztül érkeznek ide, és kapcsolódnak be aktívan a helyiek életébe.¹

2. A Cleveland State University – Fulbright Hungary megállapodás

Clevelandben a magyarnyelv-oktatásnak hosszú múltja van mind a magyar közösségben, a cserkészeten belül, illetve a helyi diaszpóra által működtetett magyar iskolákban, mind a clevelandi felsőoktatásban, különböző felsőoktatási intézményekben.² A Clevelandi Állami

· Szeretném köszönetemet kifejezni Gárdosi Ritának, Laura Grafnak és a Clevelandi Állami Egyetem Világnyelvek, Irodalmak és Kultúrák Tanszékének, Jókay Károlynak és a *Fulbright Hungary*-nek, valamint Szentkirályi Endrének és Tóth Gergelynek a jelen írás elkészítéséhez nyújtott segítségükért. Az általuk nyújtott hasznos információk és/vagy ötletek nélkül e tanulmány nem nyerhette volna el a mostani formáját: szegényebb volna, és csak kevésbé lehetne pontos és részletes.

¹ A clevelandi magyarokról Szentkirályi Endre doktori értekezése (Szentkirályi 2013) mellett lásd még többek között: Papp 1981; Szentkirályi 2008; Szentkirályi 2014.

² A clevelandi magyarnyelv-oktatás múltjáról és a CSU-s magyartanítás újraindulásáról jó áttekintést ad Gárdosi 2015.

Egyetemen (*Cleveland State University*, Cleveland, Ohio; *CSU*) is folytak már korábban – a múlt század második felében – magyar nyelvi (és egyéb) kurzusok, majd a magyar nyelv és kultúra oktatása szünetelt, mígnem az egyetem és a budapesti Fulbright Bizottság (Magyar–Amerikai Oktatási Csereprogram Bizottság) 2013 novemberében aláírták azt a megállapodást, amelynek értelmében a CSU és a Fulbright Hungary közös finanszírozásában 2015-től 2018-ig évente egy Fulbright-vendégoktató érkezik Magyarországról az intézménybe. A magyartanítás újraindítása már csak a jelentős helyi magyar közösség jelenléte miatt is indokolt volt, de a program természetesen a magyar felmenőkkel nem rendelkező hallgatóknak is szól. A kezdeményezés megvalósításában jelentős anyagi és lelki támogatást nyújtottak Cleveland magyar közösségei is: a Clevelandi Magyar Történelmi Társulat (*Cleveland Hungarian Heritage Society*), a Magyar Társaság (*Hungarian Association*), az Északkelet-Ohioi Magyar Kulturális Központ (*Hungarian Cultural Center of Northeastern Ohio*), a Clevelandi Magyar Fejlesztési Bizottság (*Cleveland Hungarian Development Panel*), a Cserkész Barátok Köre (*American Hungarian Friends of Scouting*), a Clevelandi Magyar Iskola (*Cleveland Hungarian School*), a William Penn Társaság (*William Penn Association*), a Magyar Baráti Közösség (*Hungarian Communion of Friends*), a clevelandi Egyesült Magyar Egyletek (*United Hungarian Societies*) és egy magánadakozó.³ Nagyrészt e támogatásnak köszönhető az is, hogy a CSU-s magyar program valójában már a 2014/2015-ös tanévtől kezdődően elindulhatott, és 2014 augusztusában megérkezett az egyetemre az első Fulbright-vendégoktató.⁴

Jelen írás a továbbiakban a CSU-s magyartanítás sajátosságait, eddigi oktatási és szervezési eredményeit szándékozik bemutatni. Egyrészt kitér a magyarórák módszertani jellemzőire és tapasztalataira, másrészt betekintést nyújt a program jelenlegi helyzetébe, és felvázolja a hosszú távú fennmaradás érdekében tett eddigi lépéseket. A vizsgálódás időbeli kerete a 2014/2015-ös és a 2015/2016-os tanéveket foglalja magába, s bár az amerikai egyetemen a magyar nyelv és kultúra oktatása jelenleg nem külön BA-, MA- vagy minor programként működik, az egyszerűség kedvéért gyakran mégis „magyar program”-ként kerül majd megnevezésre.

3. Magyar nyelvi és kulturális órák

A Clevelandi Állami Egyetemen a magyar mint idegen nyelv és a magyar kultúra tanítása a Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar (*College of Liberal Arts and Social Sciences*, röviden: *CLASS*) Világnyelvek, Irodalmak és Kultúrák Tanszékén (*Department of World Languages, Literatures, and Cultures*; korábban – 2016-ig – Modern Nyelvi Tanszék: *Modern Languages Department*) folyik. Az amerikai intézményben a magyar vendégoktatót produktív légkör és munkakörülmények várják: barátian fogadják, ötletei megvalósításában támogatják, és a tanszéken jól felszerelt iroda áll a rendelkezésére (ennek berendezését az elsőként érkezett vendégoktató vállalta magára), ahol a magyar nyelvkönyvekből – munkafüzettel együtt – már hozzáférhetőek a következők:

Szita Szilvia – Pelcz Katalin: *MagyarOK*, A1+. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2013.

Szita Szilvia – Pelcz Katalin: *MagyarOK*, A2+. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2014.

Durst Péter: *Lépésenként magyarul I.* Szegedi Tudományegyetem, Hungarológia Központ, Szeged, 2005.

Durst Péter: *Hungarian the Easy Way I.* Design, Szeged, 2013.

³ Lásd többek között a Fulbright Bizottság sajtóközleményét a magyar nyelv és kultúra oktatásának újraindításáról: <http://www.fulbright.hu/wp-content/uploads/2013/12/FulbrightCSU.pdf>

⁴ Az újraindult CSU-s magyartanítással járó feladatokat a 2014/2015-ös tanévben Gárdosi Rita, a 2015/2016-os tanévben Mátyás Dénes látta el, jelenleg pedig (a 2016/2017-es tanév folyamán) P. Müller Péter tevékeny tagja az egyetemnek.

A magyar mint idegen nyelvi órákon jelenleg a *MagyarOK* tankönyvcsalád van használatban, ezt lehet szükség szerint kiegészíteni a többi nyelvkönyv, illetve egyéb források feladataival, szövegeivel, magyarázataival. Az amerikai diákok általában azt szokták meg, hogy vonzó, színes, internetes tartalommal is dolgozó tananyagot használnak a nyelvórákon, amelynek hanganyagát adott esetben otthon is meghallgathatják. Az ilyesfajta igényeknek a *MagyarOK* tankönyvcsalád jól megfelel, s miközben módszertani felépítése elvezeti a tanulókat az egyes nyelvi szintekre, a www.magyar-ok.hu oldal online kiegészítő tartalmai (a tankönyv hanganyagai, angol nyelvű szójegyzék, mérleg, nyelvtani összefoglaló stb.) is a segítségükre van, a könyvhöz tartozó munkafüzet pedig sok lehetőséget ad a további gyakorlásra. Az egyetem biztosította óraszámok mellett persze előfordulhat, hogy a hallgatóknak olykor kissé küzdeniük kell az anyaggal, ezért szükség van a magyar mint idegen nyelv tanárának ítéltéképességére is ahhoz, hogy eldöntse, azt milyen módon dolgozza fel: a nyelvtani egységeket, egyes feladatokat és szövegeket a tankönyv felépítéséhez igazodva veszi, vagy attól némileg eltérő logikát követ, esetleg más forrásokból is dolgozik. Akárhogy is, fontos mindig figyelembe venni az adott tanulócsoporthoz jellemzőit, összetételét és felmerülő igényeit, mivel ezek is nagy részben befolyásolják a módszertani menetet és az előrehaladás tempóját. Ez a CSU-s hallgatók esetében nemcsak az amerikai tanulási kultúra és az általános kulturális sajátosságok miatt lényeges, hanem azért is, mert zömük a magyart származásnyelvként tanulja, és így – miközben igénylik a kellő számú drillszerű feladatot és a nyelvtan készség szintű begyakorlását is – a kulturális elemekre és a kommunikációra történő fokozott összpontosítás a szokásosnál is kiemeltebb figyelmet követelhet a túlzott nyelvtani és szókincsbeli leterheléssel szemben. A *MagyarOK* az említetteket is figyelembe véve ez idáig kurzuskönyvként többnyire jól bevált, abból az egyetemi könyvesboltban vásárolhatnak a hallgatók (a könyvesboltnak a megrendelési igényt a vendégoktató adja le előzetesen a CSU online rendszerében), míg a többi fent említett forrásból irodai, oktatói példány áll rendelkezésre.

A nyelvi órák az egyetem céljainak és a mai nyelvoktatási trendeknek és követelményeknek megfelelően nagy hangsúlyt fektetnek a kommunikatív szempontú nyelvoktatási módszerekre (ezt a szintén ilyen beállítottságú tankönyv is segíti), és jó, barátságos és ösztönző hangulatban telnek. A nyelvi készségeket (beszéd, írás, olvasás és hallás utáni értés) szisztematikusan és változatosan fejlesztő nyelvtanulás (frontális, egyéni, páros és csoportmunkák) mellett számos kulturális információval, szöveges, kép- és hanganyaggal dolgoznak, valamint a jó felszereltségnek köszönhetően (számítógép, okostábla, projektor, hangszóró, internet) a mai technikai-informatikai feltételeket széleskörűen kihasználva színes és tartalmas tanulási alkalmaknak számítanak.

A tanszék *Beginning Hungarian* és *Intermediate Hungarian* tantermi órákat hirdet. Az őszi kurzusok (*Kezdő magyar 1*, *Középhaladó magyar 1*) folytatásai a tavaszi félév órái (*Kezdő magyar 2*, *Középhaladó magyar 2*), de érdeklődés esetén, illetve kellő nyelvi felkészültséggel természetesen olyanok is felvehetik a második szemeszter kurzusait, akik az első félév óráira nem jártak. Az eddigi tanévek során a kezdő órák kedden és csütörtökön 12:30–14:20, a középhaladó kurzusok kedden és csütörtökön 10:00–11:15 között kerültek meghirdetésre.

Az első két évben a nyelvórákra 10–20 fő körüli létszám volt jellemző. A hallgatóknak többnyire van valamilyen magyar kötődésük, általában közelebbi vagy távolabbi magyar felmenő; bizonyára ennek is köszönhető, ha a tanulócsoporthoz erősen motivált hallgatókból állnak. További tanulást ösztönző tényező lehet, hogy a CSU-sok (és általában az amerikaiak) nem olcsó tandíjak megfizetése mellett végeznek egyetemi tanulmányokat. Ezek alatt a magyar nyelvet kötelezően vagy szabadon választható nyelvként tanulhatják: az órák számíthatnak a kötelezően elvégzendő két félévnyi nyelvi kurzusnak (ilyen nyelvi órákról

akkor beszélhetünk, ha azokat a hallgató kellő évnvi középiskolai nyelvtanulással nem tudná kiváltani),⁵ vagy egyfajta választott tantárgyként (akár a kötelező kreditszámuk felett) is beépíthetik órarendjükbe a magyar kurzusokat.⁶ Hozzáteendő továbbá, hogy a tanulmányok (és a megélhetés) finanszírozása érdekében többen dolgoznak az egyetemi éveik alatt, így a magyartanulás és az órák időpontjainak főszakjukkal és munkájukkal való összeegyeztetése külön áldozatot és elkötelezettséget kívánhat.

Az órákon nem csak bölcsesek vesznek részt: antropológus hallgatók mellett biológia, kémia stb. főszakos tanulók is járnak magyarra, és szaktól, illetve egyetemi kartól függetlenül bárki jelentkezhet a magyar kurzusokra (még a CSU-ra *non-degree seeking*, azaz nem diplomáért tanuló hallgatóként beiratkozottak, valamint az egyetemi órákat a *College Credit Plus* program keretében látogató középiskolás diákok is).⁷ Emellett más környékbeli felsőoktatási intézményből is áthallgathatnak hallgatók, amennyiben órarendjükkel ezt össze tudják egyeztetni, és az egyik intézményből a másikba meg tudják a közlekedést oldani.⁸ Ami az életkort illeti, az egyetemi diákok mellett az idősebb korosztály is látogathatja az órákat, mivel a CSU-n a *Project 60* program keretében mindazok ingyen tanulhatnak, akik betöltötték a 60. életévüket.⁹ (Az órák hallgatói létszáma szempontjából azonban az egyetemnek elsődlegesen a „normál” – nem *Project 60* és nem *College Credit Plus* programok keretében – beiratkozott hallgatók száma mérvadó.) Az első két tanév tapasztalatai alapján a 60 év feletti tanulók aránya mintegy 40–70% körül alakul, ugyanakkor ez esetben is főként motivált nyelvtanulókról beszélhetünk. A nyelvi szinteket is sokszínűség jellemzi: az órákra járnak „valódi” kezdő nyelvtanulók; a magyart származásnyelvként, meglehetősen magas szinten beszélők, akik akár már a clevelandi magyar cserkészképzést is végigjárták, mindazonáltal igényt tartanak nyelvtudásuk finomítására, pontosítására; illetve a nyelvet a kezdőknél már valamivel jobban ismerők, akik valahol a két véglet között helyezkednek el. A hallgatói bázis összetétele tehát változatos, ami természetesen igényel némi odafigyelést és tervezést, összességében ugyanakkor nem annyira okoz gondot, mert a magasabb szinten állók, miközben megértéssel fordulnak a magyart kevésbé beszélő társaik felé, egyben segítik és motiválják is őket.

A tantermi órák mellett kezdő és haladó online magyar kurzusokat is hirdet a CSU mindkét félévben (*Online Hungarian I* és *Online Hungarian II*). Ezek a nyelvtudást színes tananyagon keresztül fejlesztő (videók, hanganyagok stb.), CSU-kreditszerzéssel nem járó *continuing education*, folyamatos tanulást segítő kurzusok földrajzilag nem kötöttek, azokra bárki bárholnan beiratkozhat (Clevelandben, az Egyesült Államokban, a világon), és az órák tetszőleges időpontokban és tempóban, akár részletekre lebontva is végezhetőek. A tanfolyam

⁵ A CLASS-on három-, más karokon jellemzően kétéves középiskolai nyelvtanulást követően nem kötelező a két szemeszternyi nyelvi kurzus elvégzése az egyetemi tanulmányok során.

⁶ A tandíjat a hallgatók kreditek után fizetik a CSU-n, bizonyos kreditsávon belül ugyanakkor ez az összeg nem emelkedik. Vagyis elképzelhető, hogy a magyaróráért – számítson az akár kötelező, akár szabadon választott tantárgynak – tetemes összeget kell fizetniük, míg ha az óráért járó 4 kredit egy adott kreditsávon belül esik, akkor az óralátogatás nem jár számukra külön költséggel. Az aktuális kreditdíjakat tartalmazó táblázat a következő linken érhető el:

http://www.csuohio.edu/sites/default/files/Fiscal%202017%20UNDERGRADUATE%20Fee%20Schedule_0.pdf

⁷ A nem diplomáért tanuló hallgatókkal (*non-degree seeking students*) kapcsolatban:

<http://www.csuohio.edu/registrar/non-degree-student-information>; a *College Credit Plus* programról bővebben:

<https://www.csuohio.edu/admissions/college-credit-plus>

⁸ A következő intézmények hallgatói élhetnek az áthallgatás lehetőségével: Baldwin Wallace University, Case Western Reserve University, Cleveland Institute of Art, Cleveland Institute of Music, Cuyahoga Community College, Hiram College, John Carroll University, Lakeland Community College, Notre Dame College, Ursuline College. Az áthallgatás (*cross registration*) feltételeiről az alábbi linkeken lehet tájékozódni:

<http://www.csuohio.edu/registrar/cross-registration>

<http://csuw3.csuohio.edu/honors/forms/NOCHecrossreg.pdf>

⁹ A *Project 60* programról lásd: <http://www.csuohio.edu/project60/project60>

érdekessége, hogy az anyag mindennapi élethelyzeteket bemutató 25 rövidfilmjét clevelandi magyar helyiségeken (többek között magyar vendéglőben, magyar cukrászdában, magyar hentesnél, a Clevelandi Magyar Múzeumban) vették fel clevelandi magyar fiatalokkal. A kurzusok ára 300 dollár, a tananyagot a clevelandi magyar közösség nyelvtanári képesítéssel rendelkező tagja, Szentkirályi Endre fejlesztette, azt a 2014-ben érkezett első vendégoktató módszertanilag átnézte és lektorálta. Az oktatói feladatokat – adott félévi elfoglaltságaik és leterheltségük függvényében – Szentkirályi Endre, illetve Tóth Gergely nyelvész és nyelvtanár végzi sikerrel, a kezdő szinten mintegy 10–30 fő közötti, a haladón ennél alacsonyabb hallgatói létszámmal.

Ahogy minden új vagy újraindított program felfutása hosszabb időt vehet igénybe, úgy nincs ez másképp a magyar esetében sem. Ezért lehetett, hogy a kezdeti időszakban a középfaladó órára még nem volt elégséges számú jelentkező sem az őszi, sem a tavaszi félévben, s helyettük magyar témákat – kultúrát, történelmet, irodalmat, természet- és kultúrföldrajzot, filmművészetet, nyelvészetet – érintő, szintén a vendégoktató által tartott órákra iratkozhattak be hallgatók. Ezek jellemzően interdiszciplináris jellegű, a magyar kultúrát több területen keresztül átfogó, (közép-)európai kontextusban megismertető kurzusok voltak, amelyek tanmenete mind a Magyarország és a magyar nyelv iránt érdeklődő egyetemi hallgatók, mind a Cleveland és környékén élő diaszpóra (akár sokadgenerációs) tagjai főbb lehetséges érdeklődési területeinek figyelembevételével kerültek kialakításra. Így a *Memory Studies* tematikáját alapul vevő, Közép-Európa politika-, társadalom-, kultúrtörténetét és abban Magyarország szerepét, továbbá az emigrációt és a clevelandi magyarok történetét egyaránt tárgyaló, a hallgatók interkulturális érzékenységet is növelő *Hungarian Rhapsody: Introduction to Central European Culture* (a tanmenetbe magyar kortárs irodalmi művekkel való ismerkedés is beépült, valamint filmvetítésekre is sor került: *A napfény íze*, 1999, r. Szabó István; *Mephisto*, 1981, r. Szabó István; *Sorstalanság*, 2005, r. Koltai Lajos), a magyar és a közép-európai nyelvek megismertetését alkalmazott nyelvészeti óra keretébe illesztő nyelvészeti kurzus (Gárdosi 2014, 66), vagy az országot, valamint annak természet- és kultúrföldrajzát történelmi áttekintéssel, irodalmi, videós és filmes anyagokkal is gazdagítottan bemutató *Aspects of a Central European Country: A Cultural Geography of Hungary*. (Az egyik félévben ellenben – a tanévkezdés közelsége és magyar témájú óra meghirdetésének ebből fakadó nehézségei miatt – egy másik európai nyelv tanításával bízták meg a vendégoktatót.) Ezeken az órákon a fentieknél alacsonyabb számú, 5 fő körüli hallgatóság vett részt, és noha az oktatás angol nyelven folyt, valamint elég nagy hangsúlyt kapott a kurzusok hirdetése (szórólapok, plakátok, e-mailek, Facebook, hallgatói tanácsadók ajánlása stb.), a közönség jellemzően magyar nyelv-órára is járó tanulók közül került ki. Ennek okai több tényezőben is kereshetők: egyrészt a CSU-s hallgatók órarendje már jóval (akár egy évvel) korábban is összeállhatott, s így a kulturális óra időpontja netán ütközött főszakos tárgyaikkal, másrészt az sem kizárt, hogy Magyarország és a magyar program híre esetleg még nem terjedt el eléggé, nem vert kellően mély gyökeret a fejekben. Mindazonáltal a kulturális órák is széleskörű információkkal dolgoztak, és a technika vívmányait maximálisan kihasználták.

4. A tanórákon kívül

A tanórák mellett jellemzően számos tantermen kívüli programra is sor kerül Clevelandben a vendégoktató szervezésében, hogy a hallgatók ezáltal is magukhoz közelebbinek érezhessék a magyar nyelvet és kultúrát. Az első években ilyen alkalmak voltak egyebek mellett a clevelandi magyar emlékek és templomok felkeresése, a helyi magyar pékségben szervezett rétes workshop, a Clevelandi Magyar Kulturális Kertben és a Clevelandi Magyar Múzeumban tett közös látogatások, a 2015-ös Clevelandi Nemzetközi Filmfesztiválon (*Cleveland International Film Festival – CIFF*) *A berni követ* (2014, r. Szász Attila), a 2016-os rendezvényen a *Félvilág* (2015, r. Szász Attila) és a *Liza, a rókatündér* (2015, r. Ujj Mészáros Károly), az egyik helyi moziban pedig (Cedar Lee Theatre) a ma már Oscar-díjas *Saul fia* (2015, r. Nemes Jeles László) megtekintését magukba foglaló filmnézési alkalmak, illetve a hallgatókkal közös további szabadidős tevékenységek: amerikai–magyar kulturális kirándulások, baráti beszélgetések, kávézások, fagyaltozások, közös főzések, vacsorák. Az efféle programok nem csak az éppen aktuális tanulóknak nyújtanak plusz élményt és információkat, hanem a CSU-s magyartanításnak a hírét is elmélyítik, azt mind az intézményen belül, mind a clevelandiek és a környékeliek között terjesztik.

Ilyen indíttatástól is vezérelve szervez a vendégoktató direkt a CSU-ra rendezett magyar programokat is, valamint vesz részt Magyarországot képviselve egyetemi rendezvényeken. Az utóbbiak közül az elmúlt két tanévből tudományos szempontból megemlíthetjük a szlovén és lengyel kollégákkal (Luka Zibelnik, Tomasz Markiewka) közös közreműködésben megvalósult szimpóziumot (*Central European Arts and Culture: 25 Years after Communism*, 2015. április 21.), ahol a magyar vendégoktató a magyar kortárs filmművészeti irányokról tartott előadást; valamint a WLLC tanszék vezetője, Antonio Medina-Rivera által szervezett *Crossing Over* nemzetközi konferenciát (2015. október 9–10.), ahol a clevelandi magyar közösség nyelvhasználatának egyes pragmatikai jellemzőiről, a tegezés, magázás, illetve az udvariasság nyelvi formáit, valamint az amerikai kultúrának a magyar közösség nyelvhasználatára gyakorolt hatását vizsgáló, a clevelandi diaszpóra körében végzett kérdőíves kutatás eredményeiről tartott nyelvészeti, továbbá a kortárs próza egyes írástechnikai jellemzőit tárgyaló, magyar vonatkozásokat is felmutató irodalmi témájú előadások keretében mindkét tanév magyar vendégoktatója felszólalt. Főleg ismeretterjesztő jellegű volt az egyetem nemzetközi irodája által szervezett, sok száz hallgató, több oktató és hallgatói tanácsadó által is látogatott *Nemzetközi Nap (International Education Day*, 2015. november 18.), amelybe szintén bekapcsolódott a magyar program. Ezen Magyarország és a *CSU Hungarian Studies* külön információs asztallal: a szponzorok felkutatását követően a Clevelandi Magyar Múzeum támogatásának köszönhetően magyar tárgyakkal, a piac magyar hentese (Dohar Meats) és egy magyar pékség (Farkas Pastry Shoppe) kolbászt és bejglit felajánló nagylelkűségének hála magyar finomságokkal, valamint a Clevelandi Cserkész Regös Csoport és a Kőrösi Csoma Sándor Program ösztöndíjasa (Török Dancsó Ádám) közreműködésével magyar táncprodukcióval és népi divatbemutatóval képviseltette magát.

Részben tudományos, részben ismeretterjesztő célkitűzés jellemezte a vendégoktató főszervezésében lebonyolított egyetemi rendezvényeket, így például a 2015. március 13–14-én megvalósult *Magyar filmnapokat (Hungarian Film Days at CSU)*, amelyen négy magyar film került bemutatásra (az első napon újabb filmek: *Fehér tenyér*, 2006, r. Hajdú Szabolcs; *Delta*, 2008, r. Mundruczó Kornél; a második napon régebbi alkotások: *Fehérlófia*, 1981, r. Jankovics Marcell; *Szamba*, 1996, r. Koltai Róbert), és a programot a CSU Kommunikációtudományi Iskolájának (School of Communication) egyik oktatója, Anup Kumar magyar filmtörténetről tartott bevezetője, valamint a filmekkel kapcsolatos beszélgetések is gazdagították. Ugyanez mondható el a lengyel és amerikai lengyel oktatókkal

(Tomasz Markiewka, Edward Horowitz) magyar–lengyel barátság címszó alatt rendezett, nemzeti ünnepek köré felépített (október 23.; valamint november 11., a lengyel függetlenség ünnepe), beszélgetésekkel is színesített (magyar oldalról az ’56-os események akkor fiatalgyermek szemtanúja, Ország Tibor mesélt emlékeiről) *Magyar–lengyel filmnapokról* (*Central European Film Days*, 2015. november 6–7.). Itt a két lengyel produkció mellett Antal Nimród 2003-as *Kontrollja* és Goda Krisztina ’56-os forradalmi eseményeket feldolgozó, 2006-os *Szabadság, szerelem* című alkotása került levetítésre (ez utóbbi film egyébiránt a magyarórák hallgatóinak és egyéb érdeklődőknek október 23-án az első tanévben is bemutatásra került). További nagyobb szabású CSU-s magyar program volt a *Magyar nap* 2016 tavaszán (*Focus on Hungary – A Hungarian Day at CSU*, 2016. április 12.), ahol a vendégoktató és a clevelandi magyar közösség tagjai (Szentkirályi Endre, Tábor Mátyás) Magyarországról, clevelandi magyarokról, magyar népszokásokról szóló előadásai mellett táncbemutatóra (Clevelandi Cserkész Regös Csoport), valamint rövidfilmek (Nemes Jeles László *Türelem* című 2006-es kisfilmje; Tóth Barnabás 2013-as *Újratervezés* című produkciója) és egy vígjáték (*Csak szex és más semmi*, 2005, r. Goda Krisztina) bemutatására is sor került.

Mindegyik említett programhoz tartozott *catering* szolgáltatás is (frissítő, kávé, gyümölcs, sajt, szendvicsfalatok), továbbá a rendezvények promóciójára nagy hangsúly esett: készültek róluk plakátok, szórólapok, Facebook-események, történt velük kapcsolatos híradás az egyetemi internetes programajánló hírlevelében (*Campus Horn*), az egyes clevelandi magyar közösségek és a clevelandi nemzetiségi programajánló (www.clevelandpeople.com) webes felületein és körleveleiben, valamint jellemzően került ki róluk előzetes hír és utólagos tudósítás is angol és magyar nyelven a clevelandi magyar rádiók (Bocskai Rádió, Kapossy Rádió) hullámhosszain, illetve az előbbi honlapján. Mindezek is hozzájárulhattak az egyes rendezvények sikeréhez, amelyet jól mutat, hogy a látogatók között mind clevelandi magyarok, mind CSU-s hallgatók, mind egyetemi oktatók, kari és egyéb vezetők – dékán, dékánhelyettes, nemzetközi igazgató – feltűntek (de volt olyan program is, amelyet a CLASS dékánja, Gregory M. Sadlek nyitott meg).

Ahogy a fentiekből is kitűnhet, a CSU büszke arra, hogy szoros kapcsolatokat ápol az egyes clevelandi nemzetiségi csoportokkal, az egyetemre szervezett magyar rendezvényeknek ezért külön célja is volt, hogy az ottani közeget és a magyar közösséget egymáshoz közelebb hozza. E kettő közötti aktív kapcsolat jegyében a vendégoktató a clevelandi magyar közösség életébe is bekapcsolódik. Így például tanít a Szent Imre templomnál és az ott található Cserkészházban zajló, hétfő esti Magyar Iskolában, valamint részt vesz előadóként (Clevelandi Magyar Múzeum, a Magyar Társaság által szervezett Magyar Kongresszus, az Amerikai Magyar Tanárok Egyesülete – American Hungarian Educators Association, AHEA – konferenciája), segítőként vagy akár csak vendégként (a Magyar Múzeum borkóstoló vacsorája, Magyar Bál, Paprika Bál, Cserkészbál, a Szent Imre Plébánia rendezvényei, megemlékezések, ünnepek, további események) számos clevelandi és amerikai magyar programon. Az egyetem és a clevelandi magyarok jó kapcsolatait mutatja az is, hogy a 2015-ös Paprika Bálon – feleségeikkel közösen – a CLASS dékánja és a WLLC tanszék vezetője is részt vettek, a rendezvényre külön asztalt foglaltak.

5. Háttérmunkálatok, eredmények

A fentiek mellett különböző háttérmunkálatok is folytak az egyetemen a magyar program helyzetének CSU-s megszilárdítása érdekében. Az első két év efféle ténykedéseinek, valamint

az eddig tárgyalt tevékenységeknek köszönhetően (és azok mellett) az alábbi lépéseket és eredményeket lehet a 2014/2015-ös és 2015/2016-os tanévekből kiemelni:

- az online magyar kurzusok anyagainak lektorálása, véglegesítése, valamint a kurzusok elindítása;
- tantervfejlesztés (*curriculum development*), amelynek keretében elkészültek a magyarórák egyetemi bizottságok elé terjesztett részletes óraleírásai és tanmenetei, majd ezek elfogadását követően a tantermi kurzusok külön kódot kaptak (HUN), ezáltal jobban látszanak az egyetem tanulmányi rendszerében, a hallgatók egyszerűbben megtalálhatják őket, és könnyebben jelentkezhetnek rájuk;
- a korábban említett nyelvkönyvek beszerzése (a tanszék támogatásával);
- a CSU Hungarian Studies külön honlapjának kialakítása az egyetem online felületén belül, a tartalom összeállítása
(<https://www.csuohio.edu/class/world-languages/hungarian-studies>);
- újságcikk megjelenése a magyar programról a *The Cauldron* című egyetemi hallgatói újság online felületén (*Fulbright scholar to grow Hungarian program*:
http://www.csucauldron.com/news/article_de625a9c-df5b-11e5-b3e1-a7c6db72cbcc.html);
- YouTube-videók összeállítása a magyarórák hallgatóival magyartanulásról és magyarórákról készített interjúkból (*Hungarian Studies at CSU – What do the students say? Part 1 and 2*:
<https://www.youtube.com/channel/UCif9x0LNfHjZDUYhaL4cAQw>);
- az órákhoz kapcsolódó figyelemfelkeltő plakátok és szórólapok készítése és terjesztése számos hirdetőfelületen (az egyetemen és azon kívül, pl. a Bocskai Rádió, a Clevelandi Magyar Cserkészcsapatok, a Clevelandi Cserkész Regös Csoport honlapján);
- a CSU-s és clevelandi magyartanulók Facebook-csoportjának elindítása, folyamatos kezelése: hírek, érdekességek, nyelvtani gyakorlatok stb. megosztása („*Hungarian Studies at CSU and in Cleveland / Magyar diákok Cleveland*”);
- a Facebookon a magyar programmal és órákkal kapcsolatos hírek és anyagok terjesztése széles körökben, amerikaiaknak és amerikai magyaroknak szóló csoportokban („*Clevelandi Magyar Közösség*”, „*Clevelandi Magyarok*”, „*Ohio Hungarians*”, „*Hungarian Pride*” stb.);
- a CSU-s magyarórákról, a kulturális rendezvényekről, a magyarországi tanulmányi és ösztöndíj-lehetőségekről rádióbeszélgetések lebonyolítása, valamint magyar és angol nyelvű hírek megjelentetése a clevelandi magyar média honlapjain;
- kapcsolatfelvétel magyar intézményekkel (Balassi Intézet, Tempus Közalapítvány, magyar egyetemek, hungarológiai tanszékek), a nyári egyetemekkel, tanulmányi és ösztöndíj-lehetőségekkel kapcsolatos információk összegyűjtése és azok hirdetése a hallgatók és a clevelandi magyar közösség körében;
- a hallgatók motiválása az ezeken való részvételre (*ReConnect Hungary*, Balassi Intézet, magyar felsőoktatási intézmények által ajánlott lehetőségek), ajánlólevelek készítése és a jelentkezéssel kapcsolatos kérdések esetén segítségnyújtás (pozitívum, hogy a két tanév során több CSU-s hallgató nyert felvételt a *ReConnect Hungary* programra, nyári egyetemre vagy egész éves hungarológia programra).

Az említetteken túl történtek kezdeményezések a CSU és egy-egy magyar intézmény közötti szorosabb együttműködés előmozdítására; ECL nyelvvizsgaközpont kialakítására és a magyar ECL nyelvvizsga lehetőségének bevezetésére az egyetemen; a magyar cserkészvizsga

esetleges CSU-s elfogadtatására (a Külföldi Magyar Cserkészszövetség magyar nyelvi és magyarságismereti vizsgájának sikeres teljesítéséért kreditadás); a Clevelandi Közkönyvtár (*Cleveland Public Library*) magyar filmgyűjteményének bővítésére; egy esetleges (részben) magyar vonatkozású program megrendezésére a Clevelandi Szépművészeti Múzeumban (*Cleveland Museum of Art*); újságcikk megjelentetésére a clevelandi újságban (*The Plain Dealer*); amerikai magyar programok CSU-ra hozatalában (egyetemi programok a magyarországi előadók, írók, művészek észak-amerikai körútjainak részeként; *AHEA 2018 Conference*; stb.). Ezek megvalósítása mindazonáltal – a magyar program tartós megszilárdulása és stabilitása, valamint a fennálló lehetőségek függvényében – hosszabb távú folyamat eredménye lehet, illetve több körös adminisztratív intézkedéseket igényelhet.

6. Konklúziók, jövőbeni lehetőségek

A Clevelandi Állami Egyetemen a magyar nyelv és kultúra 2014-ben újraindult oktatása tartalmas és sikeresnek mondható két éven van túl. Az órák sokszínűen és eredményesen zajlanak, a jelenlegi, 2016/2017-es tanévben már kezdő és középfeladók szinten is elindultak, a hallgatók közül pedig többen sikerrel pályáztak magyarországi tanulmányi és ösztöndíjprogramokra, amelyek során nyelvtanilag fejlődhetnek, valamint életre szóló élményeket és tapasztalatokat szerezhettek. A tantermen kívül is sok érdekes és izgalmas rendezvényt sikerült a magyar program szervezésében megvalósítani, továbbá több olyan esemény volt, amelybe a *CSU Hungarian Studies* eredményesen tudott becsatlakozni. Mindennek köszönhetően az egyetemi magyartanítás híre mindinkább terjed, és egyre szélesebb körökben tudatosul (Clevelandben, Ohio államban, az Egyesült Államokban, Magyarországon, valamint az említetteken túl egyaránt), miközben számos lépés történik az intézményen belüli minél mélyebb beágyazódás felé is. A program és a CSU magyarországi kapcsolatai szintén jó irányban alakulnak, amelyeket tovább mélyített a CLASS dékánjának 2016. június 5. és 11. között hét másik amerikai felsőoktatási intézmény képviselőivel közösen tett látogatása hazánkban (erre a budapesti Fulbright Bizottság meghívására és szervezésében került sor: „*U.S. Study Abroad Capacity Building Tour*”).

A magyar programnak továbbra is egyértelmű célja, hogy jelenlegi helyzetét megtartsa, azt még jobban megszilárdítsa, és minél több érdeklődőt csábítson (magyar származással rendelkezőket és annak híján levő amerikaiakat egyaránt) a magyar nyelv és kultúra vonzáskörébe, ezáltal az órák hallgatószámait is növelve. E feladat a magyart illetően – akárcsak a hozzá hasonló, kisebb nyelvek esetében – több más külföldi hungarológiai képzőhelyhez hasonlóan a CSU-n is folyamatos kihívást jelenthet, ugyanakkor megfelelő lépések mellett nem tűnik reménytelen vállalkozásnak.

A jövőt illetően biztosan sokat segíthet a fentiek elérésében a magyar program további intenzív és széleskörű, egyetemen és az intézmény falain túl is történő promóciója, a magyar nyelvi és kulturális órák, a magyartanulás adta tanulmányi és ösztöndíj-lehetőségek hirdetése, tartalmas programok (akár rendszeres) CSU-n belüli és kívüli megvalósítása, továbbá a *CSU Hungarian Studies* és a clevelandi magyar közösség kapcsolatainak még szorosabbra fűzése. A nyelvi órák szempontjából konkrét megfontolandó kérdés lehet, hogy érdemesnek tűnhet-e a magyar kurzusokat esetleg más (például délutáni vagy esti) időpontokban meghirdetni: hozzájárulhat-e ez ahhoz, hogy az órákon több tanuló vegyen részt, illetve segítené-e a hallgatók főszakos óráinak időpontjaival való ütközések kiküszöbölését? (A néhány hallgatói visszajelzés vegyes, mindenesetre nem tűnik elvetendő ötletnek alaposabban körbejárni és megfontolni a dolgot tanuló és tanszéki szinten egyaránt.) Ugyanúgy átgondolandó, hogy milyen megoldások segíthetnék a diákok ösztönzését arra, hogy a magyar nyelv tanulását a

két félévnyi (többnyire kötelező) nyelvi kurzus teljesítését követően is folytassák. (A nyelvi tanulmányok továbbvitelére irányuló motiválás egyébként több másik CSU-n oktatott idegen nyelv esetén is nehézségként merülhet fel.) A fentieken túl több év távlatában érdemes lehet az órákon használt kurzuskönyvvvel kapcsolatos oktatói és hallgatói tapasztalatokat is felmérni.

A vendégoktató elsődleges feladata a nyelvi órák megtartása, amennyiben mind a kezdő, mind a haladó magyaróra van elégséges számú jelentkező, s így mindkettő elindulhat az adott félévben. Ez esetben nem köteles további órát meghirdetni, de ha mégis szeretne ilyet tartani, megteheti.¹⁰ Ezért a várható leterheltséget és az időbeli lehetőségeket előzetesen felbecsülve hosszú távon akár egy harmadik (pl. kulturális témájú) kurzus meghirdetését is meg lehet a jövőben fontolni. Szintén nem közvetlenül a nyelvi órákhoz kapcsolódik, de további potenciált rejthet az egyetem, a Clevelandi Közkönyvtár, a Clevelandi Magyar Múzeum, a CWRU és további clevelandi intézmények magyar anyagainak feltérképezése, feldolgozása érdekében az arra fogékonyságot mutató hallgatók számára gyakorlati, kutatói munkát biztosító együttműködés kialakítását kezdeményezni.

Összességében a CSU-s magyar nyelv és kultúra oktatás helyzete jónak mondható, és a program, ha nem is egyik pillanatról a másikra, de konstruktív irányban fejlődik. A továbbhaladás szempontjából kedvező hír az is, hogy az egyetem és a Fulbright Bizottság közötti szerződés 2018-tól előreláthatóan megújul. Remélhetőleg a jelenleg érvényben lévő megállapodás eddigi időszakának, hátralévő másfél-két évének, valamint az utána következő időknek a kitartó munkája egyaránt meghozza gyümölcsét, és a *CSU Hungarian Studies* hasznos lépések és eredmények felmutatása mellett hosszú távú létjogosultságát is bizonyítani tudja: pozícióját megerősítve a külföldi hungarológia-oktatás tartósan fennmaradó, fontos műhelyévé válhat.

Irodalom

- Durst Péter 2013. *Hungarian the Easy Way I*. Design, Szeged.
 Durst Péter 2005. *Lépésként magyarul I*. Hungarológia Központ, Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
 Gárdosi Rita 2014. A clevelandi magyar nyelvoktatás múltja és jelene. *THL2*. 2/51: 58–67.
 Papp, Susan M. 1981. *American Hungarians and Their Communities of Cleveland*. Cleveland Ethnic Heritage Studies, Cleveland State University, Cleveland (OH).
 Szentkirályi Endre (szerk.) 2008. *Clevelandben még élnek magyarok? Visszaemlékezések gyűjteménye*. Cserkész Regös Csoport, Cleveland.
 Szentkirályi Endre 2013. *Hungarians in Cleveland 1951–2011: Then and Now*. Doktori értekezés. Debreceni Egyetem, Debrecen.
 Szentkirályi Endre 2013. *From Cold War to Warm Cooperation. Egy amerikai város magyar katonái 1950–2014*. Zrínyi, Budapest.
 Szita Szilvia – Pelcz Katalin 2013. *MagyarOK*, A1+. Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
 Szita Szilvia – Pelcz Katalin 2014. *MagyarOK*, A2+. Pécsi Tudományegyetem, Pécs.

Linkek

- <http://csuw3.csuohio.edu/honors/forms/NOCHecrossreg.pdf>
<http://www.clevelandpeople.com>
http://www.csucauldron.com/news/article_de625a9c-df5b-11e5-b3e1-a7c6db72cbcc.html
<http://www.csuohio.edu/project60/project60>
<http://www.csuohio.edu/registrar/cross-registration>
<http://www.csuohio.edu/registrar/non-degree-student-information>
http://www.csuohio.edu/sites/default/files/Fiscal%202017%20UNDERGRADUATE%20Fee%20Schedule_0.pdf

¹⁰ A harmadik kurzus után viszont már az egyetemtől nem kap plusz térítést, az intézmény maximum két kurzusnyi munkájának a finanszírozását vállalja.

<http://www.fulbright.hu/wp-content/uploads/2013/12/FulbrightCSU.pdf>

<http://www.magyar-ok.hu>

<https://www.csuohio.edu/admissions/college-credit-plus>

<https://www.csuohio.edu/class/world-languages/hungarian-studies>

<https://www.youtube.com/channel/UCif9x0LNfHjZDUYhaL4cAQw>

Mátyás, Dénes

**Teaching Hungarian Language and Culture at Cleveland State University:
the First Two Years of Reestablished Hungarian Education (2014–2016)**

In November of 2013, Cleveland State University (Cleveland, Ohio) and the Fulbright Commission in Budapest (Hungarian-American Commission for Educational Exchange) signed a cooperative agreement according to the terms of which a Fulbright Visiting Professorship in Hungarian Language and Culture was established at the university. Based on this agreement, every year up to 2018, CSU receives a Fulbright Visiting Professor in Hungarian Language and Culture for periods of one academic year. Cleveland and the surrounding areas have a significant community of Hungarian ancestry with a rich local history and a vibrant community life, so the reestablishment of Hungarian education at CSU seemed to be highly appropriate and to present great potential for this very reason, but Hungarian classes are of course open to students with or without Hungarian heritage alike.

This paper intends to present the features of Hungarian language and culture education at Cleveland State University, restarted in 2014, with an insight into the results of the educational and organizational works performed in the program's first two years. It first describes Hungarian courses' general and methodological characteristics, then it discusses the various programs, events, and extramural activities connected to Hungarian language and culture, as well as highlights the steps made towards the long-term viability of Hungarian Studies at CSU. With all that, and by outlining also some possible future initiatives, it aims at giving a detailed picture of Hungarian education's present situation at Cleveland State University.

Hogyan legyek udvarias magyarul? Az udvarias nyelvi viselkedés kérdései magyarul beszélő olasz anyanyelvűek esetében

1. Bevezetés

Az udvarias nyelvi viselkedés a kulturális interakció része. A kulturális sajátosságok, azon belül az udvariasság kifejezőmódja a magyar nyelv és kultúra tanításában is megjelenik. Funkcionális szerepére a magyar mint idegen nyelvi tankönyvek is rámutatnak, kiemelve az udvariasság kifejezésére szolgáló grammatikai formákat és funkciókat. Jelen tanulmány az udvarias nyelvi viselkedés néhány jellegzetességét kívánja bemutatni magyarul tanuló vagy beszélő olasz anyanyelvűek esetében. A vizsgálat arra keres választ, hogy a magyarul beszélő olasz anyanyelvűek milyen módon fejezik ki magukat egy udvarias interakcióban, hogyan reagálnak a bókra különféle szituációkban (a konkrét vizsgálatban: bók–válasz kontextusban), és hogyan hat az anya- és célnyelvi (olasz és magyar nyelvi) környezet az elsajátításra. A nyelvi korpusz elemzése lehetőséget ad a kulturális eltérések és hasonlóságok megfigyelésére.

2. A vizsgálat elméleti kerete

A korpusz bemutatása előtt szükségesnek tartom a vizsgálat elméleti keretének összefoglalását, az alapvető fogalmak értelmezését (udvariasság, bók–válasz, nyelvi szerénység). Az **udvariasság** jelensége sokféle módon értelmezhető. Megkülönböztethető az udvariasság jelenségének kétféle aspektusa: „objektív” és „szubjektív” jellege. Az „objektív” udvariasság arra reflektál, hogy egyes nyelvi megoldásokat önmagukban udvariasabbnak érzünk másoknál. Ennek releváns magyarázata lehet, hogy bizonyos tipikus szituációkban, amelyek a vizsgálatokban is megjelennek (pl. főnök–beosztott, tanár–diák), a személyközi viszonyok bonyolítása nagyobb figyelmet és kidolgozást igényel, mint más tipikus (pl. barát–barát) szituációkban (Tátrai 2011, 47). A „szubjektív” udvariasság viszont az udvarias nyelvi viselkedés szituációfüggőségére utal, amely a vizsgálatokban is hangsúlyozódik. Egy kijelentés udvariassága vagy udvariatlansága tehát mindig egy adott szituációban dönthető el, értelmezhető. Watts (2003) elmélete is erre a megállapításra alapozódik, az udvariasság diskurzus alapú magyarázatát adja. Politikusságról, politikus viselkedésről beszél, ami egy olyan viselkedés / magatartás, amit a résztvevők kialakítanak, felépítenek annak érdekében, hogy a folyamatban lévő szociális interakcióknak megfeleljenek, megfelelőek, helyesek legyenek. Egy kontinuumot alkotnak a viselkedésmódok; politikus/ megfelelő viselkedés: 1. udvarias, 2. nem-udvarias, nem-politikus / nem megfelelő viselkedés: 3. udvariatlan, 4. durva, 5. túl udvarias (1. pozitívan jelölt viselkedésmód; 2. jelöletlen; 3–4–5. negatívan jelölt). Az udvariasság tehát viszonyfogalomként definiálható, amely szerint egy adott nyelvi megoldás udvariassága vagy udvariatlansága az adott kontextusban, a beszédpartnerek között fennálló viszony alapján értelmezhető (Tátrai 2011, 47).

Magyar mint idegen nyelvi szempontból az udvariasság fogalma mellett az udvariatlanságról, az udvariatlan nyelvi viselkedésről is érdemes beszélni. Kasper (1990) motiválatlan és motivált udvariatlanságról beszél: az első a nyelvtanuló, idegen kultúrájú tévedésének az eredménye, a második szándékos. Alfajai: érzelemkontroll hiánya, stratégiai durvaság (aszimmetrikus státuszú beszélők), ironikus durvaság (látszólag udvarias formába

csomagolt kellemetlen mondandó). Az irónia jelensége a vizsgálatok szempontjából is alapvető fontosságú. Mindegyik kategóriája hasznos a nyelvoktatásban, elsősorban a kulturális különbségek miatt (Balogh 2002).

A vizsgálat másik kulcsfogalma a **bók**, amely az udvarias nyelvi viselkedés egy jellegzetes megnyilvánulási módjaként határozható meg. A magyar nyelvben a bók és a dicséret jelentése elkülönül, ahogy erre Szili Katalin is rámutat (Szili 2004a). A nemzetközi szakirodalmat követve és a vizsgálat jellegéből adódóan munkám során a bókot azonos jelentésben értelmezem minden elismerő megnyilatkozással, dicsérettel. Tehát a *bók*, *dicséret* és egyéb kifejezéseket szinonimaként használom. Leech a bókokat kedélyes, bizalmasan udvarias aktusoknak véli (1983, 106). Pomerantz (1978, 82) a „támogató aktusok”-hoz sorolja (*supportive actions*); egy olyan viselkedési minta, amely kifejezi a másik felre irányított figyelmet, tiszteletet. Holmes szerint a bókok szerepe a felek közötti viszonyok létrehozása vagy helyreállítása (Holmes 1986; Szili 2004b, 167). A témával foglalkozó szakirodalom tehát a bókot pozitív udvariassági aktusként értelmezi; ezt az értelmezést támasztja alá a két beszélőközösség nyelvi viselkedése és a vizsgált korpusz is. Fontos azonban megjegyezni, hogy az elismerő kijelentések értelmezése mindig egy adott közösség szociokulturális elvárásaitól függ. Egyes kultúrákon belül a túlzott bók negatív hatást is kiválthat, a beszédpartner negatívan értelmezheti, a megnyilatkozó szándékkal tehát ellentétes hatást válthat ki (Alfonzetti 2009, 32).

A mediterrán kultúrák, így az olaszok is nagy figyelmet szentelnek a bókolás aktusának, egyfajta társadalmi gyakorlatként élnek vele (Alfonzetti 2009, 30–32). A magyarok nyelvi viselkedése a kétféle (a bókot kevésbé, illetve intenzívebben alkalmazó) magatartás közé tehető (Szili 2004b, 172). Fiatal generációknál azonban – főképp az online kommunikációban – már gyakoribb jelenség az egymásnak történő szépeket mondás, bókolás.

A bók kétféle aktus potenciális értékét hordozza magában: egyrészt egy értékelő állítást, amelyet a válaszban követhet egy másik értékelő állítás (egyetértve vagy nem egyetértve), másrészt egy támogató aktusét, amelyet a válaszban el lehet fogadni vagy elutasítani (Alfonzetti 2009, 57–58). A bók és az arra adott válasz egymáshoz kötődő beszédaktusokként egy megnyilatkozásláncot, ún. szomszédsági párt alkotnak (Schegloff–Sacks 1973, 296).

A bókra adott válaszok elemzésében a nyelvi szerénység jelensége alapvető fontosságú, az udvarias nyelvi tevékenység része. A „szerénység maxima” Leech udvariassági rendszerében jelenik meg (Leech 1983), amely maxima szerint a beszélőnek minimalizálnia kell önmaga dicséretét, maximalizálnia leszólását. A szerénység nyelvi kifejeződése a különféle társadalmakban eltérő módon valósul meg. A nyelvi szerénység megnyilvánulásaiban fokozatok figyelhetők meg. A válaszokban különféle módon és mértékben jelenik meg, a bók elfogadásától az elutasításig kontinuumot alkotva (egyetértés – elfogadás, elterelés – szerénységre utaló megnyilatkozások, egyet nem értés – visszautasítás, a nyelvi szerénység legkifejezőbb megnyilvánulása).

A bókot elutasító válaszokban megfigyelhető az **irónia** jelensége. Erre az általam összegyűjtött korpuszban is szép számmal van példa. Leech (1983, 142) az irónia és az ugratás elvével kapcsolatban érinti a tréfás megnyilvánulásokat. Az úgynevezett irónia elv így szól: ha sértőt kell mondanod, ne legyen összeütközésben az udvariassági elvvel, de a kijelentés szándéka indirekt módon, implikátúra segítségével érthető legyen! Pragmatikai szempontból az irónia implicit értékelés, amelyhez általában kritikai attitűd kapcsolódik, a nyelvi tevékenységhez történő reflexív viszonyulásként értelmezhető. Az implicit jelentés az aktuális kontextusban a mondanivaló ironikus értelmezésére ad lehetőséget (Tátrai 2008). Az irónia felismerésében és értelmezésében a nyelvi forma megértése mellett meghatározó szerepe van a kontextusnak, a szituációnak, a témára vonatkozó háttértudásnak.

3. Az udvariasság megjelenése a magyar nyelvkönyvekben

Az udvariasság funkcionális szerepére a magyar mint idegen nyelvi tankönyvek is rámutatnak, kiemelve az udvariasság kifejezésére szolgáló grammatikai formákat és funkciókat. A továbbiakban két olyan újabb magyar nyelvkönyvet ismertetek, amelyben megjelenik témaként az udvariasság. Az egyik a Szita Szilvia – Pelcz Katalin szerzőpáros *MagyarOK* nyelvkönyvcsaládja, amelynek első kötetében, a 181. oldal 26. feladatában található egy udvariassági nyelvi formákra vonatkozó feladat: ki kell gyűjteni egy szövegből a bókokat, dicséreteket. A *MagyarOK* tankönyv A2 kötete (a 146. oldalon) a grammatikai forma és a funkció kapcsolatát ismerteti, a feltételes módnak az udvarias nyelvi viselkedésben betöltött szerepére mutat rá az udvarias kérdéseken, kéréseken keresztül, valamint a szívesség kérésének módjaival és a tegező, magázó formákkal is foglalkozik.

Durst Péter *Lépésenként magyarul* 2. nyelvkönyvében a mindennapi nyelvhasználat címszó alatt foglalkozik udvariassági kérdésekkel. A könyv 46. oldalán a bocsánatkérés módjait mutatja be. A 110. oldalon a javaslat elfogadása és az udvarias visszautasítása témákkal foglalkozik. A 155. oldalon a feltételes mód egyik funkcióját mint az udvarias kérés módját ismerteti. A 175. oldalon pedig különféle szituációkon keresztül prezentálja az udvarias stílust (feltételes mód, tetszikelés, magázás).

Az olasz anyanyelvűeknek általában nem okoz problémát a forma és funkció összefüggésének elsajátítása, mert az olasz nyelvben is a feltételes mód az udvariasság egyik grammatikai kifejezőeszköze.

4. A magyarul beszélő olasz anyanyelvűek udvarias nyelvi viselkedésének vizsgálata bók–válasz kontextusban

Jelen írásomban a magyarul beszélő olasz anyanyelvűek udvarias nyelvi viselkedését elemzem különféle szempontok alapján. Hasonló vizsgálatokat már korábban magyar anyanyelvű beszélőkkel is végeztem (Pap 2011, 2012, 2014). A vizsgálat főbb szempontjai: a nyelvhasználat (magyar mint idegen nyelvi aspektusból), valamint a nyelvtudás, amely befolyásolja a nyelvi viselkedést.

4. 1. Az udvariasság magyar mint idegen nyelvi szempontból

Az eltérő kultúrákban különböző a nyelvi udvariasság kidolgozottsága. Az olaszban igen magas fokon van, gyakoriak a dicsérő kifejezések, bókolások. Nem mindegy azonban, mely szituációkban milyen nyelvi kifejezésmódot alkalmazunk. A nyelvi viselkedés eltéréseiből adódóan az udvarias interakciók során előfordulhatnak úgynevezett pragmatikai hibák, félreértések. A pragmatikai hibák, azaz a kommunikáció során előforduló nem megfelelő kifejezésmód a nyelvhasználati szabályok megsértéséből keletkeznek, amikor a beszélő nem az adott szituáció által megkövetelt nyelvi tevékenységet hajt végre, ezért nem értjük meg vagy félreértjük a beszélő szándékát. A pragmatika területeinek megfelelően a hibák két típusa különböztethető meg (Thomas 1983): (1) pragmlingvisztikai hiba, amikor a beszélő egy adott szituációban nyelviileg nem pontosan fejezi ki magát; (2) szociopragmatikai hiba, ha nyelviileg helyesen, de a társadalmi normáknak és elvárásoknak nem megfelelően nyilvánul meg a beszélő. A két típust azonban nehéz élesen elhatárolni egymástól (Szili 2004b, 102). A pragmlingvisztikai hiba a formákhoz tartozó nyelvhasználati szabályok megtanításával javítható. A szociopragmatikai hiba elkövetése nagyobb félreértést okozhat, mivel a beszélő

nem csupán a nyelv használati szabályai, hanem az adott társadalmi norma ellen is vét, azaz az adott közösség szociokulturális követelményeinek nem tud megfelelni. Az ilyen kulturális okokra visszavezethető nyelvhasználati eltérések, érték- és világlátásbeli különbségek félreértéseket, kölcsönös sérelmeket, negatív sztereotípiákat eredményezhetnek a különféle kultúrák között.

Az ún. pragmatikai hiba és a félreértés egyéb esetei tehát gyakorta előfordulnak két különböző kultúrához tartozó, más nyelven beszélő egyének között (Thomas 1983). Érvényes ez a nyelvtanulóakra is, akik ha csak osztálytermi körülmények között találkoznak az adott nyelvvel (nem természetes kommunikációs helyzetben, azaz nem célnyelvi környezetben), nehezen tudják elsajátítani azokat a viselkedési szabályokat, amelyeket az adott nyelvben elvárnak. Ezek hiányában alapvetően anyanyelvükből kiindulva reagálnak. Az udvariasság társadalmi jelentése kultúránként eltérő lehet, ilyen például az indirektségnek a szerénységgel vagy az őszintétlenséggel való összekapcsolása (Balogh 2002). A szociopragmatikai vétség viszont az, ha egy nem anyanyelvi beszélő túl közvetlenül válaszol, s ezáltal udvariatlan benyomást kelt. De az udvariasság nyelvi összetevőinek ismerete önmagában szintén nem elég, hiszen egy nem megfelelő helyzetben alkalmazott udvariasság is problémát okozhat, a fogadó fél könnyen félreértelmezheti, és iróniának vélheti.

4.2. *A magyarul beszélő olasz anyanyelvűek bókra adott válaszai*

A vizsgálat fő célja annak megfigyelése volt, hogyan használják a magyar nyelvet az olasz anyanyelvűek egy udvariassági interakcióban, milyen módon reagálnak a bókokra különféle szituációkban. A vizsgálati korpuszt egy általam összeállított diskurzuskiegészítő teszt segítségével gyűjtöttem, amit egy több nyelvre és kultúrára kiterjesztett felmérésoroztatban alkalmazott módszer (Blum–Kulka 1982) alapján készítettem. Az adott szituációkban elhangzó bókok egyrészt a külső megjelenésre (1. szituáció), másrészt a fáradságos szellemi munka eredményére, teljesítményre (2. szituáció) vonatkoznak. A beszédpartnerek közötti szociális viszonyok, státuszbeli eltérések több szinten jelennek meg: a közvetlen viszonyt a barát/barátnő, a tekintélyt a tanár vagy a főnök képviseli (két szituáció).

A vizsgálatok során 20 kérdőívvel dolgoztam. Ez nem reprezentatív minta, de nem is kvantitatív módon elemeztem a korpuszt, csupán megállapításokat, megfigyeléseket tettem az adott nyelvi adatok alapján. Kor szerint 13–62 év közöttiek voltak a válaszadók, de a többségük 20 és 40 év közötti (13, 23, 25, 28, 29, 30, 30, 32, 33, 33, 37, 39, 39, 41, 43, 45, 46, 54, 62). Az iskolai végzettség megosztott, a legtöbb válaszadó diplomával rendelkezik, valamint egy még általános iskolás kétnyelvű lány is töltött ki kérdőívet (PhD: 3; diploma: 13; érettségi: 2; általános iskola: egy 13 éves). A válaszadók nyelvi tudásszintje is vegyes: A2, B1, B2, C1; kétnyelvű. A lakóhely szerinti megoszlás is lényeges a vizsgálatok szempontjából: alapvető jelentőségű, hogy a nyelvelsajátítás anyanyelvi vagy célnyelvi környezetben történik-e. A 20 válaszadó többsége (14) Olaszországban, tehát anyanyelvi környezetben él. Kisebbségben élnek célnyelvi környezetben, azaz Magyarországon (csupán 6 személy).

Az A2, B1, B2 tudásszinten a válaszokban sokkal inkább előfordul a pragmatikai hiba jelensége (pl. *Köszönöm szépen, tanár*). Jellemzőbb, hogy kevesebb stratégiát alkalmaznak, valamint rövidebb válaszokat fogalmaznak meg, mint a saját anyanyelvükön ugyanabban a szituációban (ez jól látható annak a válaszadónak az esetében is, aki az anyanyelvén, tehát olaszul is kitöltötte a diskurzuskiegészítő tesztet). Tömör válaszok jellemzik azt a kétnyelvű (olasz–magyar) válaszadót is, aki később kezdte el tanulni a magyart. A C1 szinten vagy kétnyelvű válaszadók esetében megfigyelhető a többféle nyelvi stratégia használata, változatosabb kifejezőmód, irónia és nyelvi játékok alkalmazása.

A nem célnyelvi környezetben élő magyarul beszélő vagy tanuló olaszok válaszai általában rövidebbek, és kevesebb udvariassági stratégia jelenik meg bennük. Ennek fő oka az lehet, hogy kevesebbet és nem az adott nyelvi környezetben használják a magyar nyelvet, tehát kisebb fokú a célnyelvi hatás. A Magyarországon élő olasz anyanyelvű válaszadók gyakrabban reagálnak a bókokra ironikus formában, hosszabb válaszokat fogalmaznak meg, változatos stratégiákat alkalmaznak, a megerősítő kérdések is jellemzőek. Ez a nyelvi magatartásmód egyértelműen a célnyelvi környezet hatását mutatja.

Az ironia és szleng magasabb nyelvismeret esetén tipikusabb, de alacsonyabb tudásszinten (A2, B1) is megjelenik. Minél magasabb a nyelvismeret, annál kidolgozottabbak a válaszok. A bókra adott reagálásokban az ironia inkább a külsőre vonatkozik. Gyakori reakció az egyszerű köszönet, aminek lehetséges magyarázata, hogy idegen nyelven ez a legkönnyebb válaszforma. Hierarchikus helyzetben is jellemző az egyszerű köszönet stratégiájának alkalmazása, azonban kidolgozottabb a nyelvi udvariasság. A pragmatikai hiba alacsonyabb nyelvi tudásnál, a magyar nyelv bizonytalanabb használatánál tipikusabb jelenség.

Az ironikus tartalmú válaszok mind a magyar, mind az olasz beszélőközösség nyelvi tevékenységének jellegzetessége (Pap 2011). Rendszerint közvetlen viszonyban, azonos nemű beszédpartnerek között és főképpen külsőre vonatkozó bókok esetén jelenik meg. Az ironikus kijelentések gyakran merítenek a szleng stílusrétegéből, és olykor durva stílusban formálódnak (Pap 2012, 2014).

Az alábbiakban a magyarul beszélő olasz anyanyelvűek bókra adott válaszaiból mutatok be néhány jellegzetes példát. A válaszokban különféle udvariassági stratégiákat alkalmaznak: a bók értékét csökkentő magyarázat, a bók minősítése, a bók elutasítása, a bók viszonzása, öröm kifejezése, megerősítés, a bók elfogadása. Az ironikus megnyilvánulások is gyakoriak, főképp a magyar nyelvet magasabb szinten beszélők nyelvi viselkedését jellemzi, de az alacsonyabb nyelvismerettel rendelkező válaszadóknál is előfordul.

Magyarázat (a bók értékének csökkentése): ez a leggyakrabban előforduló stratégia

Igazából küzdenem kellett az idővel, de nagyon igyekeztem!

Nem a külső, hanem a belső számít.

Köszönöm szépen, de sem volt időm átöltözni.

Köszönöm, de nem sokat foglalkozhattam vele, mert nem volt időm.

Köszönöm az értékelést, de őszintén mondom nagyon elhamarkodtam a kevés idő miatt.

Nagyon megtisztelő tőle hallani, de úgy érzem, hogy ennél jobban is megírhattam volna.

Nem volt időm és nagyon fáradt vagyok! Haza akarok menni!

Nagyon köszönöm, tanár úr! De így is akarnék írni valami többet.

Kár, hogy reggel óta van rajta, úgy szerettem volna hazamenni lezuhizni és átöltözni, de ma elég húzós napom volt. (szleng)

Bár ha több időm lenne, talán csiszolnék még rajta.

Leárazáson vettem, mindjárt mondom, melyik üzletben.

Köszönöm, meglátjuk.

Igen, dolgoztam sokat. Köszönöm.

Kösz! Pedig ma nagyon fáradt vagyok. Egész nap rohangáltam, egy percig sem ültem le!

Az az igazság, hogy kevés időm volt rá! Remélem, a tanárnak is tetszeni fog.

Pedig arra se volt időm, hogy hazamenjek és átöltözzek.

Főleg azért, mert igazából nem sok időm volt a megírására.

Nem sok időm volt a megírására, ha ennek ellenére is megnyerte tetszését, örülök neki!

... de nagyon hosszú napom volt és nagyon fáradt vagyok.

Igazság szerint nem maradt nekem sok időm, de igyekeztem!

Ha tudnád, ma min mentem keresztül!

Pedig zűrös napom volt ma.

Köszönöm szépen, de nagyon gyorsan átöltöztem.

Kedves vagy, de gyorsan átöltöztem. (viszonzás)

Őszintén gondolom, hogy jobban is megcsinálhattam volna, de örülök, ha Ön szerint jól sikerült!
(+ öröm kifejezése)
Igazából nem volt sok időm, és nem biztos vagyok benne, ... ezért kértem a segítségét.
Köszönöm, nem nagyon biztos voltam ebben a feladatban.

Minősítés: amikor a válaszadó minősíti a bókot

Biztos? Vagy csak felidegesíteni akarsz?
Nagyon vicces!
Tudom, hogy ez nem igaz!
Ne viccelj már!
Ne szívass! (szleng)
Akár igaz, akár nem, amit mondtál.
Ne beszélj hülyeségeket! Borzalmas napom volt! (durva stílus)
Viccelsz? Kész vagyok! (szleng)
Ahahah, ne tréfálgj!

Elutasítás: direktség, őszinteség

Fejezd csak be, ehhez most nincs kedvem.
Hát legyek teljesen őszinte, nem így volt.
Kész csoda lenne, ma nagyon elfoglalt napom volt.
Szerintem nem szép vagyok ma. Kösz.
Hát nem hiszem, nagyon fáradt vagyok.
Nem nagyon igazán. Kevés időm alatt írtam, és szerintem nem olyan jó. Légy szíves, legyél őszinte, nagyon fontos lenne számomra.
Nagyon szépen köszönöm. De akkor is érzem, hogy nem teljesen sikerült megmondani, ami kellett volna.
Köszönöm, de igazában nem sokat.
Csak röviden dolgoztam rajta.
Igazán nem sokat dolgoztam, mert nem volt idő.
Az az igazság, hogy kevés időm volt, és szerintem hiányos a munkám.
Köszönöm szépen, de szerintem jobban tudok csinálni, ha több idő lesz.
Uh... nem hiszem!! De nem volt időm, hogy gondoljak a ruhára... Mindegy!
Igazából vele nem foglalkoztam sokat. Biztos, hogy nem látszik?

Viszonzás: alacsonyabb nyelvi szinten is gyakran alkalmazott stratégia

Köszönöm szépen, ön nagyon udvarias.
Ön nagyon jól néz ki, ragyogóan fest!
Ön is remekül néz ki.
Köszönöm, Professzor Úr! Önnek köszönhetem szakmai fejlődésemet.
Ön is csodálatos!
Ez nagyon kedves Öntől!
Igyekeztem, tanár úr. Örülök, ha sikerült.
Köszönöm, neked is.
Nagyon kedves vagy, kösz szépen!
Köszönöm szépen, kedves vagy.... Te pedig tényleg nagyon jól nézel ki
Köszönöm szépen, aranyos vagy!
Köszönöm szépen, nagyon kedves!
Kösz, te is!
Köszönöm, de te is jól nézel ki.
Nagyon szépen köszönöm. Kedves Öntől.
Köszönöm szépen, ön nagyon (vagy túl) kedves.
Köszönöm szépen, ön túl kedves nekem.
Ön is nagyon csinos!

Öröm:

Ó, köszönöm, örülök, hogy Önnek is tetszik!
Örülök, hogy nem látszik, hogy ma hulla fáradt vagyok. (szleng)
Nagyon tetszett a téma, és örülök, hogy jól sikerült a dolgozat.
Örülök, hogy tetszik.
Örülök neki, köszönöm.
Nagyon örülök, hogy tetszik!

Megerősítés:

Tényleg? Köszönöm, főnök.
Tényleg? Köszönöm szépen, tanár. (pragmatikai hiba)
Valóban? Nagyon szépen köszönöm.
Tényleg tetszik neked ez a ruha?
Tuti? (szleng)
Biztos?
Hogy jobb?
Biztos vagy?
Biztos, hogy jó neked a munkám?
Komolyan mondod?

Elfogadás: a bók nyílt elfogadása

Pont az én specialitásom, tényleg nem volt nehéz.
Nagyon szívesen csináltam, talán azért sikerült ilyen jól.
Köszönöm! Nagyon fontos a véleménye.

Írónia: magasabb nyelvtudásnál gyakoribb, alacsonyabb nyelvismereti szinten ritkább

Na persze! Ne is beszélj róla!
Igen, úgy látszik, hogy a szűkös határidő felgyorsította az agyműködésemet.
Ne bolondozz!
Jó a vicc!
Nem volt időm átöltözni. De remélem, hogy minden a lány gondolja azt!
Biztos, hogy az én dolgozatomat olvastad el? Nem látod, hogy sok hülyeség van benne?
Ne viccelj már, olyan pocskul nézek ki, hogy legszívesebben a mosdóba zárkóznék be! De nem tehetem, ott a főnököm.
Bár tényleg előfordul, hogy mikor legszörnyebben érzi magát az ember, akkor hódít.
Köszönöm, igyekeztem, akkor megérdemlek fizetésemelést?
Na akkor a ruhának ma standing ovation! Meg neked is!
Már megint ugratsz, vagy én nem vagyok képbem a saját teljesítményem ügyében? (szleng)
Igazi hazug ember vagy!
Ugratsz? Nagyon szellemes vagy...
Nem formában vagyok, de remélem, hódítani fogok.
Persze, hogy nem...!
Köszönöm, tőled tanultam az új divatot, előtte rongyokban hevertem! (szleng)

5. Összegzés

A jelen írás az udvarias nyelvi viselkedést vizsgálta magyar mint idegen nyelvi aspektusból. Az udvariasság kifejezésmódja a magyar nyelv és kultúra tanításában is megjelenik, funkcionális szerepére a magyar mint idegen nyelvi tankönyvek is rámutatnak (részletesebben Szita Szilvia és Pelcz Katalin, valamint Durst Péter könyvét elemezve).

A vizsgálat arra kereste a választ, hogy az olasz anyanyelvűek milyen módon reagálnak magyar nyelven az elismerő kijelentésekre a különféle interakciókban. Megállapítható, hogy változatos udvariassági stratégiákat alkalmaznak, de a válaszok minőségét a nyelvi tudásszint tényezője is befolyásolja. A célnyelvi környezet hatással van a nyelvi magatartásra. A magyar nyelvi környezetben élők általában hosszabb válaszokkal reagálnak a bókokra. A magasabb nyelvismerettel rendelkező válaszadók esetében kidolgozottabb a nyelvi udvariasság. Az A1, B2 szinteken a pragmatikai hiba jelensége is megfigyelhető, amikor a megnyilatkozó nem az adott szituáció által megkövetelt nyelvi tevékenységet hajt végre. Az ironikus kifejezésmód a magyar nyelvet magasabb szinten beszélők válaszaikra jellemzőbb. A korpuszból kiinduló vizsgálatok általános megállapításai alapot nyújtanak további, részletesebb elemzésekhez.

Irodalom

- Alfonzetti, Giovanna 2009. *I complimenti nella conversazione*. Editori Riuniti Univ. Press, Roma.
- Balogh Katalin 2002. A nyelvészeti udvariasság-elméletek jelentősége a nyelvtanítás számára. *BGF Tudományos évkönyv* 2002: 336–342.
- Blum-Kulka, Shoshana 1982. Learning to say what you mean in a second language: A study of speech act performance of learners of Hebrew as a second language. *Applied Linguistics* 3: 29–59.
- Durst Péter 2006. *Lépésenként magyarul, 2. lépés*. Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
- Holmes, Janet 1988. Compliments and compliment responses in New Zealand English. *Anthropological Linguistics* 28: 485–508.
- Kasper, Gabriele 1990 Linguistic politeness: Current research issues. *Journal of Pragmatics* 14: 193–218.
- Leech, Geoffrey Neil 1983. *Principles of pragmatics*. Longman, London.
- Pap Andrea 2011. Adalékok a nyelvi benyomáskeltés stratégiáihoz (udvariassági elvek a magyarok nyelvhasználatában). *Magyar Nyelvőr* 135/1: 78–89.
- Pap Andrea 2012. „Köszönöm a bókot.” Az elismerő megnyilvánulások és válaszok magyar és olasz diszkurzusokban. (egy lehetséges kognitív stilisztikai vizsgálat). In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A stílus szociokulturális tényezői. Kognitív stilisztikai tanulmányok*. ELTE, Budapest. 161–189.
- Pap, Andrea 2014. „Thanks for the compliment” Appreciative utterances and responses in Hungarian and Italian conversations (a possible cognitive stylistic analysis). *Studia Linguistica Hungarica* (Formerly Annales Sectio Linguistica), The Linguistic Journal of the Faculty of Humanities Eötvös Loránd University. Budapest. 77–98.
- Pomerantz, Anita 1978. Compliment responses: Notes on the co-operation of multiple constraints. In: Schenkein, Jim (ed.): *Studies in the organization of conversational interaction*. Academic Press, New York. 79–112.
- Schegloff, E. A. – Sacks, H. 1973. Opening up closings. *Semiotica* 8: 289–327.
- Szili Katalin 2004a. A bókra adott válaszok pragmatikája. Adalékok a szerénység nyelvi megnyilvánulásához a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 128/3: 265–285.
- Szili Katalin 2004b. *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Szita Szilvia – Pelcz Katalin 2013. *MagyarOK A1–A2*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- Tátrai Szilárd 2008. Irónia. In: Szathmári István (szerk.): *Alakzatlexikon*. Tinta Kiadó, Budapest. 311–320.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Thomas, Jenny 1983. Cross-cultural pragmatic failure. *Applied Linguistics* 4: 91–112.
- Watts, Richard 2003. *Politeness*. Cambridge University Press. Cambridge.

Melléklet

Diskurzuskiegészítő teszt

Magyarul:

- 1.) *Őn egy zenés-táncos partira hivatalos, ahova egy kimerítő, hosszú nap után, karikás szemekkel érkezik, még arra sem volt ideje, hogy hazamenjen átöltözni. A partin egy barátja/ a főnöke a következőket mondja:*
(F-F)
 A) a barátja: „Jól néz ki a szerelésed, ma hódítani fogsz.” *Őn:*
 c) főnöke: „Ma igazán remekül néz ki, nagyon jó a szerelése.” *Őn:*
(L-F)
 B) a barátnője: „Nagyon klassz a ruhád, ma igazán jól nézel ki.” *Őn:*
 c) főnökasszonya: „Nagyon csinos a ruhája, ma igazán jól néz ki.” *Őn:*
- 2.) *Önnek szűkös határidővel meg kellett írnia egy dolgozatot, amit az idő szorítása miatt csak kisebb hiányosságokkal tudott elkészíteni. Megkérte egy barátját/ egy tanárát, hogy nézze át a dolgozatát, amit ő az elolvasás után a következő szavakkal értékel.*
 a) barátja: „Minden elismerésem a tied, igazán alapos, jól átgondolt, logikus felépítésű munka. Nagyon tetszik. Sokat foglalkozhattál vele.” *Őn:*
 c) tanára: „Igazán alapos, jól átgondolt, logikus felépítésű munka, nagyon tetszik. Sokat foglalkozhatott vele.” *Őn:*

Olaszul:

- 1.) *Lei è invitato/a a un party con musica e ballo dove arriva dopo una lunga giornata faticosa con occhi cerchiati, non avendo avuto nemmeno il tempo di tornare a casa per cambiarsi. Durante il party un suo amico/il suo direttore fa la seguente affermazione:*
(F-F)
 A) a) amico: „Stai bene in questa tenuta, oggi farai delle conquiste.” *Lei:*
 c) il suo capo: „Oggi la trovo veramente bene, ha un bel look.” *Lei:*
(L-F)
 B) a) amica: „È molto bello il tuo vestito, oggi stai veramente bene.” *Lei:*
 c) il suo capo (una donna): „È molto grazioso il suo vestito, oggi sta veramente bene.” *Lei:*
- 2.) *Lei ha dovuto scrivere in breve tempo una tesina che a causa dello scarso tempo a disposizione presenta qualche incompletezza.. Ha chiesto a un suo amico e un suo professore di controllarla e loro la valutano con queste parole:*
 a) amico: „Hai tutto il mio rispetto, questo lavoro è davvero accurato, ben congegnato e logico. Mi piace molto. Ci hai lavorato sicuramente molto.” *Lei:*
 c) professore: „Questa tesina è davvero di alta qualità, accurata e ben congegnata, mi piace molto. Ha lavorato molto sicuramente su di essa.” *Lei:*

Pap, Andrea

How can I be polite in Hungarian?

The issues of polite linguistic behavior for Italian native speakers learning Hungarian language

The polite linguistic behavior is part of the cultural interaction. The cultural characteristics of the polite way of speaking are also present in the teaching of the Hungarian language and culture. Hungarian language books show their functional role highlighting the grammatical forms and the functions of expressing politeness. The paper wants to present some typical characteristics and the cultural context of the polite linguistic behavior in the case of Italian native speakers who study Hungarian language. The analysis aims to answer how Italian native speakers learning Hungarian language express themselves, which kind of language tools they use in a polite interaction, how they respond to compliments in various situations. It is also interesting to analyze how the environment of the native and the target languages (Italian and Hungarian languages) influences the language acquisition. The analysis of the linguistic corpus provides an opportunity for the observation of cultural differences and similarities.

A magyar és a lengyel helyesírás kialakulásának összehasonlítása

A cikkben a szögletes zárójelben a nemzetközi fonetikus ábécé (IPA) jeleivel jelölöm egy adott betű hangértékét, a kúpos zárójelben pedig az adott forrásban használt betűket idézem. A világosság kedvéért általában nem teszek különbséget a ⟨s⟩ és ⟨ʃ⟩, valamint a ⟨z⟩ és ⟨ʒ⟩ változatok között.

Mind a magyar, mind a lengyel nyelv írása alapvetően fonetikus és a latin betűkészleten alapul. De mivel a hangrendszerük nem egyezik meg a latinéval, mindkét nyelvben a 26¹ latin betűn kívül más jelek is használatosak. Másrészt nem minden latin betű honosodott meg a magyar vagy a lengyel nyelvben, ezek mindkét helyesírásban – a ⟨q⟩ és az ⟨x⟩ némely szóban, főleg jövevéyszavakban és tulajdonnevekben – mégis előfordulnak. Azonkívül a lengyelben a ⟨v⟩, a magyarban pedig a ⟨w⟩ idegennek érezhető. Az ⟨y⟩ betű, bár viszonylag gyakran szerepel magyar szavakban, nem önálló betűként, hanem kétjegyű betűk (⟨ty⟩, ⟨gy⟩, ⟨ny⟩, ⟨ly⟩) részeként fogható fel.

A magyar hangrendszer

A magyar és a latin hangrendszerek közötti különbségek négy csoportba sorolhatók. Mindenekelőtt a magyar nyelvben léteznek zárréshangok, azaz affrikáták. Azok a [tʃ] (mai helyesírásban ⟨cs⟩), a [ts] (⟨c⟩), a XVI. századtól a zöngés párfaj is, azaz a [dʒ] (ma: ⟨dzs⟩) és a [dʒ] (⟨dz⟩). Néha affrikátáknak értelmeznek további két mássalhangzót is: ⟨ty⟩ ([c] vagy [cʃ]) és ⟨gy⟩ ([j] vagy [jʃ]), ezek azonkívül a képzés helye szerinti kritériumot figyelembe véve egy másik csoporthoz is tartoznak: a palatális (lágy) mássalhangzókhoz, ⟨ny⟩ ([ɲ]) és ⟨ly⟩ (a kiejtése most [j], a XIX. századig [ʎ]) hangokkal együtt. A helyesírás szempontjából problematikusnak bizonyosodott a magyar szibiláns réshangok sokfélesége is, hiszen a latinban csak egy ilyen hang létezett: [s] (a jele ⟨s⟩).² A magyarban pedig összesen négy ilyen hang van. Két alveoláris (⟨sz⟩ [s] és ⟨z⟩ [z]), és két posztalveoláris is (⟨s⟩ [ʃ] és ⟨zs⟩ [ʒ]).

A magánhangzók területén a latin ábécé főleg a palatális labiális hangok lejegyzésére nem volt elegendő. A mai magyar nyelvben négy ilyen magánhangzó van: felső nyelvvállású ⟨ü⟩ [y] és középső nyelvvállású ⟨ö⟩ [ø], valamint ezek hosszú megfelelői (⟨ű⟩ [y:] és ⟨ő⟩ [ø:]), de a honfoglaláskori magyarban közülük csak az ⟨ü⟩ [y] létezett (Bárczi et al. 1967, 178). A többi ilyen hang vagy diftongusok egyszerűsítéséből, vagy más magánhangzó átalakulásából keletkezett.

A latin helyesírásban létezett egy ⟨y⟩ betű, de csak görög jövevéyszavakban. Bár az ⟨y⟩ kiejtése a görögben [y] volt, a latinban fonémaként ez a hang nem létezett, ezért vagy [i]-ként, vagy [u]-ként ejtették ki. Az első magyar nyelven írók nem éltek azzal a lehetőséggel, hogy az [y] hangot a görög származású ⟨y⟩ betűvel jelöljék.

A magánhangzók időtartama mindkét nyelvben releváns volt, de a latinban a jelölése nem volt gyakori.

1 Eredetileg 23, hiszen a ⟨j⟩ betű az ⟨i⟩ betűből keletkezett, az ⟨u⟩ és a ⟨w⟩ pedig a ⟨v⟩-ből.

2 Esetleg a zöngés párja a [z] (⟨z⟩) is, amely azonban csak görög jövevéyszavakban volt meg, és a görög ⟨ζ⟩ ([dʒ] vagy [zd]) megfelelője volt.

A lengyel hangrendszer és mai helyesírás

A lengyel nyelv hangrendszerére jellemző a palatális (lágy) mássalhangzók sokasága. Ezek két csoportba oszthatók.

Az elsöben öt hang található: [ɛ] (mai jelölése: ⟨ś⟩ vagy ⟨si⟩), [z] (⟨ź⟩ vagy ⟨zi⟩), [tɕ] (⟨ć⟩ vagy ⟨ci⟩), [d͡z] (⟨dź⟩ vagy ⟨dzi⟩) és [ɲ] (⟨ń⟩ vagy ⟨ni⟩). A jelölés kétféle módja a mássalhangzó pozíciójával áll kapcsolatban: ékezetes betű csak a szó végén vagy egy mássalhangzó előtt állhat.

A többi palatális mássalhangzó ma csak magánhangzó előtt állhat, ezért ezek csak kétjegyű betűkkel jelölendők: [mʲ] (⟨mi⟩), [pʲ] (⟨pi⟩), [bʲ] (⟨bi⟩), [fʲ] (⟨fi⟩), [vʲ] (⟨wi⟩), [c] (⟨ki⟩), [ɟ] (⟨gi⟩) és [ɕ] (⟨hi⟩ vagy ⟨chi⟩). Egy másik interpretáció szerint ezek nem külön fonémák, hanem egy kemény mássalhangzó és egy [j] hang kombinációi.

A lágy–kemény oppozícióval szoros kapcsolatban áll két lengyel magánhangzó: az [i] (⟨i⟩) és az [ɨ] (⟨y⟩). Az első csak lágy mássalhangzó után, esetleg a szó elején állhat, a második pedig csak kemény mássalhangzó után, a szó elején sosem fordul elő. E miatt a komplementáris disztribúciója miatt gyakran egy fonéma allofónjainak tekintik ezeket.

A lengyelben létezik hat szibiláns réshang (a magyarban csak négy), ezek a következők: [s] (⟨s⟩), [z] (⟨z⟩), [ɕ] (⟨ś⟩/⟨si⟩), [ʑ] (⟨ź⟩/⟨zi⟩), [ʂ] (⟨sz⟩), [ʐ] (⟨ż⟩/⟨rz⟩). Közülük mindegyiknek van egy zár-rés megfelelője: [tʃ] (⟨c⟩), [d͡ʑ] (⟨dz⟩), [tɕ] (⟨ć⟩/⟨ci⟩), [d͡ʑ] (⟨dź⟩/⟨dzi⟩), [tʂ] (⟨cz⟩), [d͡ʒ] (⟨dż⟩).

A [ʐ] hangnak két jelölési módja létezik. Az ⟨rz⟩ kétjegyű betű arra utal, hogy ez a hang egy lágy [r]-ből ([rʲ]), majd valószínűleg [ʐ] átalakulásával jöhetett létre. A [ʐ]-vel való kiejtése már a XVII. században általános volt.

Szintén kettős a [h] hang jelölése: vagy sima ⟨h⟩, vagy kétjegyű ⟨ch⟩ lehet, ez az utolsó jelölési mód véglegesen a görög ⟨χ⟩ betű a latin ⟨ch⟩ megközelítéséhez megy vissza.

A lengyel helyesírásra jellemző mássalhangzót jelölő betűk közül van még egy, a ⟨ł⟩, ami az ⟨l⟩ betű változata. A kiejtése eredetileg [ɫ] volt, de most majdnem minden lengyelül beszélő [w]-ként ejti ki ezt a betűt.

Ami a magánhangzókat illeti, a mai lengyel nyelvben az időtartam nem releváns, de a XVI. századig léteztek hosszú magánhangzók is. Ezek azután zárt magánhangzókká alakultak át, de végül ez a különbség (nyílt–zárt) szintén megszűnt ([a:] → [a] → [a], [ɛ:] → [ɛ] → [ɛ] stb.). A régi időtartam maradványa a mai lengyel nyelvben csak két helyen figyelhető meg: az ⟨ó⟩ betűben és az orrhangokban. Az ⟨ó⟩ betű eredetileg az ⟨o⟩-val jelölt magánhangzó ([ɔ]) hosszú párját jelölte, de az időtartam megszűnése után a kiejtése zárttá vált, és végül az ⟨u⟩ betű kiejtésével azonosult: [ɔ:] → [o] → [u].

A lengyel nyelvben két nazális magánhangzó fonémát különböztetnek meg, ezek az [ɛ̃] (⟨ę⟩) és az [ɔ̃] (⟨ą⟩). Régen csak egy ilyen magánhangzó létezett, mégpedig az [ã], de két változatában élt: rövidben és hosszúban. A rövidből kialakult a nazális e ([ã] → [ɛ̃], helyesírása ⟨ę⟩), a hosszúból meg a nazális o ([ã:] → [ɔ̃], a helyesírása ⟨ą⟩, nem ⟨o⟩).

Első próbálkozások a magyar nyelvben

A magyar latin betűs helyesírás első szakaszát (XI–XV. század) kancelláriai helyesírásnak hívják. Ebben az időben még nagyon sokszínű volt a hangjelölési gyakorlat, de néhány fő elv megállapítható. A lágy mássalhangzókat ugyanolyan módon jelölték, mint ma: ⟨ty⟩ ([tɕ]),

3 Némely nyelvész szerint a ⟨sz⟩ és ⟨ż⟩ kiejtésének legjobb megközelítése nem [ʂ] és [ʐ], hanem [ʃ] és [ʒ].

⟨gy⟩ ([jɣ]), ⟨ny⟩ ([ɲ]) és ⟨ly⟩ (akkor [ʎ]), de az ⟨y⟩-t egy külön betűként is használták, ami az ⟨i⟩ mellett az ⟨i⟩ magánhangzót vagy a ⟨j⟩ mássalhangzót jelölhette).

Az első magyar nyelven írók nem tettek különbséget veláris ([o], [u]) és palatális ([ø], [y]) labiális magánhangzók között, sőt a ⟨v⟩ mássalhangzót is ugyanolyan betűvel írták, mint az ⟨u⟩ magánhangzót. Két nem palatális zöngétlen affrikátát ⟨ch⟩ ([tʃ]) és ⟨cz⟩ ([ts]) digráfokkal kezdtek akkor jelölni (a ⟨c⟩ betűt a ⟨k⟩ hang veláris magánhangzók előtti pozícióban való kiejtésének jelölésére használták). A szibiláns réshangok jelölésében a képzés helye mindig fontosabb volt, mint a zöngéesség: ugyanaz a betű zöngés és zöngétlen hangot jelölhetett: az ⟨s⟩ betű hangértéke [ʃ] vagy [ʒ] lehetett, mivel a ⟨z⟩ betűé – [s] vagy [z].

Első próbálkozások a lengyel nyelvben

A lengyelben a XII. században egy ⟨s⟩ betű hat külön hangot jelölhetett ([s], [ɕ], [ʂ], [z], [ʐ], [ʒ]). A XIII. és XIV. században kezdték a ⟨z⟩ betűt is használni a zöngés szibiláns réshangok jelölésére, de még a képzés helyére való tekintet nélkül. Egy XIV. századi nyelvemlékben, a *Sankt Florian-i zsoldároskönyvben* (*Psalterz floriański, Psalterium trilingue*) először került elő a lengyelben a ⟨sz⟩ digráf, amely az artikuláció retroflex helyét jelölte. Két hangértéke volt: [ʂ] és [ʐ]. Ez azért érdekes, mert mivel a többi szibiláns réshang jelölésében a lengyelben a zöngéesség volt a döntő különbség, itt a képzés helye az. Abban a nyelvemlékben először jelent meg az ⟨rz⟩ betűkombináció is, amely a mai ⟨rz⟩ ([ʐ]) kétjegyű betű közvetlen elődje.

Az affrikáták jelölése a lengyel helyesírás történetének az első szakaszában még bonyolultabb volt. A XII. században a ⟨t⟩ betű hangértéke lehetett [t], de azonkívül [tɕ], még [tʂ] is; hozzáteve a [tʂ] hangot ⟨c⟩-vel is jelölték. A zöngés affrikátákat ⟨d⟩-vel jelölték, ugyanez a betű ⟨d⟩ hangértékkel is rendelkezhetett. A XIII. és XIV. században egyszerűsödött a helyzet: attól kezdve minden affrikátát ⟨c⟩-vel vagy ⟨ch⟩-val lehetett jelölni, ezenkívül a zöngéseknek továbbra is sima ⟨d⟩ lehetett a jele. A *Sankt Florian-i zsoldároskönyvben* a zöngés zárréshangok egyetlen jele ⟨dz⟩ lett, a zöngétlen megfelelőié pedig ⟨c⟩ vagy ⟨cz⟩.

A nazális magánhangzókat az első lengyel nyelvemlékekben ⟨an⟩, ⟨en⟩, ⟨am⟩, ⟨em⟩ betűkombinációkkal jelölték, csak a XIII. és XIV. században került elő az ⟨ø⟩ betű, amely a lengyel helyesírás történetében az első új betűt képezte.

A XIII.-tól a XV. századig a ⟨j⟩ mássalhangzót háromféleképpen jelölhették: ⟨i⟩, ⟨y⟩, de ⟨g⟩ betűvel is. Az ⟨u⟩ magánhangzó és a ⟨v⟩ mássalhangzó jelölése a XIV. századig nem különbözött egymástól: a ⟨v⟩ betűt használták szó elején, az ⟨u⟩ betűt másutt, tekintet nélkül arra, hogy a jelölt hang mássalhangzó vagy magánhangzó-e. A XIII. és XIV. század fordulóján két ⟨u⟩ összevonásából létrejött a ⟨w⟩ jel, amely a *Sankt Florian-i zsoldároskönyvben* már a ⟨v⟩ hangnak az egyetlen jele, ami majdnem szüntelenül máig él.

A XV. század

A XV. század legfontosabb magyar nyelvemléke a *Huszita Biblia*. Lengyelországban abból a századból származik a *Puławy zsoldároskönyv* (*Psalterz puławski*; pontos keletkezési ideje ismeretlen) és az 1440-ben Parkoszowic által készített új helyesírási javaslat.

A Huszita Biblia

A *Huszita Biblia* többek között azért kapta ezt a nevét, mert a magyar helyesírás történetében először használja következetesen a mellékjeles betűket Husz János „egy hang – egy jel” elvének megfelelően. A *Huszita Bibliában* található ékezetes betűk egy vessző

(esetleg egy pont) hozzáadásával jöttek létre a latin betűk alapján. Egy betű csak két változatban lehetett: ékezetes és sima, azaz ékezet nélküli; maga az ékezet típusa nem számított, nem volt releváns. Ez a tulajdonsága legjobban látható a magánhangzók jelölésében. Összesen három mellékjeles magánhangzót jelölő betű van itt, mindhárom a palatális labiális magánhangzót jelöli. A ⟨v̇⟩ és ⟨ú⟩ tulajdonképpen egy graféma pozicionális változatai voltak: ⟨v̇⟩ mint ⟨v⟩ csak a szó elején állhat, és ugyanazt a hangot jelölték: az [y] magánhangzót; az ⟨ø⟩ pedig az [ø] hangnak volt a jele. Ez a jelölési rendszer nem volt képes mutatni az időtartamot.

Akkor még az ékezet csak azt jelölte, hogy egy adott betű kiejtése valamiben eltér a szokásostól, de hogy pontosan miben, az a betűtől függött: a ⟨ż⟩ ([s]) és ⟨ṡ⟩ ([ʒ]) betűk esetében a változat a zöngésséget illette. A ⟨z⟩, ⟨ż⟩, ⟨s⟩ és ⟨ṡ⟩ csoportban minden betű a szibiláns réshangokat jelöli. Közülük a ⟨z⟩ és a ⟨ż⟩ betűnek alveoláris a kiejtése, a ⟨s⟩ és a ⟨ṡ⟩ betűnek pedig posztalveoláris. Ugyanilyen vessző a betű fölött jelenthette a kiejtésének a zöngésülését ((s) [ʃ] → ⟨ṡ⟩ [ʒ]) vagy pont fordítva, zöngétlenülését ((z) [z] → ⟨ż⟩ [s]). Hasonló ellentét figyelhető meg a lágy hangok jelölésében. Háromban közülük ((t') [cç], ⟨ń⟩ [ɲ] és ⟨l̃⟩ [ʎ]) a mellékjel jelenti a lágy voltukat, de az utolsó esetében a mellékjel hiánya jelenti azt: ⟨g⟩ [g] (a mellékjeles ⟨g̃⟩ hangértéke [g]).

Végül a ⟨ċ⟩ betűben (a kiejtése [tʃ]) azért volt szükség egy vesszőre, mert a sima ⟨c⟩ hangértéke továbbra is [k] volt. A posztalveoláris affrikáta [tʃ] jelölésére egy teljesen új jelet használtak a *Huszita Biblia* szerzői: ez a ⟨ɫ⟩ (az alakja a ⟨c⟩ betű leegyszerűsítéséből eredt).

A Pulawy zsoltároskönyv

A legjelentősebb innovációja a lágy mássalhangzók következetes jelölése, mégpedig kétjegyű betűkombinációkkal, pl. ⟨sy⟩ [e], ⟨zy⟩ [z], ⟨ly⟩ [l] (aminek ⟨l⟩ [ɫ] a kemény párja), ⟨ny⟩ [ɲ], ⟨wy⟩ [v] stb. Ezek nagyon hasonlítanak a magyarban most is használt, de a kancelláriai helyesírásból eredő, kétjegyű betűkre. Ebből a sémából kiválik a zár-rés lágy hangok jelölési módja: a [dʒ] jele ⟨dz⟩ kétjegyű betű, ami egyébként a [dʒ] hangot is jelöli, azonos a helyzet a zöngétlen affrikátáknál is: a ⟨cz⟩ egyaránt rendelkezett [ts] és [tʃ] hangértékkel. A [tʃ] jele pedig a ⟨ch⟩, azt ezenkívül a ⟨x⟩ hang jelölésére is használták. A kétjelentésű betűkhöz tartozik még a ⟨z⟩ ([z] és [ʒ]) és a ⟨sz⟩ ([ʃ] és [e]).

Parkoszowic javaslat

Jakub Parkoszowic-nak az 1440. évben kiadott javaslata nagyon érdekes és a lengyel helyesírás története szempontjából egyedülálló rendszer. Főleg a teljesen új jelek sokasága miatt: újító jellege az is, hogy Parkoszowic másképpen (azaz nem sima betűkkel) jelölte általában a nem lágy, hanem kemény mássalhangzókat. Ebből arra lehet következtetni, hogy ő a lágy hangokat tartotta „alapvetőbbeknek.”

b [b]	l [l]	p [p]
b̃ [bʲ]	l̃ [lʲ]	p̃ [pʲ]
c [ts̃]	m̃ [m]	ṽ [v]
g̃ [tɕ̃]	m̃ [mʲ]	ṽ [vʲ]
g [g]	ñ [n]	w [vu]
	ñ [ɲ]	

1. ábra: a Parkoszowic által használt új betűk

A [p] és [b] esetében a jelek újdonsága az, hogy négyszögletes alakú a betűk hasa. A [m], [n], [v] és [g] hangot jelölő betűknek az egyik vonala meg van hosszabbítva, a [l̃] hangot jelölő betűből pedig hiányzik a felső hurok (a lágy párjaként az [l] hang szerepel) (vö. 1. illusztráció).

Megjegyzendő, hogy a sima ⟨g⟩ betű kiejtése nem [j] (azaz lágy g, aminek mai jelölése ⟨gi⟩), hanem [j] volt. Ez érthető, hiszen a [j] hang csak nemrég lett egy külön fonéma a lengyel hangrendszerben. De a [j] hang jelölésében Parkoszowic javaslatában más betűk is részt vettek, mégpedig az ⟨i⟩ (⟨Iaan⟩, ma ⟨Jan⟩ 'János') és az ⟨y⟩ (⟨yoczi⟩, ma ⟨jęczy⟩ 'jajong').

Kivételnek tartható a lágy [tɕ̃] jelölése, ami a kemény [ts̃] hangot jelölő ⟨c⟩ betű alapján jött létre: az új betű alakja a ⟨ç⟩ vagy a ⟨ç̃⟩ betűkre hasonlított (vö. 1. illusztráció). A kemény [d] hangot Parkoszowic szintén egy sima betűvel jelölte: ⟨d⟩, de itt más volt az oka: a [d] hangnak nincsen lágy párja (a [d̃z] hangot, amely etimologikusan betölthette volna ezt a szerepet, nem tartotta ilyennek).

Parkoszowic visszatért a ⟨v⟩ jel használatához; igaz, a ⟨w⟩ jelet is használta, de csak a [vu] hangszekvenciának a jelölésére. Ezenkívül sok többjegyű betűt is használt. A hagyományos ⟨ch⟩ ([x]) és hosszú magánhangzók kettőzött betűvel való jelölése mellett javasolta a ⟨ff⟩ digráfot is, aminek a kiejtése [f] volt (az egyszerű ⟨f⟩-fel a lágy [f̃] hangot jelölte). Fordított a helyzet a zöngés szibiláns réshangoknál: itt a kettőzött betű kiejtése lágy volt: ⟨zz⟩ ([z]). A [z] hang jelölésének céljából a ⟨sz⟩ kétjegyű betű szolgált. A zöngétlen szibiláns réshangok jelölési módjában az egyetlen következetessége, hogy minden ilyen hangértékű betű ⟨s⟩ elemmel kezdődött: ⟨s⟩ vagy ⟨ss⟩ ([s]), ⟨ssz⟩ ([ɕ]), ⟨sch⟩ ([ʂ]). De ráadásul a ⟨s⟩ jelölhette a zöngés [z] hangot is, a ⟨dz⟩ digráf pedig három különböző hangot is jelölhetett ([d̃z], [d̃z] és [d̃z]).

Ahogy látszik, a szibilánsok jelölése zűrzavaros volt, legalábbis ezt lehet megállítani a mű máig fennmaradt másolatainak az alapján.

A Parkoszowic által használt magánhangzók jelölésében alapján véve, 1440-ben még létezett a lengyel nyelvben rövid és hosszú magánhangzók közötti időtartambeli különbség (<a> [a], <aa> [a:], <e> [ɛ], <ee> [ɛ:] stb., de az [i:] hang esetében a kettőzött <i> betű helyett az <y> betűt használta). Ilyen jelölési mód a nazális magánhangzók esetében is érvényes: az <ø> betű a rövid nazális *a* [ã], a mai nazális *e* [ẽ] elődjét jelölte, és a hosszú párja, az <øø> [ã:], amiből a mai nazális *o* [õ] (<ą>) kialakult, olyan szavakban szerepelt, mint pl. <xøødz> 'pap' (mai helyesírásban <ksiądz>).

Az utolsó példán jól látható, hogy Parkoszowic helyesírása következetlen, mivel a <x> betűt használja, nem pedig két külön betűt a két külön hangra. Nyilván a <xøødz> szóban a <x> betű lágy hangokat jelölt ([ccã:ts]), de nehéz eldönteni, azonos lenne-e a kemény [ks] (igaz, hogy ez ritkább, mint a [ce]) hangszekvenciának a jelével. Még szembevetőbb a <qvath> (mai helyesírásban: <kwiat> 'virág') szóban szereplő <q> betű. A néma <h> szintén gyakori eleme ennek a javaslatnak.

Parkoszowic helyesírása nem gyökerezett meg, de legalább két újítása megegyezik a mai lengyel helyesírással: a <c> ([ts]) és a <cz> ([tɕ]).

Az újkori helyesírások

A XVI. században, a nyomtatás népszerűsítésével és a reformáció kapcsán számos új könyv jelent meg Európa sok nemzeti nyelvén. Magyarországon és Lengyelországban is sok szerző új helyesírást alkalmazott. Az alábbiakban részletesebben leírom Sylvester János és Heltai Gáspár, valamint (lengyel oldalról) Stanisław Zaborowski, Stanisław Murzynowski, Jan Kochanowski, Jan Januszowski és Łukasz Górnicki hangjelölési rendszerét.

Sylvester János és Heltai Gáspár

Sylvester János pár új, mássalhangzót jelölő betűt vezetett be a magyar helyesírásba. Az <ß> ([s]) ligatúrát a németből vehette át, bár az olaszban is használták. Tulajdonképpen ez nem más, mint a <sz> (vagy inkább <ʃ>) betűkombináció összevonása. A második új betű a <ß>, az elsőnek az egyszerűsítése; a hangértéke [ʒ] volt.

Ezenkívül Sylvester folytatta a lágy mássalhangzók *Huszita Bibliá*ban alkalmazott mellékjeles betűkkel való jelölését, de következetesebben, mégpedig a <ğ> betűt [j] hangértékkel látta el. Ennek köszönhetően a [g] hangot attól kezdve a <g> betű jelezte (esetleg néha a néma <h> betűvel kiegészítve, ami már tulajdonképpen felesleges volt). A <ł> jelet nem használta⁴, a [tʃ] hangot a <cz> betűkombinációval jelölte, a másik zöngétlen zárréshangot pedig annak mellékjeles változatával: <cż> ([tʃ]).

Sylvesternél először a [k] hangnak <k> lett az egyetlen jele. (Ez a tökéletesítése azonban feledésbe merült, és csak Káldi György vezette be újból a magyar helyesírásba a következő évszázadban.) A [j] és [v] mássalhangzókat továbbra is azonos módon jelölte, mint az [i] és [u] magánhangzókat, de a palatális labiális magánhangzókat ([ø(:)], [y(:)]) kétjegyű betűkkel írta (<eo>, <ew> vagy egymás felett írva: <õ>, <ũ>), ami az eredeti diftongusos kiejtésüket tükrözhetette. Ennek köszönhetően Sylvester a mellékjeleket az időtartam jelölésére alkalmazhatta, és így <õ> lett az [o:] jele, <ũ> az [u:] jele stb.

Heltai Gáspár visszatért a kancelláriai helyesírásból eredő <ty>, <gy>, <ny>, <ly> digráfokhoz, ráadásul az <y> betűt [i] hangértékben már nem használta. (Tény, hogy a [j] mássalhangzót továbbra is ezzel jelölte, de először a <j> betűvel is.) Sylvester mintájára az <ß>

4 Dévai Bíró Mátyás nem sokkal később (1549, 8) erről a betűről azt írta, hogy „ez nem deác betű, nem ighen iol is illic az nó máfhos.”

és az ⟨β⟩ jeleket használta, de a [t̥s] hangot ⟨tz⟩ kétjegyű betűvel jelölte (nem pedig ⟨cz⟩ betűvel, mint Sylvester), így a mellékjelek nála csak a magánhangzót jelölő betűk fölé kerülhettek, ami a mai magyar helyesírás jellemzőinek az egyike. Az időtartam éles ékezzettel való jelölése (⟨ó⟩ [o:], ⟨ú⟩ [u:] stb.) az akkori lengyel írásból származik (Kniezsa 1952, 12).

Stanisław Zaborowski és Stanisław Murzynowski

1513 körül megjelent Stanisław Zaborowski „*Ortografia...*” című műve, amely az első nyomtatott helyesírásra vonatkozó lengyel könyv. A rendszere nagyon következetes, és gyakorlatilag csak mellékjeleket használt a magánhangzók és mássalhangzók jelölésére egyaránt (az egyetlen kétjegyű betű a ⟨ch⟩ [x]). Zaborowski a lágy hangokat két ponttal jelölte (⟨ś⟩ [ɕ], ⟨ż⟩ [ʒ], ⟨ć⟩ [tɕ], ⟨d⟩ [d͡ʒ], ⟨ń⟩ [ɲ], ⟨p⟩ [pʲ], ⟨b⟩ [bʲ], ⟨w⟩ [vʲ] stb.); a retroflex hangok ékezete egy pont volt (⟨ṣ́⟩ [ɕ̣], ⟨ẓ̇⟩ [ʒ̣], ⟨ć̣⟩ [tɕ̣], ⟨ṛ⟩ [rʲ] → [ʒ̣]). Egy pontos a ⟨d⟩ betű is, de a hangértéke valószínűleg [d͡ʒ] volt, hiszen a zöngés zárréshangok sorozatának hiányzik egy közös „alapbetűje” (a zöngétleneké a ⟨c⟩). A mai lengyel helyesírásban fennmaradt Zaborowski két betűje: a ⟨ż⟩ és az ⟨ł⟩, de véglegesen bebizonyosodott, hogy a digráf nélküli koncepciója nem győzött. Ennek valószínűleg az volt az oka, hogy a lengyelben a szibilánsok három helyen artikulálандóak, ezért egy betű (⟨s⟩, ⟨z⟩, ⟨c⟩ vagy ⟨dz⟩) két különböző diakritikus jelet igényelne (például a cseh nyelv esetében pedig csak egyet, hiszen ott a [ɕ], [ʒ], [tɕ], [d͡ʒ] hangok nincsenek meg). A digráfok könnyebben írhatóak, mert nem kell olyan gyakran az írás folyamatát egy mellékjel hozzáadása céljából megszakítani.

1551-ből származik Stanisław Murzynowski helyesírása. Fő újdonságai közé, amelyek a mai lengyel helyesírásban is érvényesülnek, a következők tartoznak: a lágy mássalhangzók kétféle jelölése (magánhangzók előtt ⟨i⟩ betűvel, másutt mellékjellel), az ⟨i⟩ és ⟨y⟩ betűk használata (bár az ⟨i⟩ betűt a ⟨j⟩ hangra is alkalmazta) és az ⟨ó⟩ betű. A két nazális magánhangzót szintén ⟨ą⟩ és ⟨ę⟩ betűkkel jelölte, mint ahogy azt a mai helyesírás megköveteli.

Nowy charakter polski

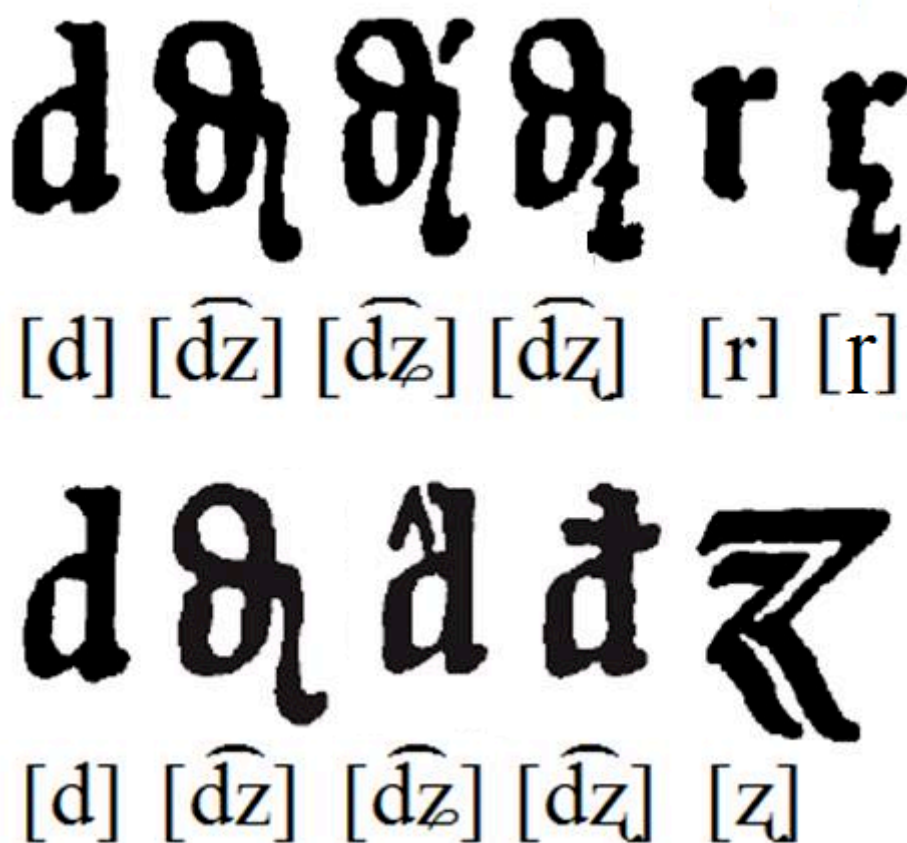
1594-ben Jan Januszowski nyomdász egy saját betűtípussal kinyomtatott egy könyvet, amelyben két lengyel költő (Jan Kochanowski és Łukasz Górnicki), valamint saját maga helyesírási javaslatát közölte. A ⟨j⟩, ⟨i⟩ és ⟨i̇⟩ hangok jelölésén kívül a három javaslat lényegében csak grafikus részletekben különbözik egymástól.

Mindegyik szerző javasolta a szóvégi vagy mássalhangzó előtti lágy mássalhangzók mellékjeles jelölését. Kochanowski és Januszowski erre a célra csak az éles ékezetet használták (⟨ś⟩ [ɕ], ⟨ẇ⟩ [vʲ] stb.), Górnicki a háztető jelet kedvelte (⟨ŝ⟩ [ɕ̣], ⟨ĉ⟩ [tɕ̣], ⟨ň̇⟩ [ɲ̇] stb.; érdekes módon a [d͡ʒ] hangot ⟨đ̇⟩ betűvel jelölte, tehát a ⟨d⟩ betű párjának tartotta, nem a ⟨dz⟩ betűének), bár két mássalhangzó lágyságát ő is éles ékezzettel jelölte ⟨ḃ⟩ [bʲ], ⟨ẇ⟩ [vʲ]. A magánhangzó előtti pozícióban pedig a mellékjel helyett az ⟨i⟩ betűt használták (ez a szokás már azonos a mai lengyel helyesírással) – legalábbis elméletileg, mert még sok példában (főleg a szibilánsok esetében) a lágyságot egyszerre két módon jelölték.

A kemény [i̇] hangot Górnicki és Januszowski mindig ⟨y⟩ betűvel jelölte, Kochanowski csak ott, ahol az egyértelműség azt kívánta (azaz olyan mássalhangzók után, amelyek vagy kemények, vagy lágyak lehettek). Más helyeken pedig, mégpedig a ⟨cz⟩ [tʃ], ⟨d⟩ [d], ⟨dz⟩ [d͡ʒ], ⟨r⟩ [r], ⟨t⟩ [t] és ⟨z⟩ [z] után (valamint a példák alapján ítélve a ⟨β⟩ [ɕ] és a ⟨ż⟩ [ʒ] után is) az „alapvetőbb” ⟨i⟩ betűt javasolta.

A ⟨j̇⟩ mássalhangzót Kochanowski és Januszowski a leggyakrabban ⟨i⟩ betűvel (szótag elején) vagy ⟨y⟩ betűvel (szótag végén) jelölte, bár Kochanowski e második esetében az ⟨y⟩ betű helyett a ⟨j̇⟩ betűt is fontolgatta. Januszowski nyilatkozatai alapján arra lehet következtetni, hogy ő szívesen jelölte volna mindenhol ⟨j̇⟩ betűvel azt a mássalhangzót, de a

hagyomány miatt beérte az ⟨i⟩ betű használatával. Egy kivétellel: ⟨ii⟩ helyett a helyzettől függően vagy az ⟨ij⟩ (pl. ⟨pije⟩ [pijɛ] 'iszik'), vagy a ⟨ji⟩ (pl. ⟨ji⟩ [ji] 'öt') betűkombinációkat használta. Végül Górnicki néha a ⟨ġ⟩ vagy a ⟨gi⟩ betűt is használta ⟨i⟩ helyett (de csak szótag elején), pl. ⟨anġollom⟩ (mai helyesírásban: ⟨aniolom⟩ [anjołom]/[aɲołom] 'angyaloknak'), ⟨giei⟩ (ma: ⟨jei⟩ [jɛj] 'neki'). Ő a szóvégi [i] és [j] hangokat másképpen különböztette meg írásban, mégpedig az előző magánhangzót jelölő betűre tett pont használatával. Annak köszönhetően a ⟨bói⟩ szó (a 'fél' ige egyik alakja) két szótagú volt, az ⟨i⟩ betű itt az [i] magánhangzót jelöli (vagy esetleg a [ji] hangszekvenciát), a ⟨buoi⟩ pedig egy szótagú (⟨uo⟩ a mai ⟨ó⟩ előzménye).

2. ábra: Kochanowski (fent) és Górnicki (lent) által használt új betűk

A retroflex mássalhangzókat sokféleképpen jelölték. Kochanowski a ⟨β⟩ [ɣ], ⟨z⟩ [z] és ⟨cz⟩ [tʃ] betűket valamint a ⟨dz⟩ [d̂z] és ⟨r̃⟩ (mai ⟨rz⟩) ligatúrákat használta, Januszowski több megoldást mutatott be, ezek között a ⟨ś⟩, ⟨ż⟩, ⟨ć⟩ betűket, valamint a ⟨d̂z̃⟩ és ⟨r̃̃⟩ ligatúrákat is. Górnicki kettőzött betűket használt, amelyeket nagyon sűrűn írt egymás mellé, ezek is ligatúrák: ⟨ss⟩, ⟨zz⟩, ⟨cc⟩, azonkívül a ⟨đ̂⟩ és ⟨r̃̃⟩ jeleket is.

A ⟨r̃̃⟩ jel az ⟨rz⟩ betűkombinációból keletkezett, hasonló módon, mint a ⟨ç⟩ a ⟨cz⟩ kétjegyű betűből.

Az [ɬ] hangra máig Januszowski jelölése használandó: ⟨ɬ⟩. Kochanowski itt az ⟨l⟩ betű felső végét balra hosszabbította, Górnicki pedig az ⟨ll⟩ betűkombinációt használta.

Külön leírást igényelnek a ⟨d̂z̃⟩-féle ligatúrák, amelyeket technikai okokból nem vagyok képes hűen ábrázolni (vö. 2. illusztráció). A létrehozásuk fő oka a zárreshangok ([d̂z̃]) stb.) és

zárhang–réshang hangszekvenciák ([dz] stb.) közötti megkülönböztetés volt, ami a mai lengyel helyesírásból sajnálatos módon hiányzik. Górnicki csak egy ilyen ligatúrát használt: ⟨dz⟩, a hangértéke [d̥z] volt; a többi zöngés affrikátát jelölő betűi az említett hangszekvenciákat jelölő betűkombinációktól félreérthetetlenül eltértek: ⟨đ⟩ [d̥z] (vö. ⟨d̥z⟩ [dz]), ⟨ḑ⟩ [d̥z] (vö. ⟨dzz⟩ [dz]). Kochanowski a ⟨dz⟩ ligatúrát vagy simán használta (a [d̥z] hang jelölésére), vagy egy éles ékezzel ellátva ([d̥z]), vagy pedig áthúzással ([d̥z]).

A [t̥ʃ] hangot jelölő betű némely írónál két elemből áll: az első a ⟨c⟩, a második a [z] hangot jelölő betű. Kochanowskinál ez a ⟨cz⟩, Januszowski pedig említi, hogy sokan (de nem írja, hogy pontosan kik) a ⟨cz⟩ betűt használják. Ezt a megoldást rossznak tartotta, hiszen a XVI. század végén a [t̥ʃ] hangot ⟨cz⟩ digráffal már senki sem jelölte. Annak, hogy a [t̥ʃ] hang ⟨cz⟩-típusú jelölése sokáig fennmaradt, az lehet az oka, hogy a zöngés megfelelőjét hasonló módon szokták jelölni: ott is a digráf (esetleg ligatúra) második eleme a [z] hang betűjével azonos.

Bár a [z] hangot a mai lengyel helyesírásban a Zaborowskitól származó ⟨ż⟩ betű képviseli, a Kochanowski által használt ⟨z⟩ betű nem tűnt el teljesen: ma is megtalálható sok személy kézírásában, sőt néha nyomtatott betűként is előfordul.

Kochanowski más jelei még sikeresebbnek bizonyultak. A mai lengyel ábécé részei a következő általa használt mellékjeles betűk: ⟨ą⟩, ⟨ę⟩, ⟨ś⟩, ⟨ź⟩, ⟨ć⟩, ⟨ń⟩. Azonkívül, ha figyelembe vesszük a ⟨dz⟩, ⟨d̥z⟩, ⟨β⟩ és ⟨ʀ⟩ ligatúráknak a ⟨dz⟩, ⟨d̥z⟩, ⟨sz⟩, ⟨rz⟩ digráfokból való eredetét, ezek is ide tartoznak. Itt megjegyzendő, hogy a mai kétjegyű betűk (főleg a ⟨dz⟩ és az ⟨rz⟩) néha félrevezetőek, pl. a ⟨marznie⟩ 'fázik' szó kiejtése [marzɲe], nem [mazɲe]; az ⟨odznaka⟩ 'jelvény' szóé [ɔdznaka], nem [oɔdznaka] stb. Az 1594. évi javaslatokon alapuló helyesírásban ez a félreérthetőség nem szerepelne.

A mai helyesírás része a lágy mássalhangzók kétféle jelölése is, bár most következetesebb formában él. Több szóvégi lágy mássalhangzókat jelölő betű (⟨w⟩, ⟨m⟩ stb.) használata megszűnt, de ennek egyszerűen az volt az oka, hogy most ilyen pozícióban már csak keménynek ejtendőek azok a mássalhangzók.

A mai helyesírás felé

A XVI. század végén a lengyel betűkészlet már nagyjából azonos volt a maival. A lágy mássalhangzókat ékezzel (⟨ś⟩, ⟨ź⟩, ⟨ć⟩, ⟨d̥z⟩) vagy ⟨i⟩ betű hozzáadásával (magánhangzók előtt) jelölték, a retroflex mássalhangzókat pedig ⟨z⟩ elemes többjegyű betűkkel (⟨sz⟩, ⟨cz⟩, ⟨rz⟩), esetleg ponttal (⟨ż⟩, ⟨d̥z⟩). Azonkívül léteztek kétjegyű betűk a ⟨ch⟩ ([x]) és a ⟨dz⟩ ([d̥z]), mint ma is. A legnagyobb ingadozást a [j] hang jelölése okozta, hagyományosan két betű szolgált erre a célra: az ⟨i⟩ és az ⟨y⟩, a használata a szóbeli pozíciójuktól függött. 1830-ban majdnem minden helyen (az idegen nevek kivételével) a ⟨j⟩ betű lett a jele.

A magyar nyelvben a [j] hang jelölését már a XVII. században Káldi György egyszerűsítette le a ⟨j⟩ betű következetes használatával. De más hangok jelölése nála még sok vonásban különbözött a maitól, pl. ⟨ż⟩ volt a [ʒ] hang jele és a labiális palatális magánhangzókra még az ⟨ō⟩, ⟨ū⟩, sőt ⟨v̄⟩ betűket használta. Két zöngétlen affrikátát ⟨ch⟩ ([t̥ʃ]) és ⟨cz⟩ ([t̥ʃ]) digráfokkal jelölt, bár a [k] hangot csak ⟨k⟩ betűvel, azaz az egyszerű ⟨c⟩ betű hangérték nélkül maradt.

A labiális palatális magánhangzók időtartamát először Pázmány Péter próbálta jelölni, de az általa használt jelek (⟨ō̄⟩ és ⟨ū̄⟩) túl bonyolultak voltak, és véglegesen nem gyökereztek meg, bár a mai ⟨ō⟩ és ⟨ū⟩ betűk, amelyek a XIX. században jöttek létre, tőlük származnak. A középső fázisuk a Geleji Katona Istvánnál található ⟨ō̄⟩, ⟨ū̄⟩ alakok voltak. Pázmány azonkívül

bevezette a <cs> betűt (az addigi <ch> helyett), amely máig él, bár pl. Geleji Katona <ts> ([tʃ]) és <tz> ([t͡s]) betűkkel jelölte a két zöngétlen affrikátát.

1830-ban bevezették a Révai Miklós által használt <zs> [ʒ] betűt; végül az utolsó változás a magyar betűk állományában csak a XX. század elején történt, amikor a <cz> ([t͡s]) és <ds> ([d͡ʒ]) kétjegyű betűk helyett a <c> és a <dzs> betűket kezdték használni.

A mai magyar és lengyel ékezetek és többjegyű betűk funkciói

Mindkét helyesírás történetében akadtak teljesen új betűk is, de azok nem gyökereztek meg. Most csak ékezetes, valamint többjegyű betűk használatosak. Mindkét nyelvben ékezetek kerülhetnek a magánhangzót jelölő betűkre, de a lengyelben a mássalhangzót jelölőkre is, ahol annak lágyságát jelölhetik. Ebből a szempontból a magyar helyesírás következetesebb, mint a lengyel, mert itt egy mellékjel mindig egy fonetikus jelleget jelöl: az éles ékezet (<˘>) hosszú magánhangzót, az umlaut (<¨>) a labiális palatális magánhangzót, a kettő keveréke (<˙>) pedig a hosszú labiális palatális magánhangzót jelöli. Ez az utolsó mellékjel a világ nyelveinek hivatalos helyesírásai közül csak a magyarban található, ezért „*hungarumlaut*”-nak is hívják.

A mai magyar helyesírásban négy különböző mellékjel van: az éles ékezet (<˘>) ami a lágyság jele (<ś> [ɕ], <ć> [tɕ], <ź> [ʒ], <ń> [ɲ]), de azonkívül a magánhangzó hosszúságát is jelölte, ennek a funkciónak mai maradványa az <ó> ([u]) betű esetében látható. Három hátralevő jel a farok <ˊ>, ami a nazális magánhangzót jelölő betűkben szerepel, a felső pont (<˙>), amely – természetesen az <i> betűn kívül – a <ż> [ʒ] betűben található meg, és az áthúzás, amely csak a <ł> betűben jelenik meg.

A magyar többjegyű betűk három csoportot alkotnak: az <y> végűek palatális mássalhangzókat jelölnek (<gy>, <ty>, <ny>, <ly>), az <s> végűek posztalveolárisokat (<cs>, <zs>, valamint a <dzs> háromjegyű betű is), végül a <z> végűek az alveoláris hangok jelei (<sz>, <dz>). Az utolsó elem tehát rendszerint az artikuláció helyére utal, bár a <dz> esetében nem a képzés helye, hanem a képzés módja a kritérium (hiszen a <d> betű szintén egy alveoláris hangot jelöl, de ez zárhang és nem zárrehang, mint a <dz> betű hangja).

A lengyelben használható az azonos hangértékű <dz> betű, valamint három más <z> végű digráf, ami azonban más képzéshelyre (tudniillik retroflex, nem alveoláris) utal: <sz> [ʂ], <cz> [t͡ʂ], <rz> [ʐ].

A <dz> betűkombináció egy háromjegyű betűben is látható: <dzi> [d͡ʒi]. Több ilyen <i> végű betű létezik, a funkciója következetesen a lágy mássalhangzók jelölése (magánhangzók előtti pozícióban). Végül két lengyel betű egyidejűleg digráf és mellékjeles betű is (<dź>, <dż>).

A két helyesírás történetének összehasonlítása

Érdemes megjegyezni, hogy a magyar helyesírásban sokkal hosszabb ideig fennmaradt néhány latin helyesírási sajátosság, ami kiderült, hogy tulajdonképpen felesleges. Mindkét nyelv helyesírásában eredetileg a [k] mássalhangzónak kétféle jelölési módja volt: <k> és <c>. A lengyelben már a XV. századtól a [k] hangnak egyetlen jele a <k> lett, ami a magyarban csak a következő században történt meg. Az [u] és [v] hang külön jelölése a lengyelben már a XIV. századi *Sankt Flórian-i zsoldároskönyv*ben megvalósult (a [v] hangértékű <w> betű bevezetésének köszönhetően), a magyar helyesírásba csak a XVII. században Geleji Katona

István vezette be ezt a megkülönböztetést. A betűkészlet végleges kialakulása is hosszabb ideig tartott a magyar nyelv esetében.

Másrészt a két helyesírás legnagyobb következetlensége talán a lengyel lágy mássalhangzók kétféle jelölése, de ez a szokás már hosszú hagyománnyal rendelkezik.

Irodalom

- Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán 1967. *A magyar nyelv története*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Dévai Bíró Mátyás 1549. *Orthographia Vngarica. Azaz igaz iraz modiarol valo tudomañ mağar íeluenn irattatott. Mostan pedig vionnan meg igazytatott, es ki niomtatott*. Craccouia.
- Januszowski Jan 1594. *Nowy charakter polski*. Oficyna Łazarzowa, Kraków.
- Kniezsa István 1952. *A magyar helyesírás története*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Jodłowski Stanisław 1979. *Losy polskiej ortografii*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Molnár József – Simon Györgyi 1977. *Magyar nyelvemlékek*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kucała Marian 1985. *Jakuba Parkosza Traktat o ortografii polskiej*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Polański Edward 2004. Reformy ortografii polskiej – wczoraj, dziś i jutro. *Bulletin de la Société Polonaise de Linguistique*, LX: 29–46.

Pawlas, Szymon

Comparison of the development of Hungarian and Polish orthographies

The article describes the means by which scribes and writers have tried to adapt the Latin alphabet to the rich inventory of Hungarian and Polish phonemes. The historical account of both orthographies is preceded by a brief discussion of the development of Hungarian and Polish phonology. The main three strategies of writing down the consonants and vowels not known in Latin included the use of digraphs (e.g. ⟨gy⟩ [jɟ], ⟨wi⟩ [vi]), diacritical marks (e.g. ⟨ű⟩ [y:], ⟨ś⟩ [ɛ]) as well as inventing new letters (⟨ł⟩ [tʃ], ⟨ŋ⟩ [n]). Two illustrations show new letters used by Parkoszwic, Kochanowski and Górnicki.

Pupp Réka
A magyar igenevek és igekötők tanítása
román anyanyelvű diákoknak

1. Bevezetés

A Bukaresti Egyetem hungarológiai szakának adjunktusaként a magyar nyelv struktúrájának tanítása során gyakran kerülök olyan helyzetbe, hogy a diákok által már ismert nyelvre, saját anyanyelvükre, a románra kell hivatkoznom valamely magyar nyelvi kategória ismertetésekor. A leíró magyar nyelvi órákon valójában kontrasztív grammatikát tanítok, mert úgy látom, hogy így hatékonyabb a célnyelv befogadásnak folyamata.

A kontrasztív vagy összehasonlító grammatikán azt a nyelvészeti területet értem, amely az idegen nyelv tanulási folyamatának megkönnyítése érdekében megpróbálja kidomborítani a már ismert nyelv és a tanulandó, azaz a célnyelv közötti hasonlóságokat és különbségeket. Ebben az esetben az összehasonlítás a két nyelv között történik, de a tanulási folyamat során már felismert hasonlóságokat és különbségeket idővel képesek lesznek a diákok a kommunikáció során alkalmazni, hiszen a hallgató tudatában megállás nélkül munkálkodik az egybevetés saját nyelvével.

A bukaresti helyzet mindenképpen sajátos, ha nem is egyedi: a tanórán elsajátított elméleti tudást a diáknak nincs azonnali lehetősége alkalmazni. Nincs lehetősége a célnyelvi ország kultúrájának megtapasztalására, nem találkozik az anyanyelvi beszélők különböző szituációkban történő viselkedésmintáival, nem kap sémákat a különböző kommunikációs helyzetekre. Semmi esélye a környezetből elsajátítható tudásra szert tenni, és tanóráimon ehhez a helyzethez igyekszem alkalmazkodni.

Jelen dolgozat célja a magyar igenevek és igekötők, illetve az ezeknek többé-kevésbé megfeleltethető román személytelen igemódok és prefixumok elméleti alapú összehasonlítása, illetve e szerkezetek használatának vizsgálata a beszélt nyelvi és a művészi szövegek alapján.

Dolgozatomban abból indulok ki, hogy az igenevek igéből alkotott úgynevezett átmeneti szófajok (Lengyel 2000, 223), mert két szófaj tulajdonságait hordozzák magukban, bennük az igei és nem igei jellemzők egyaránt jól felismerhetők, bár ezeket egyértelműen szétválasztani nem lehet. De éppen ennek az átmeneti jellegnek köszönhető, hogy a különféle nyelvtanok különféleképpen sorolják be ezt a szófajtypust saját rendszereikbe: sok európai grammatika például az igék tágabb értelmű alakrendszerében tartja számon az igeneveket.

A románban igeneveinknek személytelen igemódok feleltethetők meg, az infinitivus, a participium, a supinum és a gerundium. Természetesnek tűnhet tehát az igenevek tanításakor ennek a szófajnak az igeiségét hangsúlyozni. Csakhogy tüzetesebb vizsgálódás után megértjük, hogy valójában a románban sincs módjelentése ezeknek az alakoknak; viselkedésükben nem az igei eredetük hangsúlyozódik, hanem közeledésük más szófajokhoz, konkrétan a főnévhez, melléknévhez és határozószóhoz; természetük, viselkedésük kettős szerepű. A román akadémiai nyelvtan (Manea et al. 2008, 483–486) az ige nominális formáinak is nevezi őket, és ez is hangsúlyozza átmenetiségüket.

Az igekötő azért kívánczik ide, mert tipikusan igéhez, igenévhez kapcsolódó elem, gyakori tehát az igenevek melletti előfordulása. A magyarban elsősorban lexikai-szemantikai szerepű nyelvi elem, helye nem egészen kötött, azaz nem áll mindig az ige vagy igenév előtt (Balogh 2000, 266). Bennünket mégis elsősorban ezek az esetek érdekelnek, mert ilyenkor az alapszóval egybeírjuk, és prefixumként, szóalkotási elemként működik, akár a románban. Ez pedig könnyebbé teheti az igekötő fogalmának befogadását a román anyanyelvűek számára.

Az igenevek mellett az igekötő legtöbbször előtagként szerepel, mert csupán bizonyos főnévi igeneves szerkezetekben válhat szét az igekötő az alapigenévtől. A melléknévi vagy határozói igenév esetében a prefixumjelleg teljesen egyértelmű. Ez fontos, mert a románban az igekötő fogalma nem létezik, de képzőszerepű prefixumokat az igék itt is kaphatnak bármely igemódban.¹ Ahogyan azonban a neve is mutatja, ezek kizárólag a szó előtt, azzal egybeírva létezhetnek. A román prefixumok olyan előtagok, amelyek megőrzik a szó lexikai és grammatikai osztályát, de jelentésmódosulást hordoznak, amelyek viszont csak részben fedik a magyar igekötők jelentésmódosító hatáskörét. A románban ez a jelentésmódosulás lehet ismétlődésre utalás, jelezheti valaminek a hiányát, de ritkán találjuk meg az irányt jelölőket, és az aspektuális jelentéstöbblettel rendelkező igékhez sem kapcsolnak föltétlenül előtagot.

IGENEVEK

főnévi igenév
melléknévi igenév

határozói igenév

SZEMÉLYTELEN IGE MÓDOK

infinitivus
participium
supinum
gerundium

IGEKÖTŐK

PREFIXUMOK v. PREVERBUMOK

2. A főnévi igenév

A formai sajátosságokat tekintve látható, hogy a román infinitivusnak (az ige szótári alakjának) is állandó összetevője az igető és a toldalék, amely azonban ragozási osztálytól függően lehet *-a*, *-ea*, *-e*, *-i*, vagy *-ă*.² Tartozik még a teljes infinitivusi alakhoz egy úgynevezett mozgó (mobilis) *a* morféma, amely prepozicionális eredetű, és amely változatlan alakú valamennyi ige esetében, de bizonyos szintaktikai kontextusokban kötelezően hiányzik. Ez ahhoz hasonló eset, amikor a magyarban a névszói-igei állítmány paradigmájából kötelezően hiányzik a harmadik személyű *van/vannak*.³

Jelentésük szempontjából a főnévi igenevek a főnevekhez közelítenek inkább, és azt is mondhatjuk, hogy nyelvtani szinonimáik az *-ás/-és* képzős főnevek.⁴ A román akadémiai nyelvtan ugyanezt állítja az infinitivusról, hiszen azzal, hogy ragozhatatlansága révén elvesztette az igei állítmányi szerep betöltésének lehetőségét, viselkedésében és jelentésében a főnévhez került közelebb, bár főnévnek sem teljes értékű, mert nem kaphat névelőt.⁵ Mindazonáltal rokonértelműséget mutat az igékből létrehozott *-re* képzős főnevekkel, amelyek tulajdonképpen az archaikus infinitivusi formák, így könnyen megérthető a köztük fennálló szinonimitás.

¹ A magyarban az igekötő külön szófaji kategória, határozószókkal rokon viszonyzó, amely tipikusan igéhez, igenévhez kapcsolódik, de mint lexikai-szemantikai nyelvi elem önálló szómondatként is előfordulhat. A román prefixumok képzőként működnek, nem alkotnak külön szófaji csoportot, és nem kapcsolódnak kizárólag igékhez.

² A román nyelvben öt igeragozási osztályt különböztet meg a román akadémiai nyelvtan, ezen osztályokat különböző suffixumok jelölik az ige infinitivusi, azaz szótári alakjában (*Gramatica limbii române – Cuvântul-Verbul*, 487).

³ A *van* segédige szóalakjai csak abban az esetben jelennek meg a névszói-igei állítmányban, ha annak valamely grammatikai kategóriáját (módját, idejét) explicit módon jelölni kell (Lengyel 2000, 254).

⁴ Vö. Lengyel 2000, 226.

⁵ Pană Dindelegan: Infinitivul – in: Guțu Romalo 2008, 486.

(fel)menni	a urca
(ki)menni	a ieși
lát <i>ni</i>	a vedea
(le)győz <i>ni</i>	a învinge
hallani	a auzi
(le)jön <i>ni</i>	a coborâ
(be)jön <i>ni</i>	a intra

A fenti példák alapján a következőket állapíthatjuk meg: a *felmenni* – *lemenni* vagy a *kimenni* – *bejönni* alakok ige-kötős főnévi igenevek, és jól mutatják, hogy a magyarban az irányt jelölő ige-kötők gyakran mozgást kifejező igékhez kapcsolódnak, valamint azt, hogy az ige-kötők a főnévi igenév alapformájában prefixumi pozícióban vannak jelen. Azt is láthatjuk azonban, hogy a román megfelelők egyike sem visel előtagot, a térben történő *fel-le*, illetve *ki-be* irányú elmozdulásokat jelző nyelvi egységek másképpen működnek, mint a magyarban.

A *lát*ni és *hall*ani alakok esete nem kíván további magyarázatot, de ilyenkor arra szoktam felhívni a figyelmet, hogy a magyarban ezek az igék is kaphatnak ige-kötőt, leggyakrabban a pillanatnyiságot kifejező *meg*-et. A románban mindez másképpen alakul:

meglát <i>ni</i>	a observa
meghallani	a auzi (acum-adverbium)

A *legyőz*ni alak aspektuális jelentéstöbblettel bír, végpontot, befejezettséget jelöl az ige-kötő nélküli változattal szemben. Az ige-kötőt leválasztva nem érzékeljük ezt a befejezettséget, de a két alak jelentése csak árnyalati különbséget mutat. A román infinitívus is visel előtagot, az *în-* prefixumot, ez azonban nem leválasztható szóelem, nélküle a szó elveszíti jelentését, értelmét.

1.1 A főnévi igenév ragozása

A magyar főnévi igenév a román infinitívussal szemben ragozható, ez is bizonyítja igei jellegét. A főnévi igenév személyragozása általában a *kell*, *lehet*, *szabad* stb. állítmányok mellett történik, a személyragok pedig arra vonatkoznak, hogy *kinek kell*, *lehet* vagy *szabad* végrehajtania a főnévi igenév cselekvését.

A román megfelelőket keresve kérdés, hogy mi megfelelőbb: az ige infinitívusi alakját megtartani vagy a személyragozottságot követni. A románban személyragozott infinitívusi alakok természetesen nincsenek, hiszen személytelen igemódról beszélünk, ami eleve kizárja a ragozhatóság lehetőségét. A *kell* (*trebuie*) és a *szabad* (*e voie*) állítmányok mellett nem használhatunk a románban infinitívust, mert kötelezően kötőmódot kérnek az igék, szó szerint ez lesz: *'el kell*, (*hogy*) *aludjak* / *aludjál* / *aludjon*,⁷ illetve *'el szabad*, (*hogy*) *aludjak* stb. A kötőmód használata egyértelműsíti számunkra a cselekvő személyét, de a főnévi igenévnek ebben az esetben nem feleltethető meg a román infinitívus.

A *lehet* állítmány esetében több változat lehetséges, itt ugyanis használható lesz az infinitívusi forma is az *a* morfémát leszámítva: *A se poate adormi* annyit jelent, mint *el lehet aludni* vagy *lehet elaludni*. Csakhogy ebből a mondatból éppen az hiányzik, ami a magyarban megvan: a cselekvést végző személyre vonatkozó toldalék. Személytelenséget, általánosan érvényeset fejez ki.

A *se poate să adorm* szerkezet kötőmódot használ, az igék tehát kötőmódban személyragozott alakok. Ha azonban az *a putea* ige ragozott alakjait *eu pot*, *tu poti* stb. formában használjuk, ismét kapcsolódhat hozzá infinitívus: *Eu pot adormi* – ám ez azt jelenti, hogy *el bírok*, *el tudok aludni*, és nem azt, hogy *lehet elaludnom*. A cselekvés elvégzőjének személye azonban egyértelmű.

2.2. A főnévi igenév mondattani viselkedése

A továbbiakban a főnévi igenév mondattani viselkedésére is próbálok rávilágítani; kiemelten a *kell* és a *lehet* állítmányokkal alkotott struktúrákról beszélek.

- a. Péternek jönni(e) *kell*
(Péter trebuie să vină)
- b. *lehet* számítani(uk)
(se poate conta vagy ei pot conta)
- c.

Most <i>kéne</i> ébredni	(Acum <i>ar trebui</i> a se trezi	Acum <i>ar trebui</i> să se trezească
aztán elaludni	apoi a adormi	apoi să adoarmă
madárrá változni	în pasăre a se transforma	în pasăre să se transforme
messzeségbe szállni	departe a pluti	departe să plutească
tág mezőn lépdelni	pe un câmp întins a păși	pe un câmp întins să pășească
völgyi kútból inni	în vale dintr-o fântână a bea	în vale dintr-o fântână să bea
hegytetőre jutni	pe culme a ajunge	pe culme să ajungă
sziklával görögni	cu stâncă a se rostogoli	cu stâncă să se rostogolească
mélységbe lehullni	în adânc a cădea	în adânc să cadă
egy városba térni	într-un oraș a intra	într-un oraș să intre
ablakba repülni	pe fereastră a zbura	pe fereastră să zboare
és megint ébredni. ⁶	și din nou a se trezi.)	și din nou să se trezească.

Weöres Sándor *Infinitivus* című verse egyetlen kijelentő mondat, amelynek állítmánya a *kéne* feltételes módú ige. Ehhez az egyetlen állítmányhoz kapcsolódnak nyelvtani alanyként a főnévi igenevek, azaz az *infinitivusok*. *Mi az, ami kéne?* – *Ébredni, elaludni* stb. Hogy azonban ki lehet a cselekvések valós végrehajtója, csupán feltételezhető, mert a főnévi igenevek személytelensége általánosan (bárkire, mindenkire vagy éppen senkire sem) vonatkozik.

Mindez nem érvényes a román változatra, amelyben a szószerinti fordítást el kell vetnünk, mert – amint már említettem – a *trebuie* (feltételes módban: *ar trebui*) személytelen ige mellett az infinitivusi formák használata nem lehetséges, a helyes formát tehát a kötőmóddal kell megalkotni. Ez a nyelvtani struktúrát megváltoztatja, hiszen egyetlen főmondathoz kapcsolódó mellékmondatok sora lesz a szöveg, ahol az igei állítmányok jelenléte nagyobb mozgalmasságot kölcsönöz a szövegnek, ugyanakkor megfosztja azt az igenevek adta személytelenségtől is.

d.	
Még ki <i>lehet</i> nyitni.	<i>Se poate</i> încă deschide.
És be <i>lehet</i> zárni.	<i>Și se poate</i> închide.
Még föl <i>lehet</i> kötni.	<i>Se poate</i> încă spânzura.
És le <i>lehet</i> vágni.	<i>Și se poate</i> da jos.
Még meg <i>lehet</i> szülni.	<i>Se poate</i> încă naște.
És el <i>lehet</i> ásni. ⁷	<i>Și se poate</i> îngropa.

A fent idézett Pilinszky-vers minimális tagolt mondatok sora, amelyekben a *lehet* harmadik személyű modális jellegű ige tölti be az állítmány szerepét, a főnévi igenevek pedig alanyként szerepelnek a mondatokban. A román nyelvű átültetés is hasonló képet nyújt, hiszen a *se*

⁶ Weöres Sándor: *Infinitivus*. In: Weöres Sándor: *Ének a határtalanról*. Cartaphilus Könyvkiadó, Budapest, 2008. 69.

⁷ Pilinszky János: *Infinitivusz*. In: Pilinszky János *Összes versei*. Polis, Kolozsvár, 1997. 136.

poate ige mellett az *a* morfémát mellőző infinitívusok sora tölti be minden egyes mondatban az alany szerepét.

A vers az infinitívusok mellett az igeekötők jelenléte miatt is megragadta a figyelmemet. Jól látható, hogy a magyarban az igeekötők leválhatnak az alapigenéről, ha közbeékelődik egy másik szó, ebben az esetben egy segédige. Fontos szempont volt a példaszöveg kiválasztásában annak, hogy az igeekötők megmaradnak alapszavukat megelőző pozícióban, ami a prefixum-jelleget erősíti, és ez segít párhuzamot vonni a magyar igeekötők és a román prefixumok között.

Ebben a példában a román változat is használ prefixumos igéket, ezért konkrétan a *kinyitni–deschide*, a *bezárni–închide*, valamint az *elásni–îngropa* igepárokat kell figyelembe vennünk. A példák alapján egyrészt rámutathatunk arra, hogy a *ki–be* irányú elmozdulásokat a román nyelv is kifejezheti prefixumok segítségével, másrészt viszont egyértelművé válik, hogy a magyar igeekötők irányrendszere nem követhető minden esetben román megfelelővel.

3. A melléknévi igenév

Leíró nyelvtanaink szerint a melléknévi igevelek igéből képzett szavak, amelyek igei és melléknévi tulajdonságokat egyaránt hordoznak. Az alapigében kifejezett cselekvést, történést, létezést tulajdonságként nevezik meg, ezért igen közel állnak az igékből képzett tulajdonképpeni melléknemekhez (Lengyel 2000, 231).

A participium az a személytelen igemód a románban, amelyet a magyar melléknévi igeveleknek meg szoktunk feleltetni, bár a határ a participiumi formák és a tulajdonképpeni melléknemek között itt is igen halvány. Hogy a melléknévhez igen közel állnak ezek a nyelvi struktúrák, mutatja az is, hogy szám-, személy- és nembeli egyeztetés áll fenn az előttük álló főnévvel.

megmászott hegy	munte urcat
meqlátott virág	floare văzută
elbűjt gyermek	copil ascuns
töltött pohár	pahar umplut
kiolvasott könyv	carte citită
megölt személy	persoană omorâtă

A magyarban a melléknévi igenévnek három fajtáját különböztetjük meg, amelyek közül a befejezett melléknévi igenévet említem elsőként. Formai sajátosságai: igeő és a *-t* vagy *-tt* képző, annak függvényében, hogy mássalhangzóra vagy magánhangzóra végződik-e az igeő.

A fenti példák legtöbbje igeekötős alak; minthogy ezek az előtagok gyakran előfordulnak a magyar melléknévi igevelekben, nyomatékosítják a cselekvés, történést lezártságát. Mivel azonban nem kötelező elemek, van egy igeekötő nélküli példa is. A román megfelelők, a participiumi formák között egyetlen prefixumos ige sincs, és ez megerősíti a megállapítást, miszerint a románban ezek a szóelemek más szerepet töltenek be, mint a magyarban.

Juhász Gyula versének részlete jól illusztrálja a fent elmondottakat. A magyar szöveg melléknévi igevelei többségükben megfelelnek a román participiumi formáknak, csupán a *strâmb(e)* szó besorolása melléknévi, a *strâmbat/strâmbate* participiumi forma túl erőltetett volna.

(...)	
Mert benne élsz te minden <i>félrecsúszott</i>	Deoarece tu trăiești în toate cravatele mele
Nyakkendőmben és <i>elvésett</i> szavamban	<i>Strâmbe</i> și în toate cuvintele mele <i>încurcate</i> .
És minden <i>eltévesztett</i> köszönésben	Și în toate salutarele mele <i>greșite</i>
És minden <i>összetépett</i> levelemben	Și în toate scrisorile mele <i>rupte</i>
És egész <i>elhibázott</i> életemben	Și în întreaga mea viață <i>ratată</i>
(...) ⁸	

Fontos, hogy a diákban tudatosuljon, hogy akárcsak anyanyelvében, a magyar nyelvben is melléknévi pozícióban, azaz egy főnév mellett áll a melléknévi igenév, mert így kisebb a valószínűsége annak, hogy összetéveszti ezeket a formákat a múlt idejű igékkel.

A nyakkendőm <i>félrecsúszott</i> .	Cravata mea <i>a alunecat</i> într-o parte.
Ő <i>elvésett</i> egy szót.	El <i>a încurcat</i> un cuvânt.
Ő <i>eltévesztett</i> minden köszönést.	El <i>a greșit</i> toate salutarele.
Összetépett minden levelet.	El <i>a rupt</i> toate scrisorile.
Az életében mindent <i>elhibázott</i> .	El <i>a ratat</i> totul în viață.

A fenti példák azt mutatják, hogy a magyarban a befejezett melléknévi igenév alakja gyakran a múlt idejű igei alak is, ezért a kettő könnyen összetéveszthető. A megkülönböztetésben azonban segít a kontextus, valamint a szó mondatbeli pozíciója.

A folyamatos (-ó/-ő képzős) melléknévi igenév is megfeleltethető a román participiumnak, de csupán részben, mert a befejezett melléknévi igenévhez képest már sokkal gyakrabban fordítható tulajdonképpen melléknévvvel. Mivel a magyarban is melléknévi pozícióban áll, szinte kivétel nélkül melléknévként azonosítják.

1. <i>virágzó</i> kert –	grădină <i>înfloriă</i>
2. Csodálja a <i>virágzó</i> kertet.	Admiră grădina <i>înflorită</i> .
3. <i>repülő</i> osztály –	clasa <i>zburătoare</i>
4. A <i>repülő</i> magasan száll.	<i>Avionul</i> zboară înalt.
5. <i>olvasó</i> gyerek –	copil <i>cititor</i>
6. Az <i>olvasó</i> véleménye fontos.	Părerea <i>cititorului</i> este importantă.

A fenti példák közül az első, a harmadik és az ötödik jelzős szintagma, amelyekben folyamatos melléknévi igenév tölti be a minőségjelző szerepét. A román megfelelők szintén jelzős szintagmák, de csupán az első példában használhattuk az ige participiumát. A másik két esetben, a harmadik és ötödik példában a jelző szófaja tulajdonképpen melléknév a románban.

A második példa egy egyszerű bővített mondat, amelybe beépítettük az első jelzős szintagmát, tehát a melléknévi igenév szófaja vagy annak mondatbeli szerepe nem módosult. A negyedik és hatodik példa azt mutatja, hogy a magyarban a folyamatos melléknévi igenév gyakran főnevesül. Ilyenkor a melléknévi igenév jelentéstapadással vált szófajt, azaz elveszíti főnévi alaptagját, miközben felveszi annak jelentését. Így lesz a *repülőgép* egyszerűen *repülő*, az *olvasó ember* pedig *olvasó*.

A román változat alapján nem állapíthatjuk meg ugyanezt: az *avion* (főnév) és a *zburător/zburătoare* (melléknév) láthatóan két különböző szótő származékai, és egyik sem participiumi forma. A *cititor* (melléknév) jelentéstapadással főnevesül ugyan (*cititor* főnév), azonban ez sem participium.

Elmondható tehát, hogy a folyamatos melléknévi igenév román megfelelője olykor az ige participiuma, többször azonban tulajdonképpen melléknév.

⁸ <http://mek.oszk.hu/00700/00709/html/vs192601.htm>

A beálló (-*andó/-endő* képzővel létrehozott) melléknévi igenév a magyarban egyértelműen a jövőben bekövetkező cselekvésekre, történésekre vonatkozik, és sokkal ritkábban használjuk, mint a fentebb bemutatott melléknévi igeneveket, ezért számuk is csekély, nem képezhetők bármelyik igéből. Általában tárgyas igékből hozhatóak létre, és igekötős vagy igekötő nélküli formában egyaránt előfordulnak.

<i>olvasandó</i> könyv	<i>carte de citit</i>
<i>megkötendő</i> szerződés	<i>contract de încheiat</i>

A románban ennek a formának leginkább a supinum személytelen igemód feleltethető meg, amit a participium külön egységeként tart számon a román akadémiai nyelvtan. A grammatikailag és szemantikailag elhatárolt egység nem alárendeltje a participiumnak – annál is inkább, mert a köztük lévő jelentésbeli különbség igen nagy:

carte de citit formai szempontból: a kötelező *de* prepozíció és az ige participiumi alakja

4. Az igei igenév

Ez a szófajcsoport a befejezett melléknévi igenév személyragozott formája a magyarban, és a román participiumnak egyértelműen megfeleltethető, de a teljes struktúrájának kötelezően tartalmaznia kell az igenévbe rejtett cselekvés vagy történés alanyának személyét és számát, különben hiányos lesz a fordítás, hiszen a magyarban az igei személyragok éppen ezt a többletet hordozzák.

a(z én) <i>megmászta</i> lépcsők	<i>treptele urcate de</i> mine
a (te) <i>meglátta</i> virág	<i>floarea văzută de</i> tine
a Péter <i>megette</i> út	<i>drumul parcurs de</i> Péter
a (mi) <i>meghallottuk</i> zaj	<i>zgomotul auzit de</i> noi
a (ti) <i>olvastátok</i> könyv	<i>cartea citită de</i> voi
a szomszédok <i>sütötték</i> kenyér	<i>pâinea coaptă de</i> vecini

A magyar igei igenévnek nem feleltethető meg egyszerűen a román participiumi forma, de igenevünk ragozottságát a *de* (itt 'által' jelentésű) prepozíció és az ezt követő főnév vagy névmás jól kifejezi.

5. A határozói igenév

A határozói igenév a cselekvés, történés körülményeit nevezi meg, ezért igei jelentése ellenére a határozószókhoz közelít, és nem toldalékolható. A példákból azonban nyilvánvalóan kitűnik, hogy igekötőt itt is viselhetnek az igenévi alakok.

<i>kinyitva</i> az ablakot	<i>deschizând</i> fereastra
<i>bezárva</i> az ajtót	<i>închizând</i> ușa
<i>felakasztva</i> lóg	<i>stă atârând</i>
<i>vágva</i> a fát	<i>tăiând</i> copacul
<i>megszülve</i> gyermekét	<i>născându-și</i> copilul
<i>elásva</i> kincseit,	<i>săpându-și</i> comoara
<i>elaludva</i> találták	<i>l-au găsit dormind</i>

A határozói igenév a román gerundiumnak feleltethető meg, annak a személytelen igemódnak, amely igei és határozószói sajátosságokat egyaránt hordoz magában, így nem egyeztethető, nem toldalékolható, és ezért azt mondhatjuk, hogy ez a két nyelvi kategória jól fedí egymást.

6. Összegző megjegyzések

A fenti tanulmány alapján – a teljesség igénye nélkül – elmondható, hogy valójában sok hasonlóság fedezhető fel a magyar igenevek, illetve az ezeknek megfeleltethető román személytelen alakok (másképpen az ige nominális formái) között.

A legfontosabb lényegi hasonlóság az igei és névszói sajátosságok együttes jelenléte mind a magyar igenevekben, mind pedig a román személytelen igemódokban. Mindkét nyelv használatában jól érzékelhető ezeknek a grammatikai kategóriáknak a komplexitása és átmeneti státusza. Mindezek mellett találhatunk morfológiai hasonlóságokat is, hiszen a magyar igenevek és a személytelen igemódok felépítése hasonló: igető és toldalék.

Természetesen vannak szintaktikai szintű hasonlóságok is, ha erre az előadásban nem is volt lehetőség részletesen kitérni. Ilyen hasonlóság például, hogy a főnévi igenév és az infinitivus is betöltheti alany szerepét, vagy hogy a melléknévi igenév a legtöbbször jelző, akár a román participium.

További hasonlóság, hogy az igekötők használata a román nyelvtől sem idegen, hogy ezeknek mindkét nyelvben jelentésmódosító szerepük van, és hogy igenevekhez, a románban pedig a személytelen igealakokhoz is illeszthetőek.

A különbségek szembetűnőek, de véleményem szerint inkább külsőségesek. Tény, hogy a magyarban az igeneveket külön szófaji kategóriaként tartjuk számon, megkülönböztetjük négy fajtáját, a melléknévi igeneveknek három alosztályát stb. Más tehát a szófaji besorolás, hiszen a románban az igeik tágabb rendszerébe sorolhatók azok a nyelvi kategóriák, amelyek a magyar igeneveknek megfeleltethetők. A magyar igenevek időviszonyító jelentése hangsúlyozottabb, mint a románban, a magyarban a főnévi igenév, sajátosan a melléknévi igenév is ragozható, ami természetesen a románban nem így történik.

Az igekötő fogalma valójában a románban nem létezik, csupán a prefixumé, mint szóalkotó elemé. Neve is elárulja, hogy pozíciója kötött, nem választható le a töről, azaz csak az alapigéjével együtt létezhet, és a tő is csak nagyon kevés esetben marad értelmes szó, ha leválasztjuk róla az előtagot.

Úgy gondolom, hogy bár látszólag a különbségek túlsúlyban vannak, érdemes rugalmasan kezelni ezeket a komplex kategóriákat, hiszen így könnyebb lesz a befogadásuk az idegen ajkúak részéről.

Irodalom

- Aradi András 1988. A határozói igeneves szerkezetek grammatikai és jelentéstani funkciói a magyar műszaki nyelvben. In: Kiss Jenő – Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése I–II*. Budapest. 138–141.
- Balogh Judit 2000. Az igekötő. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 266–269.
- Berrár Jolán 1957. *Magyar történeti mondatlan*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Berrár Jolán 1975. Morfológiai szerkezetek – szintaktikai szerkezetek. *MNy.* 71: 35–40.
- Berrár Jolán 1977. Alany és állítmány. In: Rác Endre – Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv mondatlana köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest. 79–93.

- Bokor József 1991. A viszonzások. In: A. Jászó Anna (szerk.): *A magyar nyelv könyve*. Trezor Kiadó, Budapest. 224–231.
- Bokor József 1994. Szótan. In: A. Jászó Anna (főszerk.): *A magyar nyelv könyve*. Trezor Kiadó, Budapest. 159–300.
- Bösz Ágnes 1992. A főnévi igenévi állítmány kérdése. In: Keszler Borbála (szerk.): *Újabb fejezetek a magyar leíró nyelvtan köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest. 30–37.
- Budai László 1984. A nominalizáció korlátai a magyarban. *MNy.* 80: 313.
- Fokos Dávid 1959. A magyar határozói igenevek és a gerundium. *MNy.* 55: 175–181.
- Horváth László 1992. A határozói igeneve mondatbeli szerepeiről. In: Keszler Borbála (szerk.): *Újabb fejezetek a magyar leíró nyelvtan köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest. 33–81.
- R. Hutás Magdolna 1995. Az alárendelő szerkezetek. Az igenévi szerkezetek. In: Benkő Lóránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 318–328.
- Jakab István 1988. A jelzővé süllyedt igealak – és ami mögötte van. *Nyr.* 112: 300–302.
- A. Jászó Anna 1991. Az igenevek. In: Benkő Lóránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana I*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 319–352.
- A. Jászó Anna 1995. Az igenevek. In: Benkő Lóránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 411–454.
- Kálmán Péter 1984. Igeneveink használatáról. *Nyr.* 108: 153–162.
- Kenesei István 2006. Szófajok. In: Kiefer Ferenc (főszerk.): *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 80–83, 103–107.
- Keszler Borbála 1995. A mai magyar nyelv szófaji rendszerének problémái. *Nyr.* 119: 293–308.
- Keszler Borbála 1996. A magyar nyelv szófaji rendszere. In: Faluvégi Katalin – Keszler Borbála – Laczkó Krisztina (szerk.): *Magyar leíró nyelvtani segédkönyv*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 53–63.
- Kiefer Ferenc 1992. Az aspektus és a mondat szerkezete. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan I*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 797–886.
- É. Kiss Katalin 1986. A személyragos főnévi igeneves szerkezetekről. *MNy.* 82: 393–408.
- É. Kiss Katalin 1989. Egy főnévi igeneves szerkezetről. *ÁNyT XVII*: 153–169.
- É. Kiss Katalin 2006. Mondattan. In: Kiefer Ferenc (főszerk.): *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 110–145.
- Kugler Nóra 2000. Az ige. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 81–90.
- Lengyel Klára 2000. Az igenevek. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 223–250.
- Lengyel Klára 2000. A segédigék és származékaik. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 252–258.
- Manea, Dana – Pană Dindelegan, Gabriela – Zafiu, Rodica 2008. Verbul. In: Guțu Romalo, Valeria (coord.): *Gramatica limbii române*. Editura Academiei Române, București. 323–584.
- Murvai Olga 1997. Infinitivul. In: Murvai Olga: *Gramatică comparată maghiaro-română*. Editura Cavallioti, București. 48–100.
- Papp István 1962. Az igenevek helye a nyelvtan rendszerében. *MNyj.* VIII: 71–81.
- Rácz Endre 1987. A mai magyar nyelv változásai. *MNy.* 83: 1–7.
- Temesi Mihály 1961. Az igeekötők. In: Tompa József (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere*. I. Akadémiai Kiadó, Budapest. 263–267.
- Velcsov Mártonné 1968. A szófajok. Alaktan. In: Rácz Endre (szerk.): *A mai magyar nyelv*. Tankönyvkiadó, Budapest. 9–207.

Pupp, Réka

**The teaching of Hungarian infinitive, participle, supin, gerund and verbal prefix
for romanian students**

In my paper I start from the fact that the infinitive, participle, supin and gerund are created from verbs by so-called interim parts of speech, because both carry the characteristics of speech. In them, the verbal and non-verbal features are both well-recognized. But it is just due to this transitional nature, that the various grammars variously classify this type of speech in their own system: for example in many European grammar, verbs broader form of the verb system keeps track of infinitives, participles, supins and gerunds. The verbal prefix belongs here because it is usually associated with verb or with Hungarian infinitive, participle, supin and gerund; so it is common its occurrence near these verb forms. The aim of this paper is therefore to compare on theoretical

basis the Hungarian verbal prefixes and participles, respectively the corresponding romanian impersonal mood; and to examine the use of such structures based on the spoken language and the artistic texts.

Sólyom Réka

A mai magyar neologizmusok megértése és szerepe a magyar nyelv és a magyar mint idegen nyelv oktatásában

Bevezetés

A tanulmány a mai magyar nyelv **neologizmusainak** megértésével és – ezzel összefüggésben – az **oktatás** különféle területein, kiemelten a magyar mint idegen nyelv tanításához, tanulásához kapcsolódó megjelenésével foglalkozik.

Az elemzendő, áttekintendő területek a következők: magyar szakos bölcsész- (BA, MA) és tanárképzés (nappali és levelező MA, osztatlan tanári szak). A neologizmusokkal kapcsolatos vizsgálódásokra ezeknek a hallgatói csoportoknak az esetében a szerző személyes oktatói tapasztalatai alapján a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karán tanuló hallgatók példáján kerül sor. A tanulmány kiemelten foglalkozik továbbá a **magyar mint idegen nyelv** tanításához kapcsolódó egyes oktatási területekkel, úgymint: magyar mint idegen nyelv tanára MA-szakon tanuló diákok (szintén KRE BTK-s tapasztalatok); magyar nyelvészeti szemináriumokat hallgató külföldi diákok körében szerzett tapasztalatok (a szerző által a Balassi Intézetben tanított csoportokban tapasztaltak alapján); oktatói Erasmus-utakon, Zágrábban és Helsinkiben magyarul tanuló egyetemisták körében szerzett vonatkozó tapasztalatok.

A tanulmány a fentiek értelmében röviden áttekinti a **nyelvi változás** fontosságát a vizsgált téma szempontjából; kitér a **neologizmusfogalom** meghatározására, illetve a **nyelvi kreativitás** jelentőségének kérdésére; bemutat a témakörben néhány, magyar és külföldi hallgatók számára alkalmas **gyakorlattípust**, illetve magyar és nem magyar anyanyelvűek körében a neologizmusokkal kapcsolatban végzett felmérést; kitér továbbá egy online szójegyzékhez kapcsolódó **feladatok** magyarul tanuló külföldiek körében végzett **tesztelésének a tanulságaira** is.

Nyelvi változás – oktatási vonatkozások

A nyelvi változási folyamatokra történő rámutatás: a változási folyamatok fontosságának hangsúlyozása, egy-egy jellemző momentum kimutatása és bemutatása a hallgatók számára; összességében egy-egy „szinkrón pillanat” bemutatása a jelenben kiemelten fontos és érdekes téma lehet a magyar és nem magyar anyanyelvű hallgatók nyelvészeti képzése során.

Az elemzések, áttekintések során fel kell hívni a figyelmet arra, hogy „A beszélők nem nyelvük fonológiai és grammatikai rendszerének megváltoztatására irányuló szándékkal hoznak létre újításokat. A beszélők azért indulnak ilyen irányba, mert **meghatározott társadalmi céljaik vannak** beszélőtársaikkal” (Croft 2000, 59 – fordítás és kiemelés tőlem; vö. Keller 1990). A tanítás, a neologizmusokkal történő ismerkedés során rá kell mutatni, hogy „(...) mivel a beszélőközösségek **maguk is hálózatok**, új célokat érhetnek el (...). Mind az egyéni, mind a közösségi folyamatok **dinamikusak**, és **soha nem szűnnek meg**” (Cooper 1999, 105 – fordítás és kiemelések tőlem), másképpen szólva: „Tolcsvai Nagy (2012, 35) szerint a kommunikációt olyan interaktív cselekvésnek tekinthetjük a beszélő/író és a hallgató/olvasó között, amely »tágabb közegben a szociális kogníció része«, azaz szorosan összefügg a személyközi kapcsolatok, illetve az egyén és közösség viszonyának alakulásával (és hatással van rá)” (Benczes 2014, 111–112).

Kreativitás és neologizmusok

A témához kapcsolódó, igen jellemző és a neologizmusok kérdéskörének népszerűségéért is felelős egyik tényező a kreativitás, a figyelemfelkeltés ténye: **neologizmusok létrehozásakor, alkotásakor** a cél ugyanis gyakran nem pusztán **új kategóriák megnevezése**, hanem a **figyelem felkeltése, előtérbe helyezés, nyomatékosítás, a megjegyezhetőség elősegítése** (Benczes 2014, 110–111).

Mindehhez hozzá kell tenni, hogy a kreativitás sok esetben a „trendiség”-gel párosul (vö. Lehrer 2003). „A játékos és szellemes nyelvhasználat (...) elősegíti a beszédhelyzetekben résztvevők közötti egyfajta »bajtársiasság« kialakulását, és erősíti az összetartozás érzését” (Long–Graesser 1988, 57; idézi Benczes 2014, 112); e ténynek fontos szerepe lehet akár az új szavak, kifejezések szókincs bővítés céljából történő tanulása esetében is, hiszen elősegítheti a témához és a tanult neologizmusokhoz kapcsolódó pozitív beszélői, hallgatói attitűd kialakulását is.

A neologizmusok meghatározása

A neologizmusok definiálásával kapcsolatban a különféle szakirodalmakban (például lexikonokban) sokfajta **megközelítés, csoportosítás** látott napvilágot időről időre. Bár általánosságban elmondható, hogy e meghatározások kiemelik a jelenség újszerű voltát, a jelenség meghatározása korántsem problémamentes: „A neologizmus fogalmának, mivoltának meghatározása problémát okoz. (...) ezeket a nyelvi jelenségeket nehéz egyetlen, valamennyit felölelő meghatározásba belesűriteni” (Minya 2003, 13).

A jelen tanulmány a neologizmusjelenség definíciójaként az alábbi, funkcionális-kognitív keretben történő meghatározást veszi alapul: a neologizmus olyan újszerű szerkezeti felépítésű nyelvi jelenség, melynek egy adott közlő és/vagy egy adott befogadó adott helyzetben előzetes (vagy ilyen hiányában előzetesként értelmezett) tapasztalataihoz, ismereteihez és az ezekből fakadó elvárásaihoz viszonyítva **újszerű jelentést és/vagy újszerű stílust tulajdonít**. E jelentés- és stílustulajdonítás **dinamikus**, a fenti változók függvényében skálárisan **módosulhat** egyazon nyelvhasználó esetében is (Sólyom 2014, 19).

Gyakorlattípusok magyar anyanyelvű hallgatók számára – néhány példa

A neologizmusok témakörében **változatos feladattípusok** ajánlhatók magyar anyanyelvű, felsőoktatásban részt vevő hallgatók számára. A gyakorlatok során figyelem fordítható mind a neologizmusok szemantikai, stilisztikai, retorikai és helyesírási jellemzőire, mind megjelenésükre, funkcióikra a kommunikációs folyamatban, mind a használatukhoz kapcsolódó szociolingvisztikai jellegzetességekre. Ennélfogva a kapcsolódó – alap- és mesterképzésben, valamint osztatlan tanárképzésben megjelenő – kurzusok például a következők lehetnek: kommunikációs gyakorlatok, stilisztikai gyakorlat, retorikai gyakorlat, helyesírási gyakorlatok, szociolingvisztikai gyakorlat, stilisztika és retorika, szöveg- és stílselemzés. Példaképpen **két gyakorlat bemutatása következik**.

Ötletbörze

Az első feladat egy tulajdonképpeni **ötletbörze**, amelynek fő kérdése a következő: hol, milyen körülmények között (kivel folytatott kommunikációban, milyen témával kapcsolatban) használ olyan szavakat, kifejezéseket, amelyek véleménye szerint neologizmusként jelennek

meg a mai magyar nyelvhasználatban? A résztvevők feladata, hogy pár- vagy csoportmunkában átgondolják a kérdést, és szituációkat, kommunikációs helyzeteket, illetve példákat (általuk neologizmusként azonosított szavakat, kifejezéseket, nyelvi formákat) gyűjtve bemutassák nyelvhasználati szokásaikat a témához kapcsolódóan. Előzetes feladatként, mintegy bevezetésképpen a kurzust vezető oktató röviden vázolhatja, mit nevezünk neologizmusnak, esetleg bemutathat néhány korábbi, a szakirodalomban idézett példát, valamint felvillanthat néhány tipikus kommunikációs helyzetet, ahol neologizmushasználatra láthatnak példát a résztvevők.

Metaforák és metonímiák neologizmusok szemantikai szerkezetében

A második gyakorlattípusban **neologizmusok szemantikai, stilisztikai jellemzőinek tanulmányozására** nyílik lehetőség (vö. Sólyom 2015, 135). Mivel ez a feladattípus sok és változatos témaköröket érinthet, többfajta kurzuson, így például stilisztika gyakorlaton, szöveg- és stílselemzés, illetve stilisztika és retorika órákon is alkalmazható.

Az elemzések során egyfelől vizsgálható **különböző grammatikai szerkezetű neologizmusok** (pl. összetett szavak, képzett szavak), köznyelvi neologizmusokban – pl. reklámanyelvben, sajtónyelvben, internetes nyelvhasználatban, „írott beszélt nyelvben” (Bódi 1998, 186) – megjelenő **hapax legomenonok** szemantikai-stilisztikai felépítése; az ilyen jellegű vizsgálódásokba eredményesen beépíthetők a hétköznapi metaforákról és metonímiákról tanultak (vö. Lakoff–Johnson 1980; Kövecses 2005, 2010). Az említett kurzusokon természetesen lehetőség van szépirodalmi művek elemzésére is, és bennük az írói, költői hapaxok, nyelvi újítások vizsgálatára.

Felmérés magyar anyanyelvű hallgatók körében (2016)

2016-ban került sor egy, a témához kapcsolódó felmérésre: a KRE BTK-n magyartanár és (részben) magyar mint idegen nyelv tanára MA-szakra járó, elsőéves hallgatók körében felvett kérdőíves vizsgálódás napjaink néhány *be-* igekötős neologizmusának jelentéstulajdonításával és használatával kapcsolatban tett fel kérdéseket az adatközlők számára.

A **téma fontosságáról, relevanciájáról** elmondható, hogy igen aktuális, hiszen a hétköznapi nyelvhasználatban is nap mint nap megjelennek olyan *be-* igekötős alakulatok, amelyekben a *be-* igekötő **korábban igekötő nélküli vagy más igekötővel használt szavak esetében** jelenik meg. Jogos tehát a kérdés: „milyen okokból jönnek létre ezek az alakok: a rendszer szabályainak megfelelő potenciális alakok realizálódásából, pusztán szabályszegésből vagy esetleg a rendszer szabályainak átrendeződéséből?” (Ladányi 2007, 260). A megjelenő példák alapján állíthatjuk, hogy nem véletlenszerű szabályszegésről vagy elszigetelt esetekről van szó; ellenkezőleg: „A *be* igekötő új, általánosító szemléletre épülő használata új típusú versengést indíthat el az igekötőrendszeren belül, ill. az igekötők használatában is” (Ladányi 2007, 279).

A 2016-os kérdőív a fenti jellemzők tanulmányozása céljából vizsgálódott a magyar anyanyelvű hallgatók körében; az alábbiakban négy vonatkozó példa és kapcsolódó eredmény bemutatása következik.

Az első két, *be-* igekötőt tartalmazó, internetről származó forrásokban megadott mondatban **metonimikusságra**: az SKÁLA IKM (idealizált kognitív modell, vö. Kövecses–Benczes 2010, 67) megjelenésére olvashattak példákat az adatközlők. Példa két

ilyen típusú mondatra a kérdőívből (kiemelések tölem): *Ha sokat várunk, a végén még elfogy vagy **bedrágul** az urán;*¹ *Beerősít a NATO keleten.*²

A másik két, *be-* igekötős ígét tartalmazó példában metaforikusság: intenzitás és szubmerzivitás (vö. Ladányi 2007, 266–269) jelent meg. A kérdőív vonatkozó példamondatai a következők voltak (kiemelések tölem): *Totál **begótult** Rihanna;*³ *Nagyon nem zavarha, ha nem lidokainnal **fújnak be** a torkom, de attól sajnós a szívem is nagyon **beketyeg**.*⁴

A magyar anyanyelvű adatközlők körében a vonatkozó eredmények a következők voltak: a metonimikusságot (SKÁLA IKM-et) tartalmazó neologizmusok (*bedrágul*, *beerősít*) esetében a *be-* igekötő funkciójaként a válaszadók kiemelték egyfelől a **folyamat kezdetének megjelölését**. Vonatkozó válaszok például: „elindul a drágulás folyamata, mozzanatos, kezdőpont”; „az ige által kifejezett történés megkezdését fejezi ki (...) elkezd drágulni”; „cselekvés megkezdése”; „folyamat kezdetét jelöli”; valamint az **intenzitást** (például: „fokozás: jobban megerősít”; „most igazán »belelendülnek«, mintha a *be* is erre a szóra utalna”. A vonatkozó válaszokban megfogalmazott KEZDET, illetve INTENZITÁS mind megfelel a SKÁLA metonímia jellemzőinek: kezdőpontját, illetve a fokozódás intenzív voltát jelzi.

A metaforikusságot tartalmazó neologizmusok (*begótul*, *beketyeg*) esetében az adatközlők a cselekvés kezdetének intenzitását, a perfektivitást, valamint a szubmerzivitást hangsúlyozták. Vonatkozó válaszok például: (a *begótul*: ’goth stílust vesz fel’) esetében az igekötő „a változás megtörténtét hangsúlyozza”; „állapotváltozást” / „átlényegülést” / „befejezettséget” fejez ki; a *beketyeg* esetében pedig az igekötő az idézett mondatban „nyomatékosít”; „fokoz”; „a hirtelenséget, a megindulás jellegét hangsúlyozza”; „kezdetet, intenzitást fejez ki”.

A neologizmusok tárgyalásának fontossága a magyar mint idegen nyelv oktatásában

A neologizmusok tárgyalásának jelentőségét a magyar mint idegen nyelv oktatásában a kurzusokon részt vevők köre alapján célszerű több területre bontani. Egyfelől fontos szerep jut a téma tárgyalásának a **magyar mint idegen nyelv tanári szakra járó hallgatók** körében, másfelől számos lehetőség van a téma feldolgozására a **magyart idegen nyelvként tanuló külföldi** (lakossági nyelviskolai tanfolyamra járó, illetve speciális, például hungarológiai képzésben részt vevő) hallgatók esetében is. A jelen tanulmány a következőkben ezeknek a szempontoknak megfelelően tárgyalja a téma megjelenését a különféle kurzusokon.

Neologizmusok a magyar mint idegen nyelv tanári képzésben részt vevő hallgatók oktatásában

A magyar mint idegen nyelv tanári MA-képzésre járó hallgatók jellemző módon a gyakorlólhelyeken és később, munkájuk során is a legtöbb esetben **célnyelvi környezetben**, Magyarországon tanuló nyelvtanulókkal találkoznak és dolgoznak együtt egyetemeken, intézetekben, nyelviskolákban. Ez a tény sok esetben könnyebbséget is jelent a nyelvtanárok

¹ Forrás: https://groups.google.com/forum/m/#!msg/humanokologia/g1L7AX_ZXd4/5SW8Olzb2T4J (letöltés ideje: 2015. november 30.)

² Forrás: http://index.hu/kulfold/2014/04/18/beerosit_a_nato_keleten/ (letöltés ideje: 2014. április 18.).

³ Forrás: <http://neon.hu/beauty/total-begotult-rihanna-283036> (letöltés ideje: 2013. október 16.)

⁴ Forrás: <http://www.nlcafe.hu/forum/?fid=441&csatid=0&topicid=191452&step=2&page=180&bw=1> (letöltés ideje: 2016. április 24.)

és leendő nyelvtanárok számára, sok esetben viszont felvet olyan kérdéseket, amelyek megválaszolására nem árt felkészülniük.

A **szókincsbővítés** folyamatában célnyelvi környezetben a nyelvtanulók részéről gyakran adódnak olyan kérdések, amelyek nem kizárólag a tanított tankönyv szó- és kifejezőkészletéhez, témaköréhez kapcsolódnak, hanem inkább a nyelvtanulók személyes életében merülnek fel. A „nemrég hallottam, mit jelent?” típusú kérdések nagyon gyakoriak a Magyarországon tanuló nyelvtanulók esetében: amennyiben neologizmusokhoz kapcsolódik a kérdés, a leggyakoribb probléma, hogy a nyelvtanuló nem talál segítséget, magyarázatot szótárakban, nyelvkönyvekben az adott szóval, kifejezéssel, nyelvi formával kapcsolatban, hiszen neologizmusról van szó; ugyanakkor gyakran előfordul, hogy a kérdéses neologizmust (gyakran szleng vagy bizalmas stílusban) igen gyakran használják a magyar anyanyelvű nyelvhasználók.

A neologizmusokkal kapcsolatban is igaz tehát a megállapítás, mely szerint a „kibővült szókinccsel a magyar nyelvet tanuló is találkozhat, ha újságot vesz kezébe vagy az interneten böngészik” (Koutny 2009, 88; idézi Sólyom 2012, 56). A nyelvtanárnak tehát fel kell készülnie arra, hogy magyarázatot adjon a kérdéses szó vagy kifejezés kikövetkeztethető, „prototipikus” jelentésére, ha kell, az interneten történő kutatást is segítségül hívva, megfelelő, prototipikus példákkal és adekvát kommunikációs helyzetekben szerepeltetve a kérdéses neologizmust, hiszen „A nyelvtanár általában arra törekszik, hogy az adott szavakat tipikus szöveggörnyezetben, tipikus helyzetben mutassa be. Akár társalgásból, akár írott szövegből indul ki, a tipikus szöveghelyzetben való szerepeltetés didaktikai kíváncsian jelen van. Az ilyen kommunikatív helyzetben lévő nyelvi jel mindig a különös szintjén létezik, ezért elfogadhatjuk, hogy az adott kontextusban szereplése tipikus és egyértelmű is” (Bárdos 2000, 79; idézi Sólyom 2012, 53).

Neologizmusok a magyart idegen nyelvként tanuló hallgatók oktatásában

A magyart idegen nyelvként tanuló külföldi (hungarológus) hallgatók számára tehát gyakran felmerülő kérdés a megismerkedés a hallott, olvasott magyar neologizmusokkal. A jelen tanulmány szerzőjének a témához kapcsolódóan két típusú helyszínen volt és van lehetősége tapasztalatokat szerezni külföldiek oktatása során. Egyfelől a Balassi Intézetben, ahol hungarológiai képzésre járó hallgatók számára tart nyelvészeti szemináriumokat, másfelől az elmúlt években a Zágrábi Egyetemen és a Helsinkii Egyetemen tett KRE-s oktatói Erasmus-utakon.

A hungarológus hallgatók számára a Balassi Intézetben az elmúlt években tartott nyelvészeti szemináriumokon és az ezekre a szemináriumokra készített hallgatói prezentációkban, referátumokban, valamint a hallgatók által nyelvészetből írt záródolgozatokban tipikusan az alábbi, neologizmusokhoz kapcsolódó témakörök tárgyalására került sor: **írói, költői nyelvhasználat** (hapaxok, egyéni szóalkotások) vizsgálata nyelvészeti szempontból; a **szleng** megjelenése a szépirodalmi és nem szépirodalmi szövegekben, **különös tekintettel az új szavakra, kifejezésekre, illetve a tipikus szóalkotási módokra**, pl. kicsinyítő képzők (*burgi, vilcsi*), igekötő-használat (*benéz, bevállal; kimaxol*), elvonás (*kamubejelent, munkamegbeszél*), szóképzés (*buszsávozik, jegesvödrözik*); szófajváltás (*gáz, zsír*) körében; a **diáknyelv** jellemzői a mai magyar nyelvben (gyűjtőmunka, kérdőíves vizsgálódás, közvélemény-kutatás); az **internetes nyelvhasználat** vizsgálata.

A Zágrábi és a Helsinkii Egyetemen szerzett **oktatói Erasmus-utak** során szerzett tapasztalatok **más oktatási célokhoz** és ilyen módon **más módszerekhez** kapcsolódtak. A Zágrábi Egyetemen a témakörrel kapcsolatban a negyed- és ötödéves hallgatóknak rövid elméleti bevezető (prezentáció) meghallgatása után lehetősége nyílt gyakorlatok segítségével

megismerkedni **különbőle módon** (szőősszetéttel, szőképzéssel, igekötővel, szőfajváltással) **létrejőtt magyar neologizmusok grammatikai, szemantikai és stilisztikai jellemzőivel**. A Helsinki Egyetem A1-es és B1-es szintő nyelvatanulói csoportjában részt vevő diákok pedig egy, a mai magyar neologizmusokról szőő angol nyelvő **elméleti előadás meghallgatása** után az öt nemzet (öt egyetem, köztük a KRE BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszék munkatársainak) részvételével készült **Hungarobox IKT-szőjegyzék szavainak és feladatainak** (www.hungarobox.eu) **tesztelésében vettek részt** a szőjegyzék elkészülésének végső fázisában a szerző és a projektben részt vevő finnországi kollégák irányításával.

Gyakorlattípusok – egy példa. Neologizmusok keletkezésének grammatikája (vő. Sőlyom 2011)

Az alábbiakban egy példa, egy olyan **gyakorlat bemutatása** következik, amely egyaránt alkalmas lehet magyar mint idegen nyelv tanári pályára készülő magyar anyanyelvő hallgatók, illetve nem magyar anyanyelvő külföldiek számára is; utóbbira példa a szerző zágrábi oktatói Erasmus-útja, ahol a most közlendő feladat megoldására is sor került. A neologizmusok keletkezéséhez kapcsolódó feladat segítheti a hallgatókat egyfelől abban, hogy a szőalkotásról tanult **ismereteiket felfrissítsék, rendszerezzék**, másfelől a gyakorlat példáinak segítségével tudatosíthatóvá válik, hogy ezek a már ismert, a magyar nyelvben **gyakori szőalkotásmódok érvényesülnek** az új szavak létrejöttének folyamatában is (a feladat Sőlyom 2011 átdolgozott változata):

A feladat leírása: Az alábbiakban olyan új szavakat olvashatnak, melyek az elmúlt években jelentek meg a magyar nyelvben. Ismerik-e ezeknek a szavaknak a jelentését?

Instrukció: Próbálják meg röviden, tömőren megfogalmazni a szavak jelentését, és írják a szavak után definíciójukat!

Kérdések:

(1) Melyek azok a szavak a felsoroltak közül, amelyeknek a jelentése a szlenghez vagy az ifjúság nyelvéhez közelít? Mi a véleményük ezek használatáról? Önők használják őket? Ha igen, mikor és kivel folytatott kommunikáció során?

(2) Csoportosítsák a felsorolt szavakat: írják be őket az alábbi táblázat megfelelő rovatába aszerint, hogy milyen módon keletkeztek!

Szavak: *adathalász, alap, bevállal, burgi, facebookozik, főzi, INBÉ, kutyaszitter, király, like-ol, lol, szelfizik*

A keletkezés módja	Példák
szőősszetétel	
mozaiksző-alkotás	
idegen sző	
rővidülés + kicsinyítő képző	
idegen sző + -l/-z képző	
szőfajváltás	
be- igekötős ige	

Szőjegyzék- és feladattesztelés

A helsinki oktatói Erasmus-út során került sor a Hungarobox online szőjegyzék (www.hungarobox.eu) B1–B2 (de akár C1 szinten is használható) feladatainak, gyakorlatainak tesztelésére a magyart idegen nyelvként tanuló finn diákok körében.

A **szójegyzék**, amelyet egy két évig (2013–2015) tartó Grundtvig-projekt (Hungarobox Learning Partnership, 2013-1-FI1-GRU06-12706) keretében állított össze egy öt (észti, finn, magyar, német, olasz) nemzetet képviselő intézményekből álló munkacsoport, és amelyben a magyar felet a Károli Gáspár Református Egyetem BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszéke képviselte, összesen 365 magyar infokommunikációs (IKT) szót és kifejezést mutat be hat nyelven (az említett öt nyelven és angolul), B1–B2-es szinten, hozzájuk kapcsolódó (néhol C1-es szintű) feladatokkal.

A 2015. őszi helsinki úton ezek közül a feladatok közül tesztelt néhányat a szerző a finn hallgatókkal. A tesztelt **feladattípusok** elsősorban játékos feladatok, szókincsfejlesztők, nyelvtani feladatok, szövegalkotási feladatok és szövegértési feladatok voltak.

A **feladatesztelés tanulságai** – azon túl, hogy hasznos segítséget nyújtottak a szójegyzék munkálatainak végső fázisában – a szerző számára igen tanulságosak voltak a **neologizmusok vizsgálata szempontjából**. A tesztelésben részt vevő hallgatóktól kapott visszajelzések a feladatmegoldások és -megbeszélések során ugyanis rávilágítottak azokra az elsősorban grammatikai és szemantikai jellegű jelenségekre, amelyek nehézséget okozhatnak az internetes nyelv magyar neologizmusainak felismerésében, azonosításában, megtanulásában. Olyan, a magyar–angol ekvivalensek közötti tipikusan **metaforikus, illetve metonimikus jelentésbeli eltérések** váltak ugyanis kimutathatóvá, amelyek rávilágíthatnak egy-egy mai magyar neologizmus megértésével, befogadásával, illetve használatával kapcsolatos esetleges problémákra, fennakadásokra. Az alábbiakban néhány tipikus példa bemutatása következik e csoportokból.

Tapasztalatok a szójegyzék- és feladatesztelés során

Mint az várható volt, az IKT-nyelvben gyakran segíti a jelentéskonstruálás folyamatát a **metaforikusság**: a fogalmi metaforák, IKM-ek, illetve a hozzájuk kapcsolódó metaforikus kifejezések segítségével a jelentés megértése, valamint a jelentésképzés folyamata várhatóan gördülékenyebb, gyorsabb lesz. Tény ugyanakkor, hogy megjelennek olyan metaforikus ekvivalensek is magyar–angol viszonylatban, amelyek a fentieknek ellentmondva lassíthatják vagy éppen akadályozhatják a megértési folyamatot. Az ilyen jellegű példák a Hungarobox-szójegyzékben tapasztaltak alapján a következő nagyobb csoportokba sorolhatók (a jellemzők megadása után néhány példa következik):

Eltérő szemantikai felépítésű szavak, kifejezések a magyar–angol (finn) ekvivalensek között (vö. Meyer–Zaluski–Mackintosh–Foz 1998 elemzését angol–francia internetes nyelvi ekvivalensek esetében), pl.: *féreg* (szó szerint: 'worm') – malware; *súgó* (szó szerint: 'prompter') – help; *tálca* (szó szerint: 'tray') – taskbar stb.

Hasonló, de nem azonos forrástartományt tartalmazó fogalmi metaforák, pl.: *élőláb* (szó szerint: 'living foot') – footer; *élőfej* (szó szerint: 'living head') – header.

Metaforikus hamis barátok (false friends, faux amis): *egérpad* (szó szerint: 'mouse bench') – mouse pad; *tapipad* (szó szerint: 'touching bench' + a *tapi*- előtag mint nyelvi játék).

Hasonló eltérések mutatkoztak számos esetben a **metonimikus jelentésviszonyt** tartalmazó ekvivalensek között is; tény ugyanakkor, hogy a képzett szavak esetében, ha a nyelvtanuló tisztában van a tipikus magyar képzők rendszerével, nem okoz túl nagy nehézséget a képzett szó felismerése. Más kérdés, hogy gyakran a magyaros írásmód lehet meglepő, és vezethet meg nem értéshez a tapasztalatok szerint. Példák erre az alcsoporthoz:

Főnévből képzett igék: (a) **tipikus képzők:** *-(V)l, -(V)zik, -odik*, pl. *blogol* – to blog; *spamel* – to spam; *szelfizik* (*selfie-zik*) – to take selfies; (b) **tipikus képzők:** *-(V)l, -(V)zik* + **igekötő** (metaforikusan 'be(felé)', 'ki(felé) jelentésben'), pl. *belinkel* – to link; *beteggel* (*betaggel*) – to tag; *kiposztol* – to post.

Hamis barátok, amelyek **metonimikusak** a magyar nyelvben, pl. *winchester – hard drive, HD; külső winchester – external hard drive*. A magyar elnevezés eredete: az Athlon 64 processzor elnevezése, amely nevét a Winchester nevű puskáról kapta, és a magyarban a merevlemezek elnevezéseként használatos.

Összegzés, kitekintés

Napjaink magyar neologizmusainak megjelenése, fontossága az oktatási folyamatban mind a magyar, mind a nem magyar anyanyelvű hallgatók (magyar szakosok, tanárjelöltek, nyelvtanulók) számára fontos; megjelenésük a nyelvhasználatban **a nyelvi változási folyamatok** fontos részét képezi, és így része kell, hogy legyen a magyar, illetve magyar mint idegen nyelv oktatásának.

A neologizmusbemutatás és -elemzés áttekintése, a területen szerzett releváns tapasztalatok áttekintése nemcsak a múltban megjelenő neologizmusok továbbélésének vizsgálata szempontjából lehet gyümölcsöző, hanem hosszabb távon – újabb neologizmusok megjelenésével, elemzésével, oktatásával – lehetőséget nyújtanak összehasonlító jellegű vizsgálatokra, illetve az így szerzett tapasztalatok oktatásba történő beépítésére is.

Irodalom

- Bárdos Jenő 2000. *Az idegen nyelvek tanításának elméleti alapjai és gyakorlata*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Benczes Réka 2014. Ami rímel, az stimmel: Az alliteráció és a rím szerepe a neologizmusokban. In: Ladányi Mária – Vladár Zsuzsa – Hrenek Éva (szerk.): *Nyelv, társadalom, kultúra: interkulturális és multikulturális perspektívák I–II.: a XXIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus (ELTE BTK Budapest, 2013. március 26–28.) előadásaiból készült tanulmánykötet*. MANYE, Tinta Könyvkiadó, Budapest. 109–114.
- Bódi Zoltán 1998. Internetes kommunikáció – beszédkommunikáció. In: Gósy Mária (szerk.): *Beszéd kutatás '98. Beszéd, spontán beszéd, beszédkommunikáció*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 178–188.
- Cooper, David L. 1999. *Linguistic Attractors. The Cognitive Dynamics of Language Acquisition and Change*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.
- Croft, William 2000. *Explaining Language Change. An Evolutionary Approach*. Longman, Harlow – New York.
- Keller, Rudi 1990. *Sprachwandel: von der unsichtbaren Hand in der Sprache*. Francke, Tübingen.
- Koutny Ilona 2009. Rendszerváltozás – nyelvi változás. *THL2*. 5/1: 79–90.
- Kövecses Zoltán 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Typotex Kiadó, Budapest.
- Kövecses, Zoltán 2010. *Metaphor. A practical introduction*. Second Edition. Oxford University Press, Oxford – New York.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ladányi Mária 2007. *Produktivitás és analógia a szóképzésben: elvek és esetek*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Lakoff, George – Johnson, Mark 1980. *Metaphors we live by*. The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Lehrer, Adrienne 2003. Understanding trendy neologisms. *Rivista di Linguistica* 15/2: 369–382.
- Long, D. L. – Graesser, A. C. 1988. Wit and humor in discourse processing. *Discourse Processes* 11: 35–60.
- Meyer, Ingrid – Zaluski, Victoria – Mackintosh, Kristen – Foz, Clara 1998. “Metaphorical Internet Terms in English and French.” In: Fontenelle, Thierry – Hilgsmann, Philippe – Michiels, Archibald – Moulin, André – Theissen, Siegfried (eds.): *Euralex'98 Proceedings*, vol. II. University of Liège, English and Dutch Departments, Liège. 523–531.
- Minya Károly 2003. *Mai magyar nyelvújítás – szóképzésünk módosulása a neologizmusok tükrében a rendszerváltozástól az ezredfordulóig*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

- Sólyom Réka 2011. Hogyan változik a nyelv ma? In: Szabó Piroska (szerk.): *Magyar nyelv – Tanári Kincseslád. 18. kiegészítő kötet, 2011. április*. Raabe Kiadó, Budapest.
- Sólyom Réka 2012. Külföldi és magyar egyetemisták értelmezési stratégiái napjaink két neologizmusával kapcsolatban. *Hungarológiai Évkönyv* 13: 51–66.
- Sólyom Réka 2014. *A mai magyar neologizmusok szemantikája*. Nyelvtudományi Értekezések 165. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Sólyom Réka 2015. Neologizmusok a felsőoktatásban: tanulmányozási lehetőségek, feladattípusok bölcsészkaron tanuló hallgatók számára. In: Prax Levente – Hoss Alexandra – Nagy Tamás (szerk.): *Találkozások az anyanyelvi nevelésben 2. Hagyomány és modernitás*. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Film-Virage Kulturális Egyesület, Pécs. 134–139.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2012. A stílus szociokulturális tényezőinek kognitív nyelvészeti megalapozása. In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A stílus szociokulturális tényezői. Kognitív stilisztikai tanulmányok*. ELTE, Budapest. 19–49.
- www.hungarobox.eu

Sólyom, Réka

***Understanding and role of present-day Hungarian neologisms in the process of teaching
Hungarian language and Hungarian as a Foreign Language***

The paper deals with the importance of recognising, understanding, and teaching of present-day Hungarian neologisms in the case of teaching Hungarian and Hungarian as a Foreign Language. By emphasising the importance of metaphoric and metonymic processes, which play important role in the process of meaning construal, the author shows data gathered among native and non-native speakers and learners of Hungarian, including some results of a survey, a sample exercise, and some relevant results of testing items of an online ICT glossary concerning the process of understanding, misunderstanding, and usage of present-day Hungarian neologisms.

Az ECL magyar mint idegen nyelvi vizsga minőségbiztosítása

Bevezetés

A nyelvvizsga az idegennyelv-tudás megszerzésében fontos mérföldkövet jelent. A nyelvtanuló az oktatóhelytől független keretek között megbizonyosodhat a tudásszintjéről (Hegedűs 2003). Nem az őt tanító nyelvtanár vagy iskola állítja össze a tudástesztet az addig tanultak ismeretében, hanem egy olyan nyelvvizsga-központ, amely minőségi követelmények rendszeres és módszeres betartása mellett működteti a tesztelést. Cikkem célja e minőségi követelmények bemutatása két nagyobb egységben: a minőségbiztosítási folyamatnak az akkreditált nyelvvizsgákra vonatkozó jogszabályi háttéréből következő lépéseinek bemutatása és a leendő magyar mint idegen nyelvi vizsgázókat a vizsgakövetelményekről tájékoztató kiadvány, a *Kulcs a sikeres ECL vizsgához. Magyar mint idegen nyelv* rövid kivonatolása.

Az idegen nyelvi tudásnak a teszteléssel (azaz a nyelvvizsgán) történő mérésében a legfontosabb ismérv a szűrők jelenléte. A különböző forrásnyelvű, eltérő tanulmányokat folytató, különféle korábbi nyelvi képzésben részt vevő jelöltek magyar mint idegen nyelvi tudása egyénileg nagyon változó és készségenként is ugyancsak eltérő lehet. A szűrők a mérést körülhatárolják: az érvényes méréshez járulnak hozzá. Olyan közös kereteket jelölnek ki, amelyhez a tesztkonstruktőrök és a tesztet teljesítő vizsgázók egyaránt igazodnak. Az egynyelvű ECL magyar mint idegen nyelvi vizsgán a következő szűrők határozzák meg a nyelvtudásmérést: a Közös Európai Referenciakeret szintjei, a készségalapú tesztelés, a szövegalapú tesztelés és a magyar mint idegen nyelvi tudásnak az ECL nyelvvizsgarendszerben meghatározott specifikációi.

A Közös Európai Referenciakeret

Az európai államokban a nyelvoktatás, a nyelvtanulás és a nyelvvizsgáztatás ma már a Közös Európai Referenciakerethez illeszkedik. Ez a dokumentum bemutatja a hat referenciaszint, azaz az A1, A2, B1, B2, C1 és C2 szinteket elérő nyelvhasználó tudásának az egyes készségekre (a közvetítői készségek kivételével) vonatkozó általános ismérveit ún. deskriptorok formájában. Ezen túlmenően közli a készségeken belüli komponensekhez igazított nyelvtudás deskriptorait is (lásd: www.keronline.hu). Például a beszédértés esetében megadja a hat szinthez tartozó nyelvhasználóknak a beszédértésére vonatkozó általános leírását, ugyanakkor a beszédértés egyes altartományaihoz tartozó deskriptorokat is. A beszédértésben más-más területet jelent például két vagy több anyanyelvi társalgó élő beszélgetésének megértése, mint a médiából származó közérdekű közleményeknek vagy tájékoztató szövegeknek a megértése. Ugyanígy részletezve, táblázatos formában megtalálhatóak a KER-ben a többi készségnek és komponenseiknek a szintre bontott leírásai.

A Magyarországon akkreditált nyelvvizsgák esetében – mint amilyen az ECL nyelvvizsgarendszerben a magyar mint idegen nyelvi vizsga is az angol és a német mellett – a Nyelvvizsgát Akkreditáló Testület előírja a nyelvvizsgának a Közös Európai Referenciakerethez történő illesztését. ECL magyar mint idegen nyelvi vizsgát négy akkreditált szintből lehet tenni: A2, B1, B2 és C1 szinten. Ezek a nyelvvizsgák mindegyik készség, mindegyik tesztfeladat, illetve mindegyik tesztlapon belüli megoldási egység (item)

tekintetében illeszkednek a Közös Európai Referenciakeret adott szintjéhez (Husztí–Háry 2005). A tesztíró és tesztfejlesztő team a KER deskriptorainak megfelelően módszeresen fejleszti a feladatokat a nyers feladatokról egészen az éles vizsgán szereplő, végső formájukig. Ezeket a tesztek azután ugyancsak a Közös Európai Referenciakeret szintjein bemért nyelvtudású tanulói csoporton előtesztelik, vagyis a tesztfeladatok gyakorlati kipróbálásán keresztül tovább finomodik a tesztanyag szintillesztése.

Készségalapú tesztelés

A második alapvető szűrő a nyelvvizsgáztatásban a készségalapú tesztelés. A nyelvtudást nem a maga adott teljességében célozzák meg a tesztek, hanem külön modalitásokban. Az ECL magyar mint idegen nyelvi vizsgán négy elkülönülő nyelvtudás-kompetencia van a mérés fókuszában: az olvasáskészség, az íráskészség, a beszédértés készsége és maga a beszédalkészség. Az első két készség az írásbeli részvizsgát, az utóbbi két készség pedig a szóbeli részvizsgát alkotja. Az első három készség mérése írásbeli tesztlapokon történik, míg a beszédalkészség vizsgálja külön interperszonális, vizsgázópáronként húszperces vizsgaesemény. A fenti négy kompetencia között elkülönülő modulként nem szerepel egyik közvetítői készség sem (pl. fordítás, tömörítés vagy explicit grammatikai – nyelvismereti – teszt formájában).

A tesztek, a tesztfeladatokat a validitás kritériumának megfelelően alapvetően meghatározza a teszt konstruktuma; az, hogy mit szándékozik mérni. A beszédalkészség vizsgáján a beszédértés nem áll a mérés fókuszában, egyúttal azonban a beszédalkészség komplementer készségeként alapvetően meghatározza a beszédalkészségvizsga sikerét. Hasonlóképpen egy beszédértés-feladatban – minthogy írásban mért készség – a vizsgázónak el kell olvasnia a tesztfeladat tartalmát. A teszt konstruktuma azonban nem az olvasáskészség, ennek megfelelően a szóban forgó nyelvi szintnek megfelelő, de nem az olvasási kompetencia értékelésére kidolgozott, hanem a beszédértési (audio) inputhoz hangolt tartalmakat közöl. Ezzel összhangban például a beszédértési tesztlapokon nyújtott vizsgázói teljesítmény értékelésénél az értékelők nem veszik figyelembe a helyesírási hibákat, amennyiben az ezeket a hibákat tartalmazó vizsgázói válaszok az elvárt hallásértési választartalomnak megfelelnek. Ugyanez a helyesírási hiba azonban az íráskészség tesztlapján pontlevonást eredményezhet, minthogy az íráskészség tesztelésének centrumában a vizsgázónak több más aspektus mellett a helyesírási konvencióknak is megfelelő írástudása áll.

Szövegalapú, kommunikatív tesztelés

A szöveg az a nyelvi alapegység, amely az ECL vizsgafeladatok kiinduló alapját jelenti (Wéber 2011). Ez a reprezentativitás jegyében készségenként két-két szöveget takar. A nyelvi szintektől függően ezek a szövegek egyre hosszabbak és egyre komplexebbek, valamint a készségtípustól is függ a jellemző műfajuk. Egy levelet tipikusan olvasunk vagy írunk az életben, ezért ez az olvasáskészség vagy az íráskészség tesztelésére alkalmas szövegtípus. Egy párbeszéd leginkább a beszédértés tesztelésében gyakori műfaj. A beszédalkészség tesztelése szintén két szövegtípus segítségével történik: a vizsgázóknak egy párbeszéd és egy monológ jellegű szöveget kell megalkotniuk az élő vizsgaeseményen.

Az egy készség alá tartozó két-két (olvasandó vagy írandó, illetve meghallgatandó vagy megalkotandó) szöveg különbözősége és terjedelmi kötöttsége, összetettségének foka, tematikai eltérése azért alapvetően fontos, mert mintát ad a nyelvvizsgázó kompetenciájának

teszteléséhez. Minőségi különbségük garانتálja azt, hogy az idegen nyelvi tudás egészének reprezentatív forrása vagy célmintája legyen. A receptív, befogadó készségek esetében a szövegmintát a nyelvvizsga tesztje szolgáltatja (olvasás-, beszédértés-készség), a produktív készségek esetében (beszéd- és íráskészség) maga a vizsgázó. A produktív készségeknél a szint szerint adekvát szövegeket a szintleírások és az ECL saját nyelvi specifikációi mentén a tesztírók szerkesztik, az adott szinthez illesztik, és tovább módosulhat az előtesztelés eredményeinek elemzése után is. A receptív készségeknél különösen lényeges a feladatok instrukciója, körülírtsága, azaz a megfelelő előzetes tesztfejlesztés, hogy kellő, a szintnek megfelelő és a konstruktum tesztelésére alkalmas szöveget hívjon elő a vizsgázóktól. A beszéd-készség vizsgáján a jelen lévő kérdező-vizsgáztatónak lehetősége van az elicitált és a majd pontozandó szövegminta módosítására, moderálására. Az írásfeladatoknál azonban egyedül a feladatok témájának, irányítási szempontjainak, terjedelmének és műfajának megadása hívja elő a kívánt és mérendő szövegmintát. Az íráskészség tesztjeinél így az alapos, körültekintő, egy több tagú tesztíró csapatban számos szempont mentén történő minőségi feladatfejlesztés különösen lényeges.

Nemcsak e készség tekintetében, hanem valamennyi vizsgaidőszak összes feladatának szintillesztését, minőségi fejlesztését, előtesztelését, az éles vizsgán nyújtott vizsgázói teljesítmény mennyiségi és minőségi elemzésének a tesztfejlesztői folyamathoz visszacsatoló lépéseit az akkreditált nyelvvizsgarendszerek esetében a felügyeleti szerv rendszeresen ellenőrzi.

Kettős értékelés

Ahogyan a két különböző feladat, a két különböző szövegtípus reprezentatívva teszi a nyelvvizsgán előforduló nyelvi mintákat, úgy a vizsgázói teljesítményeknek a számértékekké formálását, azaz a válaszok helyességének ellenőrzését minden esetben két, egymástól független értékelő végzi el. A szigorúan kötött megoldókulcshoz fejlesztett diszkrét pontos feladat típusok (pl. feleletválasztós nyelvtani teszt) esetében is két értékelő értékeli a válaszokat. A szemi-objektív feladatoknál (ilyen például a klasszikus nyitott kérdés) különösen fontos a két pontozó egymástól függetlenített értékelése. A szubjektív értékelésű, a meghatározott paraméterek mentén, ötfokú skálán pontszámokkal értékelt vizsgafeladatoknál pedig (pl. ilyen a fogalmazások pontozása az íráskészség vizsgáján vagy a szóbeli teljesítmények értékelése a beszéd-készség vizsgáján) a több értékelős pontozás a korrekt, megbízható értékelés egyedüli módja.

ECL-specifikációk: Kulcs a sikeres ECL nyelvvizsgálathoz. Magyar mint idegen nyelv

Kihagyhatatlan szempont a minőségbiztosítási folyamatban maga a vizsgázó: a vizsgázó elegendő tájékoztatást kaphat-e a nyelvvizsgáról? Elfogadja-e, hogy a vizsga valóban a nyelvtudást méri? Eléggé transzparens-e számára az a követelményrendszer, amelyet teljesítve sikeresen vizsgázik? Ezek a tényezők a vizsga érvényességét maguknak a tesztelteknek szempontjából biztosítják (ez az ún. *face-validity*).

Ezt a tájékoztatást, a vizsgázóknak nyújtott segítséget, azaz a teljes követelményrendszert összegzi Szabó Szilvia 2016-ban megjelent könyve, a *Kulcs a sikeres ECL nyelvvizsgálathoz. Magyar mint idegen nyelv* című kiadvány. A könyv gyakorló tesztkönyv is, amely a követelményrendszer leírásán túl minden szinten valamennyi készségen éles vizsgákon már

lefutott teszteket tesz közzé a megoldókulccsal és a vizsgát sikeresen vagy sikertelenül teljesítő vizsgázói válaszokkal együtt. Felkészítő tanároknak és a vizsgára készülő diákoknak így nélkülözhetetlen háttéranyagot biztosít a kiadvány.

A könyv szintenként tagolt: az A2-es nyelvvizsgától a B1-en keresztül jut el a felsőbb szintekig (B2, C1). Minden esetben közli a szintleírásokat: adott szinten milyen általános elvárásnak kell megfelelnie a vizsgázónak. Ezt követően a tesztek szabványos leírása következik: hány percesek, hány részből/feladatból állnak, milyen a feladatok terjedelme az olvasáskészség, az íráskészség, a beszédértés tesztlapjain, illetve milyen részekből áll a szóbeli vizsga (beszédkészség).

Ezeket az információkat már korábban is közzétette az ECL nyelvvizsgarendszer internetes oldala (www.ecl.hu). A *Kulcs a sikeres ECL nyelvvizsgálóhoz. Magyar mint idegen nyelv* című kiadvány azonban közli a szinteken elvárt nyelvtudás graduálását is. Ma még a magyar mint idegen nyelv oktatásában nincsen széles körben elfogadott, írásban is rögzített konszenzus a magyar mint idegen nyelvi tudás nyelvi szintenként történő részletezéséről. Ez azonban elengedhetetlen egy nyelvvizsga esetében, ahol a vizsgarendszernek közölnie kell az elvárásokat. Minthogy az ECL nyelvvizsga egy egynyelvű, kommunikatív nyelvvizsga, elvárásainak, követelményrendszerének első helyén a szintenként elvárt beszédaktusok listája áll (Husztai 2002): milyen helyzetekben milyen beszédcselekvéseket kell tudnia a belépő fokú (A2), az alapfokú (B1), a középfokú (B2) és a felsőfokú (C1-es) nyelvvizsgázónak. Az A2-es szintű vizsgázó mindennapos élethelyzeteitől (pl. üdvözlés, bemutatkozás, köszönetnyilvánítás, figyelemfelkeltés, személyes információcsere) a B1-esre jellemző beszédaktusokon át (tetszés, nemtetszés, különféle érzelmek kifejezése – meglepetés, boldogság, szomorúság, érdeklődés, közöny –, illetve ezekre történő reagálás) az útmutatás, eligazítás, felvilágosítás, szükségszerűség, kötelezettség és lehetőség kifejezéséig, javaslattevő, vélekedésig, meghívásig terjed a sor. A felsőbb szinteken mintegy az alsóbb szinteken már elsajátított beszédcselekvéseken túli elvárás az összetettebb, többféle kompetenciát feltételező beszédaktusok hatékony használata. Ide tartozik a legkülönbözőbb érzelmi állapotok kifejezése és viszonzása, tanács és összetett eligazítás nyújtása és fogadása, panasztétel és vitatkozás; dicséret és bókolás, összefoglalás, ellentmondás, értékelés, tisztázás, fejtegetés, következtetés, információ megerősítése és módosítása, összetett információtartalmak közvetítése harmadik személynek (közvetlen vagy közvetett idézettel), jövőbeli elképzelés tervezése, rábeszélés, meggyőzés, tárgyalás, megbízás elintézése, összetett értékítéletek érvelő kifejtése és hasonlóak.

A lexikális elvárások pontosan nem határolhatóak körbe szintre bontottan, ezért ehelyett az ECL a különböző szinteken elvárt témaköröket és altémákat adja meg: ezek irányadóak a szókinccset érintő elvárások terjedelmét és kidolgozottságát illetően. Az alábbiakban a „lakóhely” témakörével illusztrálom egy téma szintenként eltérő komplexitását és az ennek következményeként feltételezhető, eltérő lexikális kompetenciát. Míg belépőfokon elegendő, ha a vizsgázó szóban vagy írásban közölni tudja, hogy ő és a családja hol lakik, a lakásuk/házuk milyen részekből áll, addig alapfokon már beszélnie is kell tudni a lakóhellyel kapcsolatos preferenciáiról: lakásban vagy házban szeret(ne) lakni és miért. Középfokon érvelnie kell tudni a különböző lakóhelyek (falu, város, országok) és lakástípusok előnyeivel és hátrányaival kapcsolatosan is, míg felsőfokon elegendő lexikális ismerettel kell rendelkeznie ahhoz is, hogy a fiatalok otthonteremtéséről, a lakásfinanszírozásról vagy a hajléktalanságról is közléseket tudjon tenni, és meg is értse őket.

Az ECL specifikációinak talán a legérdekesebb része a nyelvtan graduálása. Nem túlságosan, mégis kellően részletezett lista szerepel a könyvben a szintenként elvárt grammatikai struktúrákról, így a nyelvtanuló és a nyelvtanár egyaránt képet kaphat az egyes szintekre vonatkozó, a nyelvtani kompetenciára vonatkozó elvárások követelményrend-

szeréről. A specifikációk ugyanis külön megadják a morfológiai és a mondattani elvárásokat. Jól kivehető a követelményrendszerből az, ahogyan a morfológiai célkitűzések együtt járnak és mintegy eszköztárul szolgálnak a mondattani elvárások teljesítéséhez. Amennyiben például megjelenik a B1-es szinten néhány alapvető alárendelő mondattípus, úgy jelenik meg a hozzátartozó morfológiai eszköztár is (pl. a kötőmód a *hogy*-os mellékmondatoknál, a módjelek a feltételes mondatok esetében).

Ezeket a grammatikai specifikációkat sokéves oktatói tapasztalattal rendelkező szakértői csapat dolgozta ki. E specifikációk érvényességével (a megírt éles tesztekben a vizsgázók által használt, de nem előírt, spontán módon használt eszköztár szintenkénti megoszlásával) egy, az ECL specifikációit tesztelő kvalitatív kutatás is foglalkozott (Wéber 2013). A fenti lexikális és grammatikai specifikációk közzététele a kiadványban azért is különösen hasznos a vizsgázók és a szűkebb magyar mint idegen nyelvi szakma számára, mert kiindulópontot jelenthet egy a konszenzus felé tartó szakmai vitára. Ráadásul a nyelvtan és a szókincs nyelvspecifikus, ezeknek a szintre bontásáról keveset ír a Közös Európai Referenciakeret.

Mi mondható el röviden a szintenként graduált nyelvtani kompetenciáról? Jól kitűnik, hogy a belépőfok csak az egyszerű mondatot és néhány alaktani értelemben kevésbé komplex mellérendelő mondattípust céloz meg (pl. *és*, *de*, *mert* kötőszavak használatával alkotott kapcsolatos, ellentétes és okhatározói mellérendelő mondatokat). Nincsenek módjelek vagy egyéb belső toldalékmorfémát feltételező, produktívan használt, pl. múlt idejű vagy feltételes szerkezetek sem, ahogy nincsenek összehasonló közlések sem. Ennek ellenére mégis terjedelmes a belépő fokú grammatikai kompetencia részletezése. Az A2 szintű nyelvhasználónál már elvárt a határozott és határozatlan névelő, a létige, a személyes névmás, a birtokos névmás, a kérdő névmás, az általános és határozatlan névmás, a morfémahatárok hangtani törvényszerűségei (a hangrendi illeszkedés; hasonulás, összeolvadás), az igei személyragozás (határozott és határozatlan) jelen és múlt időben (kijelentő módban, ez utóbbi esetleg receptív, illetve csak részlegesen aktív ismeretként), az *ikes* igék, a leggyakoribb igekötők, a birtokjel, a névszói (birtokos) személyragozás, a névszói viszonyragozás (esetek, határozóragok: tárgy-, részes-, birtokos-, eszközeset és helyragok), a többes szám jele és a névutók. A magyar nyelv alaktani összetettsége, gazdagsága és a lokális mintázatokon belüli konfigurációs jellegének mássága miatt már mindez együtt éppen elegendő kihívást és gyakorolni valót jelent a magyar nyelv A2-es szintű tanulójának. A felsőbb szintek grammatikai elvárásainak részletezése már nem ennyire kidolgozott. Ugyanakkor jól kivehető a specifikációkból, hogy a mondatértékű grammatikai szerkezetek fokozatosan, csak szintenként kezdenek a nyelvtanulói kompetencia részévé válni. Az A2-es szintű követelményrendszerben még csak a lexikalizálódott főnévi igeves szerkezetek és az egyszerűbb mellérendelő tagmondatok kapnak helyet. A vonatkozó alárendelő mellékmondatok, a *hogy*-os mellékmondatok már a B1-es szint elvárásai közé tartoznak. Az igeves és különösen a bővített igeves szerkezetek („mondat a mondatban”) csak a B2-es szintű nyelvhasználat része. Természetesen ezek a specifikációk vonatkoznak a tesztekben megjelenő szövegek nyelvtani felépítésére is: itemhelyzetben a tesztírók is követik a nyelvtan graduálásának ezeket a megszorításait.

A kötet további felépítése ezután a következő: mind a négy szinten konkrét olvasáskészségi, íráskészségi és beszédértési tesztet tesz közzé a kiadvány a hozzájuk tartozó megoldókulcsokkal, illetve a beszédértéstezt esetében a letölthető hanganyaggal és a hangfelvételek átíratát közlő forgatókönyvekkel. A szóbeli (beszédkészség) vizsga feladatairól konkrét szóbeli vizsgák átíratai révén, a témakörlista alapján, valamint a kiadványban színes mellékletben megtalálható képmontázsok alapján nyerhetünk teljes betekintést egy szóbeli vizsga lefolyásába. (A könyv színes képmelléklete az átíratban közölt konkrét szóbeli vizsgákon használt képi stimulusokat tartalmazza.)

A könyv nem egyszerűen beemeli a korábbi éles vizsgákon használt tesztlapokat az anyagába, hanem mindegyikkel kapcsolatosan két vizsgázói mintateljesítményt is bemutat: egy a vizsgán „megfelelt” és egy „nem megfelelt” vizsgázói teljesítményt a konkrét, jó vagy rossz megoldásokkal. Természetesen ezek a megírt tesztminták (teljesítmény-mutatványok) mindegyik szinten és mindegyik készség tesztlapjával kapcsolatban megtalálhatóak egy-egy teszt után – a kapott pontszámokkal együtt. A könyvnek értékes része a megírt teszteknek, vagyis a vizsgázói válaszoknak a kulccsal történő összevetése és az ehelyütt található részletes hibaelemzés.

A hibaelemzések nem pusztán közlik, hogy a válasz jó volt-e vagy rossz, hanem érvelnek is a válasz megfelelő vagy nem megfelelő volta mellett. Ezeknek a hibaelemzéseknek az alapos áttekintése nagyon hasznos előtanulmányt jelenthet a leendő vizsgázóknak a sikeres felkészüléshez. Megtudható belőlük, hogy az objektív feladatoknál hogyan kell együtt értelmezni a szövegrészeket, hogy nem szabad átírni a betűjeleket, vagy azt, hogy a szemi-objektív feladatokban, a nyitott kérdésekre adandó rövid válasznak valóban tömörnek és célirányosnak kell lennie a pontlevonás elkerülése érdekében (egész szövegrészek bemásolása válaszként nem elfogadott).

A szubjektív értékelésű feladatoknál (írás-készség tesztje és beszéd-készség vizsga) a könyv közli a vizsgázó által leírt vagy mondott szöveget és a kapott pontszámokat. A kapott pontszámok mellett megtalálható a pontszámoknak példákkal igazolt indoklása is, vagyis az, hogy adott fogalmazásra vagy szóbeli teljesítményre milyen tényezők (erények és hibák) okán kapták a jelöltek az adott pontszámot.

A kötetet a nyelvtudáson túli „vizsgázni tudás” *know-how*-ja zárja: tippek, tanácsok, a vizsgán kerülendő stratégiák jól összeszedett listája (ehelyütt is szintekre és készségekre bontottan), amelyek mind az eredményes felkészülést és vizsgázást segítik.

Miért is van minderre szükség? A nyelvvizsga nem általában értékeli a vizsgázó idegen nyelvi tudását, hanem egy jól körülhatárolt tesztlapon nyújtott vizsgázói nyelvminta révén, amelynek válaszait pontértékekké fordítja. Ezt a számszerűsített rendszert is érdemes az érdeklődőknek megismerni, hiszen a megfelelési arány is számszerűsített alapokon nyugszik: átlagosan 60%-os teljesítmény kell nyújtania a vizsgázónak. A megfelelés vagy nem megfelelés a vizsgafolyamat végén tehát algebra-ba fordul, s ez nem elhanyagolandó. Kiderül, hogy ha a vizsgázó egy választ eltéveszt a 25 pontos, de 20 ítemes feladatban, akkor már voltaképpen 1.25 pontot veszít.

Ez a kötet még nem tartalmazza a 2016. decemberi vizsgaidőszaktól életbe lépő, a vizsgázók számára rendkívül előnyös eredményszámítási módot. Komplex vizsga (egyszerre letett írásbeli és szóbeli részvizsga) esetén már nem kell az írásbeli és a szóbeli vizsgarészen is külön-külön elérni a 60%-ot, elég, ha a teljes vizsga, azaz a négy mért készség összeredménye 60%-os. Így kompenzálni lehet az egyik készségből nyújtott esetleg gyengébb teljesítményt egy vagy több másik készségből elért jobb eredménnyel. Néhány példa álljon itt az eredményszámítás megváltozott módjára: ha 40%-os az írásbeli vizsga átlaga és 80%-os a szóbeli vizsga átlaga, akkor megvan a sikeres komplex vizsga. Vagy egy másik esetben 45%-os teljesítmény bármelyik készségen, 60%-os egy másik készségen, 60%-os eredmény egy harmadik készségen és végül 75%-os eredmény egy negyedik készségen kiteszi a 60%-os eredményt, azaz a sikeres komplex vizsgát.

Ennek a vizsgázók számára kedvező változásnak visszamenőleges hatálya nincs. Az újfajta eredményszámítás csak 2016 decemberétől hatályos, és az egy vizsgaidőszakon belül letett komplex vizsgára vonatkozik; külön vizsgaidőszakban letett írásbeli és szóbeli vizsgarészek a fenti módon nem kompenzálhatják egymást.

Összegzés

A cikkemben felsorolt követelményrendszer rendszeres, módszeres betartása, következetes alkalmazása kiszámíthatóságot jelent az ECL magyar mint idegen nyelvi vizsgájára felkészítő tanároknak és a vizsgára jelentkező diákoknak. A követelményrendszert pedig kiadvány formájában közzétevő tájékoztatás minden eddiginél hatékonyabban szolgálja azt, hogy az anyanyelvünket tanuló külföldiek egy pozitív nyelvvizsgaélmény és a sikeres nyelvvizsga érdekében az ECL nyelvvizsgán történő tudásmérés részleteit alaposan és előre áttekinthető módon megismerhessék.

Irodalom

- Hegedűs Rita 2003. Feladat, gyakorlat – nyelvvizsgáztatási tapasztalatok a magyar mint idegen nyelv területén. *Hungarológiai Évkönyv* 4: 32–42.
- Husztai Judit – Hány László 2005. Az ECL nyelvvizsga szintjeinek harmonizálása a CEFR vizsgaszintjeivel. In: Klaudy Kinga – Kegyesné Szekeres Erika (szerk.): *A világ nyelvei és a nyelvek világa: Soknyelvűség a gazdaságban, a tudományban és az oktatásban*. XV. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Miskolc, 2005. április 7–9. 317–321.
- Husztai Judit 2002. Kommunikatív szempontok a nyelvvizsgán. In: Szűcs Tibor – Kárpáti Eszter (szerk.): *Nyelvpedagógia*. Iskolakultúra 12: 166–173.
- Szabó, Gábor 2011. Relating language examinations to the CEFR: ECL as a case study. In: Martyniuk, Waldemar (ed.): *Aligning Tests with the CEFR: Reflections on Using the Council of Europe's Draft Manual*. Cambridge. 133–144.
- Wéber Katalin 2011. Testing Hungarian as a Foreign Language: Text in Focus. *Berliner Beiträge zur Hungarologie* 16: 223–234.
- Wéber Katalin 2013. Elvárt és használt szintaktikai szerkezetek megoszlása B1, B2 és C1 szintű magyar mint idegen nyelvi fogalmazásfeladatokban. *Hungarológiai Évkönyv* 14: 63–73.

www.ecl.hu
www.keronline.hu

Wéber, Katalin

The quality management system of ECL Hungarian language exam

The article is aimed at outlining some aspects of the quality management system of ECL Hungarian language exam. Firstly, it presents the language levels of the exam as aligned to the Common European Framework of Reference, next it introduces the major specifications of ECL exam. Thirdly, it presents a recent publication that provides both teachers and students with an excellent opportunity to familiarise themselves with ECL requirements and to practise examination techniques using authentic test material.

II. A MAGYAR SZÉPIRODALMI ÉS VOKÁLIS ZENEI SZÖVEGEK A FORDÍTÁSOK TÜKRÉBEN

**Látványdimenziók a „bábeli” térben:
egy Nádas-regény átültetése¹**

Miért éppen az Egy családrege vége?

Nádas Péter „a személyi kultusz és koncepciók percek hatásait egy család életén belül egy ártatlan gyermeklélek tükrében felvillantó” (Domokos 1994: 432) *Egy családrege vége* című regényét 1969 és 1973 között írta, de a cenzúra miatt csak 1977-ben jelenhetett meg, és 2015-ig nyolc kiadást ért meg. Két évvel a magyar megjelenés után, 1979-ben a kötetet német és svéd nyelvre is lefordították, majd 1980-ban újabb svéd, 1993-ban pedig újabb német fordítás jelent meg. A regény azóta lengyel, szerb, horvát, bosnyák, olasz, holland, dán, észt, lett, francia, angol, szlovák, szlovén, spanyol, finn, román és orosz nyelven olvasható. A jelen tanulmány a regény német, szerb, horvát és bosnyák nyelvű fordításait elemzi.

Nádas Péter gazdag írói opusa számos lehetőséget nyújt a fordítások kutatására, az *Emlékiratok könyve* vagy a *Párhuzamos történetek* időben is közelebb állnak ugyan hozzánk, de a téma, az ideológiai, társadalmi és kulturális kontextus az adott célnyelvi fordítások szemszögéből kiemelkedő jelentőségű. Hildegard Grosche 1999-ben megjelent *Ende eines Familienromans* című német nyelvű fordításában különösen megnyilvánul a temporális distancia, a nyelvi műveletekbe a fogyasztói társadalom elemei is belejátszanak, viszont az NDK ideológiai öröksége, politikai szókészlete kiválóan érvényesülhet a Rákosi-korszakot felidéző/megidéző regényben. A fordítások vizsgálatához szükségessé vált az NDK korabeli publicisztikai és archív híradás anyagának áttanulmányozása, a nyelvi fordulatok megfigyelése. Ugyancsak kiemelkedő a regény szerb, bosnyák és horvát nyelvű fordítása. A titói Jugoszlávia az ún. szerbhorvát nyelvet hirdette, ezért jelentős a szerb és a horvát átültetések összevetése is. Szilágyi Zsófia írja: „Az *Egy családrege vége* nemcsak a magyar, de az európai irodalmi hagyomány része is, az európai tradíció szövegbe íródása azonban szintén elválaszthatatlanul összefonódik személyes vagy történelmi tények megidézésével” (Szilágyi 2007, 723).

Az egykori Jugoszlávia utódállamai területén létrejött szerb, horvát és bosnyák fordítások mindegyike különböző nyelvhez kötődik. A legrégebbi, a bosnyák nyelvű átültetés 1987-ben készült, és a szarajevói Veselin Masleša kiadó jelentette meg a *Kraj jednog porodičnog romana* címmel; a fordító Stevan Martinović. A fordításhoz az utószót Thomka Beáta írta. Ezt követi a mintegy két és fél évtizeddel későbbi szerbiai fordítás Tóth Ignjatović Mária tollából, a *Kraj jedne porodične priče* a belgrádi Laguna kiadásában. A kötet címlapja a regényt Európa egyik legjelentősebb kortárs írójának remekműveként hirdeti, az író díjai közül pedig a Franz Kafka-díjat emeli ki. S végül a legfrissebb, a horvát változat a *Kraj jednog obiteljskog romana*, amelyet a Disput és a Horvát Filológiai Társaság adott közre 2012-ben Zágrábban a „Klasszikusok nyomában” sorozatban, Kristina Peternai Andrić fordításában. A címeket összevetve megállapítható, hogy a szerb nyelvű fordítás a családtörténetet (*porodična priča*) emeli ki, a másik kettő az eredetinek megfelelően a műfaji paratextust, a családregegyt hagyja meg a címben (*porodični roman*).

Három különböző nyelvű fordításról van szó, bár mindegyik a délszláv ún. *što* nyelvek² csoportjába tartozik, azzal a különbséggel, hogy a szerb irodalmi nyelv az *e*-ző, a horvát és a

¹ A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatási és Tudományügyi Minisztériuma III47013. és 178002. számú projektumának keretében készült.

bosnyák pedig az *ij*-ző változatot használja. Fűzzük ehhez még hozzá, hogy a bosnyák nyelv létezését csak Bosznia függetlenségének kikiáltása (1995) után ismerték el hivatalosan, s hogy a szerb és a horvát is egészen Jugoszlávia széthullásáig együtt egzisztált mint szerbhorvát, illetve horvátszerb nyelv. Az említett nyelvek közötti különbség leginkább a lexika terén érhető tetten, a grammatikai szinteket kevésbé érinti. A szóban forgó három nyelvet beszélő népeknek nemcsak a nyelve tér el (bár gond nélkül megértik egymást), hanem a kultúrája és vallása is. Míg a horvátok nagy része katolikus vallású, és sokáig az Osztrák–Magyar Monarchia fennhatósága alatt élt, addig a szerbek az ortodox görögkeleti egyházhoz tartoznak, a bosnyákok nagy része pedig muzulmán, és itt érezhető leginkább a török megszállás 500 éves múltja. Összehasonlító elemzésünk során arra koncentráltunk, hogy ezek a különbségek milyen mértékben nyilvánulnak meg a három fordításban, s hatott-e a bosnyák fordítás az utóbbi két átültetésre a fordítói műveletek alkalmazásának szempontjából.

Névburjánzás – névadási motiváció – kultúrák találkozása

Nádas Péter fordítóinak egyik próbatétele a sok és sokféle név célnyelvi átültetése. Balassa Péter „elfedő” és „felfedő” neveket különböztet meg a regényben (Balassa 1997, 104), és a nevek kapcsán a közelség és távolság relációjára utal: „A nevek, megnevezések, névadások a létezőkre való azonosító ráismerések [...] a »van/vagyok, veled történendő« rejtélyes formulájának közelében tartják az olvasót és valószínűtlen távolságban is mindettől. A gyerekhang és -látás állapota ugyanis egyszerre *evidens közelség és valószínűtlen távolság*. S ez az ide-oda mozgás, melynek csak egyik megjelenítése az említett együttlélegzés, a légzés kihallgatása, a gyerek és a felnőttek közötti viszonyokban is egyenletesen, hol drámaibb, hol líraibb fekvésekben változik” (Balassa 1997, 105).

A regény kulcsa a családnév, illetve az elbeszélő névtelensége, hiszen csak a zárlatban derül ki, hogy *Simon Péter* (a német fordításban: Péter Simon, horvátul: Petar Šimun, szerbül: Petar Simon, bosnyákul: Peter Simon) a fiú neve, aki „elbeszélő médiumként” (Balassa 1997, 110) érvényesül a szövegben, a név pedig „nem véletlenül rímel a kiválasztott-megtagadó-megalapító apostoléra” (Balassa 1985, 223). A *Merényi* név irodalmi névként, az irodalmi név visszahatásaként, átírásaként is értelmezhető, ez azonban csak a forrásnyelvi befogadónak tűnik fel, aki Ottlik regényének szereplőjéhez köti a nevet, a célnyelvi befogadó számára ez az intertextuális összefüggés elsikkad. Az idegen olvasó szemszögéből *Csider* neve sem kapcsolódik a *Fal* című szöveghez, viszont a német befogadó felismerheti a tanúvallomásban megnevezett *Buchel-tanya* szövegekzi utalását, Thomas Mann *Doktor Faustus*ának hatását (Balassa 1997, 134). A burjánzó mitológiai nevek esetében a német szövegben a honosítás művelete érvényesül, a magyar személyneveket viszont a fordító nem honosítja, eredeti írásmóddal közli, legfeljebb a vezeték- és utónév cseréje realizálódik: pl. *Béla Zöld* (kivételesen *Zöld Bélaként* is előfordul a 42. oldalon), *Pál Suhajda*, *Tamás Kolozsvári*, *János Angyal*, *Lajos Kossuth* stb.

Egyes nevekben az ékezetek változnak, pl. az *Éva* név (bibliai névként is utal rá a szöveg) a német fordításban *Eva* alakban szerepel, a hosszú *ő* pedig következetesen hiányzik a személynevekben (*Gerő*, *Dezső*, Onkel *Ernö*). Következetlenség leplezhető le az egyik utcanév esetében, amely a német célszövegben így szerepel: *Ujvilágasse* (Nádas 1999, 41). Ugyanezt a *Magyar utcát* a bosnyák és szerb fordító jelzős szerkezettel fordítja le (*Mađarska*

² A *što* nyelvjárás a délszláv irodalmi, sztenderd nyelvek alapját képezi (a szerb, a horvát, a bosnyák és a montenegrói nyelvet). Nevet a *mi* kérdő névmás alakjáról kapta, a *što/šta* szavakról. Mellette még létezik *kaj* és *ča* nyelvváltozat is. Nem csak ebben különböznek egymástól, de ennek alapján különböztetik meg őket. A *kaj* nyelvjárásban a szlavóniai horvátok, a *ča* nyelvjárásban pedig a dalmát tengerpart lakosai beszélnek.

ulica), a szerb változatban viszont szokatlan módon, főnévként szerepel a magyar (*Ulica Mađar*). Ezzel ellentétben a horvát szöveg az *Újvilág utca*t változatlanul hagyta (így, a magyar köznévi elemmel: *Újvilág utca*), a szerb megváltoztatta a szórendet, és elhagyta az ékezeteket (*Ulica Ujvilag*), a bosnyákban viszont tükörfordítást találunk (*Novosvetska ulica*).

Nádas Péter készített egy jegyzetet a művéhez, melyet a fordítók segítése végett írt, e jegyzéket Balassa Péter is közli monográfiájában (Balassa 1997, 150–156). A jegyzék 213 tétele segíti a magyar olvasó szövegértését is (aki nem biztos, hogy tudja, a regényszövegben többször is visszatérő *Nyina Potapova* név „az ötvenes években Magyarországon használt egyetlen orosz nyelvkönyv szerzőjének neve; a könyvet, amelyből mind a diákok, mind a párt- és állami funkcionáriusok oroszul tanultak, csak így emlegették, szerzőjének furcsa nevével”), a fordítók számára pedig megfontolandó lett volna, hogy ezeknek a szavaknak, mondatoknak a magyarázata nélkül érthető-e a célnyelvi olvasó számára a regény szövege, s lábjegyzet formájában átvesznek-e magyarázatokat a szerző jegyzékéről. A Nádas-jegyzéken található földrajzi, néprajzi, társadalmi-politikai reáliák és vallással kapcsolatos szövegrészek magyarázata között szerepel az *Újvilág utca* is az alábbi magyarázattal: „híres utca a pesti Belvárosban, ahol több elegáns szabóműhely is volt; a mai Semmelweis utca” (Balassa 1997, 151).

Genaéva (német Genoéva, a délszláv fordításokban Genoveva) „legendájában” amelyet a nagymama mond el unokájának, nem a névelterés problémája tűnik fel, hanem a forrásnyelvi befogadó nézőpontjából felfedezhető (nép)mesei fordulatok, a mesemondás hagyományának reprezentálása. Nádas a jegyzéken feltünteti ezt is: 25. „Genaéva” – a történet, amelyet végül is a 200. oldalon mesél majd el a nagymama, minden valószínűség szerint egy századforduló táján kiadott, vásárokon árusított gyűjteményből való; nekem egy öreg parasztasszony mesélte így el; a név a Genovefa magyarosított változata: a figura eredetije a „német népkönyvek,” „*Die deutschen Volksbücher*” ismert alakja; a történetet a parasztasszony megfűszerezte népmesei elemekkel, s így vettem át én is.” A nevek, az elhangzó történetek a látás, a látvány, a látomás szempontjait hívják elő, amelyek erőteljes hatást gyakorolnak az olvasóra, a vizuális hatás átültetése külön kihívást jelent a fordító számára.

T. Somogyi Magda írja, hogy a tulajdonnevek fordítása alapvetően általános névtani kérdés: „A fordítástudomány fejlődésével párhuzamosan a névfordítás elméleti és gyakorlati kérdései és ezzel együtt az írói névadáshoz kapcsolódó fordítási problémák is előtérbe kerültek. Ennek eredményei az utóbbi másfél évtizedben körvonalazódtak, az alapok és elvek megszilárdulni látszanak [...]. Sokszor el kell fogadnunk, hogy az eredeti mű üzenete nem mindig »jöhet át« teljes egészében a célnyelv közegébe beillesztett tulajdonnevek esetében, illetőleg az eredetihez közelítő stilisztikai-poétikai hangulati hatás csak a különféle fordítói megoldások váltakoztatásával érhető el” (T. Somogyi 2015, 214). Nádas Péter regényének német fordításában a nem honosított magyar nevek az idegenség szempontját hangsúlyozzák. A regény cselekményének látószögéből ugyancsak kiemelhető az idegenség, hiszen az apa helyzete, a huszadik századi Magyarország ötvenes éveinek modellértékű koncepciók pere és sivár gyermekintézete a célnyelvi befogadó nézőpontjából egy más, számára idegen történelmi közeget villantanak fel, még akkor is, ha az egykori NDK totalitárius rendszere sok tekintetben hasonló eszközökkel élt. Ugyanakkor a nem honosított, az idegenséget nyomatékosító tulajdonnevek a mai fordítási gyakorlatban is elterjedtek. Slíz Mariann fordítástudományi áttekintése is kiemeli a fordítási gyakorlat vonatkozását, valamint az ezredforduló után elterjedő névfordítási kutatások jelentőségét: „A fordítási gyakorlat időben is változik, ráadásul névfajtánként és nyelvenként is eltérő, sőt a hagyomány és a kontextus is befolyásolja, ezért a szakirodalom rendkívül szerteágazó. [...] A témakörben született munkák jelentős része az irodalmi, történelmi stb. művekben előforduló nevek fordítására

koncentrál. Az irodalmi nevek fordításának általános kérdéseiről eddig kevés szó esett, a szerzők többsége ugyanis inkább egy-egy műre koncentrált” (Slíz 2015, 98).

A három délszláv fordítás tiszteletben tartja a célnyelvek helyesírási és nyelvhelyességi elveit. Ez elsősorban a tulajdonnevek használatában, illetve írásmódjában nyilvánul meg. Míg a horvátban az idegen nyelvekből származó tulajdonneveket eredeti állapotukban, illetve a hagyományos meghonosodott formájukban jegyzik (akárcsak a magyarban), addig a bosnyák és a szerb a fonetikus átírást alkalmazza:

Forrásnyelvi alak	Bosnyák fordítás	Szerb fordítás	Horvát fordítás
Fiume	Fijuma	Fijume	Rijeka
Prinz Eugen	Princ Eugen	Princ Eugen	Princ Eugen
Frigyes	Frideš	Frideš	Frigyes
Noé	Noje	Noje	Noa
Nahama, Énokh lánya	Naam, Enohova kéer	Naham	Naam, Enohova kéer
Lidi	Lida	Lidika	Lida
Bogdány	Bogdanj	Bogdanj	Bogdány
Zöld Béla	Bela Zeld	Bela Zeld	Béla Zöld
Eugénie Cotton	Eugeni Koton	Evgenija Koton	Eugénia Cotton
Pak-den-Aj	Pak Den Aj	Pak Den Aj	Pak Den Aj
Csider	Čider	Čider	Csider
Hárán földje	zemlja haranska	zemlja Harana	Haran
Ábrám / Ábrahám	Abram/Abraham	Avram/Avraam	Abram/Abraham
Kanaán földje	zemlja hananska	Hanan	Kanaan
József	Josif	Josif	Josip
Kordova	Kordova	Kordoba	Córdoba
Ábel	Avelj	Avelj	Abel
Babilon	Vavilon	Vavilon	Babilon
testvére Mózesnek	brat Mojsijev	brat Mojsija	Mojsijev brat
Simonné asszony	gospođa Simon	gospođa Šimon	Šimunova gospođa

A közért és a pajtás átültetésének problémája – eltérő látásmódok

A *közért* a magyarországi nyelvhasználatban alakult ki, a határokon túl nem terjedt el. A szó ma már a *Retró szótár* egyik szócikkévé vált: „Községi Élelmiszer-kereskedési Rt. Egy vállalat igen régi elnevezésének rövidítése, mozaikszó. Kezdetben csak Budapesten léteztek Közért üzletek, az elnevezés is itt született, majd alakult önálló fogalommá. Ma közért jószerével minden fűszer- és csemegeüzlet, az internet tanúsága szerint még a Spar is. De közértek vannak vidéken is. Az ott dolgozót közértesnek nevezik, ami szintén annak bizonyítéka, hogy a szó önálló életet él” (Borget 2008, 138). A német célszövegben a *közért* *Konsum* fordításban szerepel (Nádas 1999, 9, 65), amely a fogyasztói társadalom aspektusára utal, nem a magyarországi helyi kontextusra. A délszláv fordítók különböző megoldásokat választottak: *prodavnica* [‘üzlet’] (bosnyák), *samoposluga* [‘önkiszolgáló’] (szerb), *trgovina* [‘bolt’] (horvát), ezek közül a *samoposluga* utal a modern társadalmakra jellemző fogyasztói attitűdre.

A német regényfordításba nem menthető át a *pajtás* szó ötvenes években betöltött magyarországi politikai szerepe (pl. Rákosinak is mint első számú úttörőnek kijárt a „pajtás”

megszólítás), ezek az összefüggések a célnyelvi befogadó számára másként – főként az NDK történelmi perspektívájából és a világháborúk aspektusából – értelmezhetőek. A *Pajtás* a bakelitváz, dobozos fényképezőgép nevéként és az úttörő újság címeként is ismertté vált Magyarországon (Borget 2008, 187), Vajdaságban pedig szintén egy (1958 óta) hetente megjelenő gyermeklap, a *Jó Pajtás* címe alatt. Nádas regényének Rákosi-korabeli „átnevelő” intézetében *Dezső pajtás* (német fordításban: *Kamerad Dezső*) hatalma emelkedik ki. A délszláv fordítások a titói Jugoszlávia megszólítását, a *drug*-ot [’elvtárs’] találják ekvivalensnek.

Kell-e lábjegyzet a célszövegben?

Nádas regényében néhány helyen németül szólalnak meg a szereplők, s a szerző nem tartotta szükségesnek lefordítani őket a forrásnyelvi olvasó számára. Ugyanígy járt el a bosnyák fordítás szerzője is, a horvát és a szerb fordítók viszont lábjegyzetben, fordítói megjegyzések formájában értelmezik a német idézeteket. Hildegard Grosche német fordításában a lábjegyzet specifikus funkciót tölt be. A fordító csillaggal jelöli azokat a mondatokat vagy szövegrészeket, amelyeket eredetiben idéz; ezek a magyar szövegben német nyelven szerepelnek. A lábjegyzetre nemcsak a fordítói precizitás miatt van szükség, hanem ez egyúttal arra is utal, miszerint a célnyelvi befogadó szövegértelmezése megváltozik azáltal, hogy a szövegben nem jelenik meg idegen nyelvű szöveg, vagyis nem tűnik fel az idegenség, a családban és a tágabb környezetben hatását éreztető idegen örökség.

A szerb változatban még egy magyarázatot beiktat lábjegyzet formájában a fordító: a *Fiume* földrajzi név kapcsán leírja, hogy a mai *Rijeka* városról van szó. Ez azért fontos, mert a város neve alapján meghatározható a kor, amelyben a cselekmény e szegmense játszódik. Érdekes megjegyezni, hogy a horvát változatban csak a város mai neve szerepel, a *Fiume* történelmi városnevet nem alkalmazza. Következetlenség fedezhető fel az *Abbázia* városnév átültetésénél is: a szerb fordító magyarázatot fűz ugyan a *Fiume* névhez, az *Abbáziát* viszont a mai nevével, *Opatijával* fordítja. A német fordító az *Abbazia* városnévhez nem fűz semmiféle lábjegyzetet. Kiemelt példamondatainkban megfigyelhetők az eltérések:

„Az öltönyöm története úgy volt, hogy nyáron *Abbáziába* készült a család.” (Nádas 1977, 51)

„Priča o mom odelu dogodila se tako što se moja porodica na leto spremala za *Opatiju*.” (Nadaš 2011, 40)

A horvát fordító ebben az esetben is a mai horvát városnevet alkalmazza, pedig támaszkodhatott volna a horvát befogadó történelmi ismereteire, aki magyarázat nélkül is megértené, melyik tengerparti városról van szó:

„Događaj s mojim odijelom zbio se onog ljeta kada se obitelj spremala u *Opatiju*.” (Nadaš 2012, 37)

Egyedül a bosnyák fordító ragaszkodik az eredeti szöveg városnevéhez:

„Priča o mom odijelu dogodila se ljeti kada se porodica spremala u *Abaciju*.” (Nadaš 1987, 41)

„Die Geschichte meines Anzugs hat damit zu tun, daß sich meine Familie auf eine Reise nach *Abbazia* vorbereitete.” (Nádas 2013, 41)

Más utalások lábjegyzetek formájában nem léteznek az elemzett fordításokban, pedig szükség lett volna rájuk, például a magyar reáliák esetében (pl. a *huszár* értelmezésére); amikor azt olvassuk, hogy a nagymama *kettő negyvenért* vásárolta a közértben a töltött savanyúcukorkát, utalni lehetett volna arra, hogy milyen pénznemről van szó (a magyar

olvasó számára ez egyértelmű, de nem úgy a célnyelvi olvasónak), vagy pedig a regényben érintett politikai körülmények, a koncepciók perek magyarázatára, ami megkönnyítené a mű befogadását a célnyelvi olvasók számára. Talán Nádas már említett jegyzékének lefordított változatát kellett volna lábjegyzetek vagy szövegvégi magyarázatok formájában közölni minden egyes nyelv esetében.

Az ételek fordítása szintén kihívás a fordító számára:

... kemencében sült *sólet*, finom porhanyós marhahússal, és *édes puliszka* is volt, hidegen. (Nádas 1977, 96)
 ... pečeni šolet iz furune sa ukusnom, mekanom govedinom, a bilo je i *slatke pure*, hladno. (Nadaš 1987, 76)
 ...prebranac zapečen u peći, ukusan, s raskuvanom govedinom, a bio je i *slatki kačamak*, hladan (Nadaš 2011, 73)
 ...pečeni šolet s finom, mekanom govedinom, a bilo je i *hladne puretine*. (Nadaš 2012, 69)
 Es hatte *Scholet* gegeben, im Ofen gebacken, mit weichem, zartem Rindfleisch, und *süße Polenta*, kalt. (Nádas 2013, 77)

A *sólet* zsidó eredetű reália, babfőzelék, ezért a német, a bosnyák és a horvát fordító változatlanul hagyta, Marija Toth Ignjatović viszont a szerb konyhaművészetben használatos műszóval fordította le (*prebranac* – nagy szemű, fehér bab, az abból készült étel). A *porhanyós* jelzőt ugyanő 'szétfőtt, puhára főtt' denominális melléknévvel feleltette meg, a másik két változat szerzője pedig a 'puha' jelzőt használta. Jegyezzük meg végül, hogy a horvát fordításban az édes *puliszkából* 'hideg pulykahús' lett.

A kertmetaforák hálója és a célnyelvi kultúra

Balassa Péter írja monográfiájában, hogy az *Egy családregény végében* a legkülönbözőbb megnevezések, névadások, jelölések csaknem mindig valamilyen nagyobb önismereti, illetve kollektív-történeti-mitikus-biblikus szimbolizációhoz vezetnek, és ezek a poétikai aktusok formálják meg a mű nyelvét, és rekonstituálják az olvasásban a jelentéssíkjaikat: „A jelölés, megnevezés, névadás munkája ebben a kisregényben az élő/élettelen természettől, az állatoktól a Névig, nevekig, a látás és a tükör optikai metaforáig, a szóig mint logoszig megy végbe” (Balassa 1992, 116). A családregény szövegkezdetén leírt „kétértelmű, paradicsomi / átkozott kertben, melyben majd az alma motívuma is feltűnik (Kleopátra meséje), a gyerekek mindjárt mesélni kezdenek egymásnak a kertről, amelyben állnak, és a fáról, amelyet látnak – ilyen módon is az idő azon felfogását támasztva alá (Augustinustól Ricoeurig), hogy az elbeszélte idő kezdete nem azonos a Kezdettel, az elbeszélés és az elbeszélő ember nem az időben, hanem az idővel teremődik meg” (Balassa 1992, 116).

Fogarassy Miklós összehasonlítja Nádas kertjeit a század európai irodalmának kertjeivel (Proust, Alain-Fournier), s megállapítja, hogy Nádas kertjei is a „rejtelmek”, a mitikusság helyének mutatkoznak, de hiányzik belőlük valami lényeges: maga az édenszerű teljesség bősége és zártsága: „Az oda menekülő, csapódó gyerekalakok meg vannak fosztva a naivitás egyértelmű boldogság-érzésétől. Inkább »természeti« odú talán, ami a felnőtt világ tekintete előtt való elrejtőzés, s e rejtettségben az ösztönös, naturális lét, a szexualitás, a család, a közösség imitativ játékainak színhelyét nyújtja” (Fogarassy 1978, 151).

A regény első mondata magyar nyelven:

„Orgonák és mogyoróbokrok között, egy bodza tövében.” (Nádas 1977, 7)

Bosnyák nyelven:

„Među jorgovanima i grmovima lješnika, pod jednom zovom.” (Nadaš 1987, 7)

Szerb nyelven:

„Među bokorima jorgovana i lešnika, ispod jedne zove.” (Nadaš 2011, 7)

Horvátul:

„Ispod bazge, među jorgovanima i grmovima lešnika.” (Nadaš 2012, 7)

Német nyelven:

„Zwischen Flieder- und Haselnußsträuchern, unter einem Holunderstrauch.” (Nádas 2013, 7)

Ahány fordítás, annyi megoldás. Már a regény első mondata különböző átváltási műveletek alkalmazásáról tanúskodik. A bosnyák változat tükrözi leghívebben az eredetit. A szerbben a fordító összevonást alkalmaz, ezért az orgonák is bokorformában tűnnek fel (magyar fordítása így hangzana: 'Az orgona- és mogyoróbokrok között...'). Ezenkívül a szerbben a magyar jövevényszó szerepel, a *bokor*, amely ma már ritkábban használatos a beszélt nyelvben (érdekes, hogy helyette a szövegben később mindenütt a járatosabb *grm* főnév szerepel). A német fordítás ugyancsak a *bokor* ('bozót, cserje') szót pozicionálja. A horvátban a helyhatározókat tartalmazó alárendelt mondatok helyet cseréltek. Azt is meg kell jegyezni, hogy mind a négy átváltásban a *tövében* helyett az 'alatt' névutónknak megfelelő *pod/ispod/unter* előjárós szerkezet található (locativusi, genitivusi és dativusi esetben levő főnév kíséretében). A szerb és bosnyák célnyelvi megfeleltetés expliciten kifejezi a magyar határozatlan névmásnak megfelelő számnevet, míg a horvát elhagyja.

A folytatásban a kert a papás-mamás játékot játszó gyermekek meséjében titokzatos, imaginatív helyszínné válik. A fordítás szempontjából e titokzatos, denevérek őrizte bejáratú kert leírásának fordításában a denevérekhez szóló rímelő kétmondatos jelszó átváltatése érdekes. Elmondása a jelszót ismerő számára megnyitja a kert bejáratát:

„Mi mégis elindultunk, mert tudtam, csak annyit kell kiáltani nekik: *Denevér, denevér, zsákban van a bőregér! Kiszórom a mákot, bevarrom a zsákot!* Ettől a denevérek elrejtőztek az alagút legsötétebb sarkába.” (Nádas 1977, 8–9)

A bosnyák fordítás:

„Mi smo ipak krenuli, jer sam znao da im je dovoljno viknuti: *Šišmiš, šišmiš, u džaku je slepi miš! Prosuću mak, zašiću džak!* Od toga su se šišmiši sakrili u najmračniji kutak tunela.” (Nadaš 1987, 8)

Ez a változat híven tükrözi a magyar eredetit, de a célnyelvi szövegben is jól hangzik, dallamos. A szerb változat:

„Svejedno smo krenuli, jer znao sam da samo moram da im doviknem: *'Slepi mišu, slepi mišu, bićeš u mom džaku! Prosuću mak i ušiću džak!'* Od toga bi se slepi miševi sakrili u najmračniji ugao tunela (Nadaš 2011, 8).

A szerb változat első mondatát kissé megváltoztatja fordító ('Denevér, denevér, a zsákomban leszél majd!'), nem él a szinonimák alkalmazásának lehetőségével (*denevér – bőregér: slepi miš – šišmiš*). A horvát változat:

„Mi smo ipak pošli jer sam znao da je dovoljno viknuti: *Šišmiš, šišmiš, u vreći je slepi miš! Bacit ću odjeću, zašit ću vreću!* Na to se šišmiši sakriju u najtamniji kutak tunela.” (Nadaš 2012, 8)

A horvát fordításban a második mondat módosul (a mákot teljesen elhagyja): 'Kidobom a ruhám, bevarrom a zsákom!'

A fordításokat összevetve az a gyanúnk, hogy a szerb és a horvát fordító tudatosan módosította az eredeti szöveget, hogy ne ugyanazt a megoldást alkalmazzák, mint a bosnyák fordító. Az elemzés alapján ugyanis kimutatható, hogy a szerb és a horvát fordító ismerte az első fordított változatot, s az is, hogy helyenként hatott is a későbbi megoldásokra. Mindez a nyelvpolitikai kérdésekhez is elvezethet bennünket. A forrásnyelv vonzásától legkevésbé az első, a bosnyák nyelvű fordítás tudott szabadulni, a másik kettő inkább a célnyelv szelleméhez igazodott.

A szöveg folytatásában a nagyapa első meséje olvasható, megmenekülésének Szerbiában játszódó története. A szerb vonatkozású szövegrészben a nagyapa elmondja, hogyan menekült meg a haláltól; a magyar–szerb konfliktushelyzet a per kapcsán a regény végén is aktualizálódik. Az eredeti szövegben Nádas kétszer is a *kutya* főnévi jelzővel illette a szerb katonát, a horvát és a bosnyák változatban 'átkozott' szerbről van szó (*prokleti Srbin*), a szerb szövegben viszont először a 'felbőszült, dühös' jelző szerepel (*razjareni Srbin*), a második esetben pedig a fordító egyszerűen elhagyta a jelzőt (*Srbin*). Itt a fordító valószínűleg azért járt el így, mert meg akarta kímélni a szerb olvasót nemzeti önérzetének megcsorbításától, és ezzel valamelyest hatni szeretett volna a mű szerb recepciójának sikerességére. Egyébként a szerb fordító máshelyütt is nagyobb fokú mértékletességet tanúsított, amikor enyhébben fogalmazott az eredetinel. A durva és káromló szavakat következetesen kerülte, nem így a másik két áttünetés szerzője. A német fordító a káromkodások esetében a célnyelvi kultúrára összpontosított, nem törekedett tükörfordításra. Kiemelt példáink a következők:

„Mi az *anyjuk picsáját* szórakoznak velem?” (Nádas 1977, 48)

„... koju *pizdu materinu* se igrate sa mnom?” (Nadaš 1987, 39)

„S *kojim pravom* me zafrkavate?” (Nadaš 2011, 38) [Milyen jagon cseszegettek?]

„Koji se *pičku materinu* zajebavate samnom?” (Nadaš 2012, 38)

„*Verdammt Scheiße*, wollen Sie sich über mich lustig machen?” /

„*Hurenweib, verdammtes!*” (Nádas 2013, 38)

Kerek *fara* volt a lánynak.” (Nádas 1977, 86)

Obli *guzovi* (Nadaš 1987, 69)

Devojka je imala oblu *stražnjicu* (Nadaš 2011, 67) [A lánynak kerek hátsója volt.]

Devojka je imala oble *guzove* (Nadaš 2012, 62)

Das Mädchen hatte einen runden *Hintern* (Nádas 2013, 69)

Nádas regényére a térbeli és időbeli síkok állandó váltakozása jellemző, s ez megnehezíti az azonosítást. A regény jelenideje a történelmi közelmúlt ideje, az ötvenes évek zilált, bonyolult korszaka, a múlt ideje a zsidó történet kétezer éve (Thomka 1980, 28). A történet hozzávetőlegesen rekonstruálható, de a történet időbeli viszonyai annál nehezebben – írja Benda Mihály az ismételések, a történet és az elbeszélés összefüggéseit vizsgáló Nádas-tanulmányában: „A történet időtartama és az egymást követő események között eltelt idő bizonytalan. Ezt a bizonytalanságot több tényező idézi elő. A regény a szereplők »meséiből« szerveződik meg: az apa, a nagymama, a nagypapa különböző szinteken és értékviszonyokban jelentkező elbeszélései időbelileg nincsenek összefűzve. A párhuzamos történet szerkesztésén túl a bizonytalanság másik forrása az elbeszélés viszonylagos tagolatlansága: szám nélküli üres fél lapokkal elválasztott fejezetek, amelyek bekezdés nélkül következnek egymásra” (Benda 2003, 194). A magyar forrásművek szerzői a magyar nyelv eszköztárát használják fel – ösztönösen vagy szándékosan – gondolataik megformálásakor ahhoz, hogy a mű minden pontján azonosítani lehessen a szereplőket és a cselekvés időbeli, térbeli körülményeit. Nádasnál ez nem így van, ide-oda csapongnak gondolatai, utalásai, ezért nagyobb odafigyelést igényel a fordító részéről, hogy pontosan értelmezze a szöveget, s hogy azután pontosan konkretizálhassa a körülményeket. Ez a konkretizálás a nyelvek közötti

grammatikai különbségek (pl. a nemeket konkretizálása) miatt kötelező, mert különben érthetetlen lesz a célnyelvi olvasó számára. Mindhárom fordítás esetében a fordítók sikeresen konkretizáltak, s az a benyomásunk támadt, hogy a célnyelvi szövegekben az idősíkok átfonódása áttetszőbb, így jobban követhető a mondanivaló, mint a forrásnyelvi szövegben.

Nádas regényére jellemző az ismétlődő, rövid, egyszavas mondatok használata, de a túl hosszú (egy oldalas) körmondatok is előfordulnak. Nádas narratívája ellentétekre épül (pl. *jó – rossz, kinn – benn, távol – közel, hideg – meleg, fönt – lent, csukva – nyitva* stb.). Az ismétlődő mondatok és a szöveget átszövő metaforák biztosítják az időviszonyok nélküli szöveg kohézióját, a főszereplő neve és a *János evangéliumából* vett mottó fény/sötét ellentétpárja is motívumalkotó szereppel bír: „Míg a sötétség a káosz, az isteni világrend előtti vagy azzal ellentétes erők (bűn, tudatlanság, halál) szimbolikus kontextusában értelmezhető, addig a fény az isteni kinyilatkoztatás, a kozmikus teremtés, a tudás, az élet, az üdvösség, a boldogság, az igazság, a hit, a megvilágosodás jelképe” (Benda 2003, 198). Az ellentétpárookra épülő motívumokat és a velük összefüggő utalásrendszereket sikerült érzékeltetniük a fordításoknak.

Koncepció per – történelmi diskurzus(ok)

A Nádas-regény az önéletrajzi tényyszerűség és a családtörténet-rekonstrukció mellett kialakítja a kistörténelemnek nevezett jelentésszférát is: „A szembenézés a saját múlttal, a családi múlttal egyidőben történelemmel való szembenézést is jelent”, elkerülhetetlenné vált ugyanis a családtörténet revíziót történelmi revízióvá transzponáló magatartás (Thomka 1980, 29). Az *Egy családtörténet végén* a koncepció per hoz fordulatot, ugyanis Simon Péter apjának tanúskodását a nagyszülők a rádióban hallgatják, ez a tanúvallomás a nagyapa halálához vezet. Az apa rádiós vallomásában a Magyarország térképén nem létező, csak Thomas Mann regényében előforduló Buchel-tanya mint a kémkedés helyszínének megnevezése arra enged következtetni, hogy a tanú ezzel akarja a „kintieknek” jelezni, hogy semmi nem igaz abból, amit mond, hogy kényszer hatására cselekszik, így a perek kora és világa „a szavak hitelesíthetőségének és azonosítható jelentésének végső és nyilvános-cinikus összeomlását jelenti” (Balassa 1997, 135). A név forrására és pozíciójára Szilágyi Zsófia újraértelmezése is utal, az irodalomtörténész Nádas fordítók számára írott kommentárjára hivatkozik, miszerint a Rajk-perben eredetileg felmerülő *Biritó-pusztá* nevet Leverkühn menedékhelyének nevével cserélte fel: „A külső referencialitás felől akár »hibaként« is minősíthető *Biritó–Buchel*-csere így az értelmezést több irányba elindító szöveghellyé változik: jelezheti egyrészt a rádióban hallgatott per fiktivitását [...]. A »hiba« beleírja másrészt az *Egy családtörténet végét* Thomas Mann műveinek (nemcsak a közvetlenül megidézett *Doktor Faustus*-nak, de legalább ennyire a családtörténet műfaj egyik kitüntetett darabjának, *A Buddenbrook-háznak*) a kontextusába is, miközben a Rajk-per szövegbe emelésén keresztül, a személyes biográfia előhívásával a regénybeli nagyszülők mellé állítja a »valóságos« anyja elvesztését, ráadásul a koholt vádak alapján lezajló perek felől teszi újraolvashatóvá a regényben Jézus perét és a nevelőintézetben lefolytatott pert is” (Szilágyi 2007, 723–724).

A forrásnyelvi befogadó felismerheti a per modellértékét, a megtorlások manipulatív koreográfiáját, a kiéleződő magyar–jugoszláv konfliktushelyzetet, kulturális emlékezetébe pedig Bacsó Péter *A tanú* című filmszatírája (1969), sőt a rádió 1956-ban betöltött szerepe is belejátszik (az utóbbi irodalmi vetületeit is ismerheti a mai magyar olvasó, lásd pl. Esterházy Péter *Függő* című regényét). A célnyelvi befogadó egyrészt a cselekményre koncentrálna, másrészt tágabb történelmi ismereteire és az NDK múltjában való tájékozottságára

támaszkodhat. A német és a délszláv fordítások szempontjából a tulajdonnevek átültetése, valamint a korabeli megnevezések, rangok problémája kerül előtérbe. Az 1949–1950 táján játszódó kirakatper fordításában a fordító ezek precíz átültetésére törekedett, igyekezett az adott korszak terminológiáját, a totalitárius rendszer ideológiai kliséit az NDK-ban és a titói Jugoszláviában is használatos szókinccsel visszaadni. Ily módon az *elvtárs* szó megfelelője a német *Genosse* (pl. *a Politikai Főcsoportfőnök elvtárs – der Genosse Hauptgruppenleiter der Politischen Sektion, Rákosi és Gerő elvtársak – die Genossen Rákosi und Gerő* stb.). Ezzel a megszólítással illették Walter Ulbrichtot és hatalmon levő társait (rendőrség, hadsereg) is.

A délszláv fordítók a *pajtás* és az *elvtárs* megnevezéseket a *drug* megszólítással helyettesítik. A katonai egységek, rangok, tisztségek fordítása nagyjából egységes képet mutat, mert a Jugoszláv Néphadseregben használatos megnevezéseket mindegyik tagköztársaság egységesen használta. A horvát fordításban találunk olyan megoldásokat (pl. *časnik*), amelyek újabbak, a mai horvátországi hadseregben használatosak. A délszláv átültetések példáit a szövegbe beemelt jugoszláviai örökség szemszögéből is érdemes összehasonlítani. Az alábbi táblázat az egyes fordítói megoldásokat tartalmazza:

Forrásnyelvi alak	Bosnyák fordítás	Szerb fordítás	Horvát fordítás
Suhajda Pál ezredparancsnok, ezredes	Pal Šuhajda komandant puka, pukovnik	pukovnik Pal Šuhajda	pukovnik Pál Suhajda
határőrezred elhárító tiszte	kontraobaveštajni oficir pograničnog puka	pukovnik granične službe	kontraobavještajni časnik
Politikai Főcsoportfőnök elvtárs	drug glavni politički komesar	drug načelnik Glavne političke uprave	drug glavni politički komesar
géhá	privredni ured	vojna ekonomska služba	privredni ured
szakasz	odred	jedinica	četa
század	četa	četa	četa
Pártközpont	Centralni komitet	Centralni komitet	Centralni komitet
tartalékos honvéd	rezervista narodne odbrane	vojniki-rezervista	rezervista narodne odbrane
népbírák	porota	narodne sudije	porota
népügyész úr	državni tužilac	narodno tužilaštvo	državni tužitelj

A regénybeli tanúvallomás hanganyagként jut el a nagyszülőkhöz, a nagypapa reakciója révén azonban az összefüggések látása/látványa is előtérbe kerül, „ideológiai torzítások felfedéséhez [ui.] nemcsak a ténylegesen kimondottra és ki-nem-mondottra kellene figyelni, hanem a kimondott és a ki-nem-mondott komplex összjátékára” (Žižek 2016, 47). A nagypapa pedig mindvégig a „komplex összjátékok” befogadóként van jelen a regényben.

„Ferdítések”, tévedések, értelmezések

A horvát fordításban a per kapcsán a magyar–jugoszláv konfliktus helyett a fordító magyar–horvát konfliktust ír („Zaoštravanje mađarsko–hrvatskih odnosa vam je poznato!” – Nadaš 2012, 130), a fordító horvát–magyar viszonylatban gondolkodik, a közös (jugoszláv) ország tudata már nincs meg, és a lektor sem vette észre a hibát.

A *manna* a szerbben *Božji dar* (‘Isten ajándéka’), a bosnyák és horvát változatban pedig *mána*, illetve *mana*, ami a két utóbbi nyelvben poliszém lexéma, s a célnyelvi olvasók elsősorban a másik jelentésre asszociálnak, a 'rossz tulajdonság'-ra, 'fogyatékoság'-ra. A szerb változat viszont egyértelmű és jobban megfelel.

A *zsánli* jelző is fejtörést okozott a fordítóknak, és hibaforrásként jelenik meg a délszláv fordításokban:

„...odajart a *zsánli* tanító is meg a patikus Bogdányból” (Nadas 1977, 52)

„...učitelj i apotekar iz Bogdanja” (Nadaš 1987, 42)

„...jer dolazio je i učitelj i *Žanlija*, a i apotekar iz Bodanja” (Nadaš 2011, 41)

„...tamo su odlazili i *učitelj Zsánli* i ljekarnik iz Bodánya” (Nadaš 2012, 38)

A fordítók nem tudták egyértelműen azonosítani a *zsánli* jelzőt, a bosnyák fordításban kimaradt, így a tanító és a patikus is Bogdányból érkezett, a szerb fordítás szerint viszont hárman jártak kártyázni: a tanító, Zsánli és a patikus Bogdányból. A horvát fordítás esetében a tanító (család)neve *Zsánli* (a vezetéknev létezik a magyar nyelvben; vö. Zsánli Gyula kisoroszi tanító). A német fordító helynévként értelmezi: „... der Lehrer *aus Zsánli* und der Apotheker aus Bogdány kamen herüber...” (Nadas 2013, 42)

Záró gondolatok

Nadas Péter kisregénye ma már irodalomtörténeti értéknek, számos nyelven ismert műnek tekinthető. Balassa Péter teszi fel tanulmánya alcímében a *Miért olvassák a németek a magyarokat?* kérdést, és Kertész Imre, Krasznahorkai László, Esterházy Péter, valamint Nadas Péter németre átültetett műveinek recepciója alapján megállapítja, egyrészt azért, mert „régí írók” abban az értelemben, hogy poétikai, formai megoldásaik, beszédmódjuk a szövegben még létre kíván hozni egy saját világot, s nem a divatos elméletek, filozófiák alapján alkotják meg szövegeiket, hanem saját szövegfilozófiát teremtenek, másrészt „markánsan bemutatják az európai individuum egyszerre premodern, illetve alig modern (magyar és kelet-európai) és a modernitásból kilátástalanná váló szituációját, hogy bemutatják a hiány metafizikáját, mindezzel még a nyugati metafizikai gondolkodásmód végjátékának és utójátékának állapotában vannak. Ennek a posztludiumnak jó néhány vonása éppen Kelet felől, e keleti írók felől érthető meg a nyugat számára is, különösen a hozzánk legközelebb eső, német kultúra számára” (Balassa 2009, 332). A délszláv olvasók számára a külső referencialitás, a jugoszláv–magyar történelmi kapcsolatok szemszögéből válhat fontossá a regény korszerű olvasata, Jugoszlávia szétesése után ez a kapcsolatháló más nézőpontokból is újragondolható. Az egyes nyelvek (szerb, horvát, bosnyák) külön utas változása mellett a nyelvi örökség, a titói Jugoszlávia hivatalos és ideológiai vonatkozású nyelvhasználatának szövegbe emelése szintén elmélyült vizsgálatot érdemel.

A jelenlegi kutatás tehát a szöveg négy fordítását vette szemügyre, ezek néhány mozzanatát/műveletét/karakterisztikus példáját emelte ki. A célnyelvi szövegekből kiviláglik a befogadás kulturális és történelmi dimenziójának fontossága. A fordítás egyben aktualizálás

és újraértelmezés; a történelmi eltávolodás – amint erre az összegyűjtött példák rámutattak – a lexika tekintetében is megnyilvánul.

Irodalom

- Balassa Péter 1985. A bárány jegyében. Nádas Péter: *Egy családragény vége*. In: *Észjárások és formák. Elemzések és kritikák újabb prózáinkról. 1978–1984*. Tankönyvkiadó, Budapest. 207–238.
- Balassa Péter 1997. *Nádas Péter*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.
- Balassa Péter 2009. A hang és a látvány. Miért olvassák a németek a magyarokat? In: *Átkelés II. Lélekkertészet*. Balassi Kiadó, Budapest. 330–337.
- Benda Mihály 2003. A csigaház poézise. Ismétlés, történet és elbeszélés Nádas Péter *Egy családragény vége* című regényében. In: Horváth Kornélia – Sztár Katalin (szerk.): *Szó – elbeszélés – metafora. Műelemzések a XX. századi magyar próza köréből*. Kijárat Kiadó, Budapest. 193–221.
- Burget Lajos 2008. *Retró szótár. Korfesző szavak a második világháborútól a rendszerváltásig*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Domokos Mátyás 1994. *Kortárs magyar irodalom 1945–1990*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Fogarassy Miklós 1978. Világosság/sötétség (Nádas Péter prózájáról). *Életünk* 2: 147–154.
- Slíz Mariann 2015. Általános névtani kérdések. In: Farkas Tamás – Slíz Mariann (szerk.): *A magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 93–114.
- Szilágyi Zsófia 2007. Az önéletrajzi regény módozatai. In: Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története III. 1920-tól napjainkig*. Gondolat Kiadó, Budapest. 718–729.
- Thomka Beáta 1980. Új magyar regényjelenségek. In: *Narráció és reflexió*. Forum, Újvidék. 19–34.
- T. Somogyi Magda 2015. Az írói névadás vizsgálata. In: Farkas Tamás – Slíz Mariann (szerk.): *A magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 207–226.
- Žižek, Slavoj 2016. *Zűr a Paradicsomban. A történelem végétől a kapitalizmus végéig*. (Fordította: Reich Vilmos.) Európa Könyvkiadó, Budapest.

Kiadások

- Nádas Péter 1977. *Egy családragény vége. Regény*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Nádas Péter 1993. *Egy családragény vége*. Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó, Pécs.
- Nádas, Péter 1999. Auflage: 2013. *Ende eines Familienromans*. (Ford. Hildegard Grosche). Rowohlt Taschenbuch Verlag, Reinbek bei Hamburg.
- Nadaš, Peter 1987. *Kraj jednog porodičnog romana*. (Ford. Stevan Martinović). Veselin Masleša, Sarajevo. [Pogovor Beata Tomka.]
- Nadaš, Peter 2011. *Kraj jedne porodične priče*. (Ford. Maria Toth Ignjatović). Laguna, Beograd.
- Nádas, Péter 2012. *Kraj jednog obiteljskog romana*. (Ford. Kristina Peternai Andrić). Zagreb, Disput – Hrvatsko filološko društvo [Pogovor Kristina Peternai Andrić.]

Horváth Futó, Hargita – Andrić, Edit – Hózsá, Éva Sight dimensions in the space "of Babel": translations of a Nádas novel

The study deals with the Serbian, Croatian, Bosnian and German translations of Péter Nádas's work *Egy családragény vége* [The End of a Family Story], as well as with the accessibility of the target language cultures. In terms of translatability especially emerge the Hungarian historical aspects (the turn of the 20th century, the fifty years, show trials and reports of the 1950s, the Central European horizons). The Nádas monograph of Péter Balassa emphasizes the discourse of denial and escape, as well as the significance of the net of motif and symbol, the current analysis of the translations concentrates on a few outstanding transfer operations. The aim of the research is accentuation of the cultural distances and encounters, revealing the specific strategies of certain

literary translations. The comparative examination of translations provides further interpretational opportunities, at the same time deals with the problem of timeliness and theoretical dilemmas related to actual translations.

Katona Edit

A szerelmes beszéd metaforái Ady Endre Héja-nász az avaron című versében és szerb nyelvű fordításaiban¹

1. Bevezető

A kognitív nyelvészet meglátásai szerint az emberi kultúra közös szimbólum- és metaforarendszerre épül, ezen alapul. A kognitív metaforák által átörökítjük az emberi gondolkodás mélyén rejtő ősi tudást. Metaforákra van szükségünk a világ jelenségeinek konstituálásához, meglévő fogalmi metaforáink pedig visszahatnak a gondolkodásunkra. A dolgozat arra tesz kísérletet, hogy Ady Endre *Héja-nász az avaron* című versében és szerb nyelvű fordításaiban vizsgálja a szerelem kognitív metaforáinak megvalósulási formáit, érintkezési pontokat keressen a két nyelv között a költészet közös metaforakincsét és a kognitív metaforákból eredő metaforikus kifejezéseket vizsgálva. Mindeközben természetesen nem lehet figyelmen kívül hagyni a nyelvi-poétikai lehetőségeket, a költészeti hagyományt és a fordítói intuíciót.

2. Tudományelméleti háttér

A kognitív nyelvészet Georg Lakoff és Mark Johnson kutatásai nyomán a metafora fogalmi természetét hangsúlyozza (vö. Kövecses 2005). Azt a nézetet vallja, hogy a metafora a gondolkodás elengedhetetlen kelléke, meghatározó módon járul hozzá a fogalmak megértéséhez, a világról alkotott képünk kialakításához. A Lakoff-féle elmélet továbbgondolói egy integrációs teret is feltételeznek, amelyben a cél- és forrástartomány szembe kerül egymással, s amennyiben a két tartomány között egyezések mutatkoznak az ötvöző tartományban, végbemegy a metaforizáció. Anélkül, hogy az elméletek elemzésére vállalkoznánk, megállapíthatjuk, a kognitív elmélet termékenynek bizonyult, s a metaforáról való gondolkodás megkerülhetetlen tényezőjévé vált.

A fogalmi alapok hangsúlyozása nem jelentheti a nyelvi tényezők elhanyagolását. Nyilvánvaló, hogy a képalkotás során fogalmi és nyelvi tényezők feltételezik egymást, s ahogy Tolcsvai Nagy Gábor fogalmaz, „a metafora esetében a mentális művelet gyakran valóban jelen van a létrehozó és a megértő tudatosság számára is” (Tolcsvai 2013, 208). A metaforák bizonyos fokú univerzalitása is bizonyítja fogalmi természetüket, jóllehet kulturális különbségek adódnak. Azonban bizonyos leképezési sémák számos nyelvben azonos vagy hasonló módon működnek.

Lakoff a testi tapasztalat szerepét hangsúlyozza a metaforikus fogalomalkotásban és annak nyelvi lenyomatában: „a Lakoff-féle topológiai invarianciahipotézis szerint a metaforák megőrzik képi séma (image schema) szerkezetüket, vagyis a forrástartomány sematikus fogalmi jellege megőrződik a céltartomány fogalmi jellegében” (idézi Tolcsvai Nagy 2013, 212). Azonosságról nem beszélhetünk már azért sem, mert közzismert a metaforák részlegessége, hiszen egy céltartományra számos forrástartomány reflektál. Egy céltartományt számos forrástartomány segítségével konstituálunk. A metaforák elnagyoltsága is egyértelmű, hiszen ha például az ember természeti tényezők révén történő konstituálódását vizsgáljuk, a

¹ Eredetileg „A magyar mint idegen nyelv” szimpóziumban elhangzott előadás szövege.

céltartomány számos jellemzője elvész, s persze bizonyos elemei sajátosan értelmeződnek, főként a költészetben.

3. A szerelem és a szerelemesek konstituálódása a kognitív metaforákban

A szerelem számos kultúrában / nyelvben azonos vagy hasonló metaforák révén konstituálódik: tűzként, betegségként, rabságként, természeti jelenségként, vihként (vö. Tuba 2001, Klikovac 2004, Kövecses 2005, Šulović – Drobnjak 2013, Đurić – Ćirić 2015, Katona 2015). A szerelemre vonatkozóan nyelvtől függetlenül ugyanazok a sémabeli elemek merülnek fel: A szerelmesek, az érzés, az akadályok minden nyelvben megfogalmazódnak, a szerelemmel kapcsolatos kognitív metafora leképezési tényezői is evidenseknek mondhatók.

A kognitív metaforaelméletben megtestesülésről szokás beszélni, elvont fogalmak konkrét világra való vonatkoztatásával. Az ember, az emberi lélek is ezek közé az elvont fogalmak közé tartozik; az ember a természeti szimbolika révén megtestesül, képiségében jelenik meg. A magyar népi kultúrában a szerelem természeti képek formájában való ábrázolása általánosan elterjedt. Változatlan a különböző kultúrákban és történeti szakaszokban a természettel való azonosítás, a természet részeként való megjelenítés (Kegyesné 2015). A mitológiában, népmesekincsben közismert jelenség az ember állattá, növénné (virággá, fává) változása (vö. Jankovics 1998, Hoppál–Szepes 1987). A metaforizációs folyamatokban gyakori, hogy az azonosító elem a növény- vagy állatvilág része, illetve hogy a kép továbbgondolásaként, az elvégzett metaforizáció eredményeként jelenik meg a kép – mint következmény.

A népköltészetből ismert toposzok a galamb-, a páva- stb. szimbolikára épülnek, de kimutatható a XVII–XVIII. század műköltészetében is a madárszimbolika, ahogy azt például Csörsz Rumen István „Madári szép szabadságom” című tanulmánya is részletesen bemutatja (Csörsz Rumen 2015). Az emberiség ősképeként beszél a szabadon repülő madárról – a galambra, gerlicére, fülemülére, pávára, hattyúra, sólyomra helyezve a hangsúlyt. Ez a költészeti hagyomány folyamatosan érvényesül Balassitól Petőfiig, de növényként, állatként konstituálódó emberrel a népköltészettől napjaink költészetéig folyamatosan találkozunk.

3.1. A szerelmes beszéd új formája

A szerelmes önmagával vagy a kedves megnyeréséért folytatott küzdelme, harca gyakran tematizálódik a költészeti hagyományban, ilyenkor leginkább az ész és az értelem csatájára kerülhet sor (vö. Katona 2013, 113). A küzdelem jelentéselemei, struktúrája is azonos lehet különböző kultúrákban, mivel a harcnak mindenhol vannak résztvevői, folyamata, eredménye (meghódítás, vereség, békekötés stb.) A konvencionális kifejezések, halott metaforák is utalnak a kognitív metafora közismertségére (például a szerb és a magyar nyelvben: *osvojiti negoga* – *meghódít valakit*; *boriti se sa ljubavlju* – *küzd a szerelmi érzéssel / érzés ellen*).

Ady Endre szerelmi lírája radikális újításként hatott a magyar szerelmi költészeti hagyományban. Balassi udvarlóversei, Petőfi Sándor, Vörösmarty Mihály odaadó, romantikus áradása után „a boldogtalan szerelem, a szerelmi vágy, a viszonzatlanság panasza vagy éppen a boldog beteljesülés, a harmonikus együttlét megéneklésén túl mindamellett, ami addig előfordult a magyar szerelmi lírában, Ady sok másról is beszélt, amiről addig nem beszéltek. A kitárulkozó merész őszinteség szavával szólt a szerelmi harcról, az egymást felsebző küzdelemről, a másokban megvalósuló önkeresésről. Tépett, hajszott, zaklatott szerelemről, szerelmi önzésről” (Kenyeres 1998).

A *Héja-nász az avaron* című versében a ragadózó viselkedésű héják dinamikus küzdelme már eltér a népköltészetből ismert toposzoktól, a galamb-, a páva- stb. szimbolikától, a csupán

a szerelmes lelkében dülő megrázkódtatástól. Az Én-madár, Te-madár attitűdöt képviseli azonban a benne szereplő szerelmespár. A metaforák komponálására Kövecses Zoltán is felhívja a figyelmet (Kövecses 2005, 65). Az ő rendszerét továbbgondolva kiemelhetők a versben az EMBER MADÁR, a SZERELEM HARC, az ÉLET / SZERELEM (külső-belső) UTAZÁS, a LEFELE IRÁNYULÁS ELMÚLÁS/PUSZTULÁS, a REPÜLÉS ELMÚLÁS kognitív metaforák. Természetesen ez utóbbiak felölelik a térbeli-időbeli vonatkozásokat, a nyár, ősz toposzok hagyományos jelentését. Persze minden ellentmondásossága, nyughatatlansága ellenére a SZERELEM EGYSÉG metafora egyértelmű megnyilatkozása ez a vers. A testi-lelki dinamizmust sugárzó, majd a halálba is együtt leszálló madárpár ellentmondásos, összetett szerelmi összetartozásáé. A fordítóknak ezzel az ősi szimbolikájú, de újszerű, bonyolult kapcsolatrendszert bemutató vers fordításával kellett megbirkózniuk.

4. A fordítások elemzése

A versnek két szerb nyelvű fordítása született. Az első fordítás (*Brak jastreba nad ševarom*) Danilo Kiš munkája (a továbbiakban: DK), az újvidéki Forum kiadásában 1961-ben a *Krv i zlato* (*Vér és arany*) című kötetben jelent meg (Endre Ady 1961). Majd ötven év múlva Marija Cindori Šinković (a továbbiakban: MCS) fordította újra *Brak jastreba u ševaru* címmel (Ендре Ади 2011).

Danilo Kiš jeles huszadik századi szerb költő szoros kapcsolatot ápolt gyermekkorától a magyar nyelvvel, gyermekkorai kétnyelvűsége után is megmaradt kiváló passzív nyelvtudása, a magyar környezet, irodalom áramában élt, ismerte, értette, átélte Ady költészetét, ami az adekvát fordításoknak alapfeltétele volt (Katona 2010, 155). Danilo Kiš maga úgy fogalmazott, Ady némította el benne a poétát, mert úgy érezte, költőileg nem tudná Adyhoz hasonlóan megragadni ifjúkori lelkiállapotait, így a fordításokban éli ki a költői ambícióit, indítatásait (Kiš 1990, 252). Költő fordított az ő esetében költőt, Marija Cindori Šinković, a Belgrádi Egyetem Bölcsészettudományi Karán működő Hungarológia Tanszék vezetője pedig elsősorban összevető irodalomtudományban szerzett tapasztalatait hasznosította fordításkor, s ahogy fordításkritikájában Toldi Éva is kiemeli: Cindori „az eredeti szöveg tiszteletét és értelmezését tartja a legfontosabbnak” (Toldi 2012, 135).

4.1. A madárlét megjelenítése

Ady Endre *Héja-nász az avaron* című versében a szerelmesek harca, utolsó küzdelme, sajátos násza zajlik. A madárlét elemeit leképezve jeleníti meg a vers ezt a harcot. Az EMBER MADÁR metafora mintegy allegorikusan kiterjesztődik, végigvonul a versen. E metafora jelentéstartománya feltételezi, hogy élőlényekről van szó, amelyek mozognak, testi megvalósulásuk van, hangot adnak, küzdenek, szexuális kapcsolatot létesítenek, elpusztulnak.

A madárlét kodifikálódik a második sorban a *vijjogva* hangutánzó szó révén, amelyet mindkét fordítás egy, a magyarhoz hasonlóan a madárhangadásra utaló szóval ad vissza: *krešteći*. Adyhoz hasonlóan a csonka metaforával az azonosulást is megfogalmazzák: a MCS-fordítás a madárlétet már az első sorban anticipálja: *leteći* ('szállva'); ez Adynál és a DL-fordításban nincs jelen. Danilo Kiš fordítása a felsorolás harmadik elemében (*zaneseni* 'elragadtatott') finomít, a líraiság felé sarkít: *Krećemo na put. U susret Jeseni. / Krešteći, plačući, zaneseni* (Endre Ady 1961 15). Marija Cindori Šinković átszerkeszti a mondatot, a három határozói igenevet háromféleképpen adja vissza: igével, passzívumban lévő melléknévi igenévvel, határozói igenévvel: *Vijamo se, plačni, krešteći* (Ендре Ади, 2011). Az Ady-vers címe és a *vijjogás* jelzi a héjalétet, a harmadik sorban megtörténik a madarak csonka metafora

révén való azonosítása a fordításokban is: *Két lankadt szárnyú héja-madár – Dva jastreba posustalih krila* (DK) – *Dva jastreba klonulih krila* (MCŠ).

A repülésre való utalás (*Szállunk a Nyárból, űzve szállunk*) Adynál a harmadik versszakra marad, míg – ahogy fentebb már kitűnt – MCŠ már az elsőben jelzi. A testi jellemzők közül a szárnyak után a tollazat felemlítése következik: *Fölborzolt tollal, szerelmesen*. A szerb fordításokban magának a *tollnak* a megnevezésére nem kerül sor, persze az állapotot kifejező melléknévi igenév (*nakostrošeni* 'felborzolódvá') madarak esetében csak a tollra vonatkozhat.

A szállás mozzanata az eredetiben megismétlődik (*Szállunk a Nyárból, űzve szállunk*), a fordításokban nem, azonban a szerbben adódó alliterációs lehetőségeket a fordítók megragadják: *Letimo iz Leta, strašću zaneseni* (DK); *Letimo iz Leta, progonjeni* (MCŠ). A *toll* megnevezése mellett a szárnyak csattogtatása is elmarad Danilo Kis fordításában, viszont MCŠ az eredetinek megfelelő ígét épít be a versbe („*Lepeču mlada jastreb-krila*”), ám ő 'fiatal héjaszárnyak'-ról beszél (az *új héja-szárnyak* helyett). DK fordításában az 'aranylanak / fénylenek' (*zlate se*) ige mellett dönt, ami ha nem is hanghatásokra épül, de mindenesetre a harci díszek által való felkészülésre, ami a madarak esetében alapvető jegy (*novih jastreba krila već se zlate*), valamint a fiatalság diadalittas jelentkezését éppúgy jelzi, mint a csattogás.

A SZERELEM HARC tehát szó szerint a testiségben testesül meg Adynál, a madármetaforában, a harc testi megnyilvánulásaiban, a fent említett felborzolódtollazat, a harci öltözet révén, majd az azt követő véres gesztusban: *Egymás húsába beletépünk*. Ady a nyers érzékiségre utaló képpel festi a pusztulás előtti pillanatot. Marija Cindori Šinković egy hasonló árnyalatú képpel követi az eredetit: *Ključemo meso jedno drugom*, míg Danilo Kiš egy közismertebb véres fordulatot választ: *jedno drugom čemo iskljuvati oči* ('kivájjuk egymás szemét'), s ezzel mintegy sajátos értelmezést ad a versnek, a maga módján előlegezi a pusztulást.

4.2. Poétika és jelentéstani keret

A vers mondanivalójának, hangulatának közvetítését alapvetően meghatározza a lexémák jelentése, szómezeje, jelentéstani kerete. A cím fordítása minden vers alfája és omegája, amely megindítja az asszociációs rendszereket. A *nász* 'házasságkötés' jelentése mellett a magyar nyelvben 'szerelmesek testi egyesülése, állatok párosodása' jelentéssel is bír, a szerb *brak* csupán a házasságot jelöli, két fél törvényes, társadalmilag verifikált elköteleződését jelenti. Tehát a címből már mindenképpen kimarad az erotikus attitűd mindkét versfordításban. Az irodalmi hagyomány követéseként, az értelmező fordítás elemeként, a kompenzálás eszközeként fogható fel a szenvedély kétszeri felemlítése Danilo Kiš fordításában. Az elragadtatott érzelmi-érzéki jelleg (*strašću zaneseni*) már említett nyomósítása mellett „*strasni sudari*” ('szenvedélyes ütközetek') áll *a csókos ütközetek* helyett. Az *avar* (szó szerint: *šušanj, leskar*) *ševarként* ('sás, nád') való visszaadása feltehetőleg nyelvi-poétikai célokat szolgál. Az anyanyelvi beszélők szerint választékosabbnak, költőibbnek hat.

A másik meghatározó jelentéstani kérdés a versfordításban a *rabló* (*pirat / grabljivac*) vonalon merül fel, tekintettel arra, hogy a *rabló* általános jelentésű főnév a magyar nyelvben. Ilyent akart alkalmazni Cindori (*grabljivac* 'haszonleső'), míg specializált jelentés, a szómező egy alaosztott kategóriája mellett dönt DK (*pirat* 'kalóz').

A *madár* szó nyomósító jellegű szerepére figyelhetünk fel Ady versében, amikor a valódi madárnév igazából minősítéssé válik, a madárjelleg hangsúlyozódik. A *madár* afféle redundanciaként hathat, a szerbben nem várható el a közvetítése ennek az árnyalatnak. A *héja-madár* kifejezés sajátos a magyar nyelvben, nem jelezzük minden madár esetében, de adhat a szónak bensőséges jelleget, népköltészeti beütést is kölcsönözhet a versnek. A fordításokat vizsgálva figyelhetünk fel erre a jellemvonásra a versnek, melyet egyébként

akár észre sem vennénk. A hagyomány azonban támogatja, hitelesíti ezt a kifejezésmódot. Például: *Daru madár magasan száll, szépen szól; Gólya madár odafönn a magas égen.* Felidéződnek bennünk a gyermekvers sorai is: *Sas madár a bérceken / ül a fészken délcegen.*

Egy klasszikusnak tekinthető vers értelmezése, sorainak jelentése annyira egyértelmű az anyanyelvi befogadók számára, hogy gyakran fel sem tesszük a kérdést, vajon nyelvi, jelentéstanilag mi támasztja alá az értelmezést. Mindez azonban elengedhetetlenné válik akkor, ha a fordítását vizsgáljuk. Az Ady-vers utolsó sora (*Lehullunk az őszi avaron*) számunkra egyértelműsíti a befejezettényt, a héjapár közös halálát. Vajon mik ebben az esetben a jelentést adó tényezők? Összejátszik itt három momentum: az ige az igekötő és a jövőre való utalás révén a végérvényesség, befejezettség hordozója, az *avar* az elpusztult levelek gyűjtőhelyeként a pusztulás képzetét sugallja. A legkülönlegesebb mégis a poétikai funkciójává váló, a várt vonzattól eltérő bővítmény: *lehullunk az avaron* (*lehullunk az avarra* helyett), ami mintegy az állandóságot sugározza. A szerb fordításban az ige nem utalnak a befejezettségre, az *avar* helyett a *'nadas'* jelenik meg helyszínként, ezért is tartja szükségesnek Danilo Kiš a kiegészítést: *'holtan hullunk le'* („pašćemo mrtvi u ševar jesenji”). A *Héja-nász az avaron* és a *lehullunk az őszi avaron* (az utóbbiban említett inadekvát vonzat révén) azonos szerkezetet mutat a térjelölés két típusára. Cindori a locativusi vonzatot választja a címben (*u ševaru 'nadasban'*) és a logikus lativusit a befejezésben (*u ševar 'nadasba'*). Danilo Kiš is ezt az elvet alkalmazza, csak a címben a *'nadas felett'* (*nad ševarom*) kifejezéssel él (mintegy a madárlét természetes velejárójaként utal a levegőre). Tehát itt a fordító a halál és a nász színhelyét megkülönbözteti, ami Ady szecessziós halál-szerelem felfogása nyomán a versben nem különül el, noha a térjelölés egyébként is erőteljesen metaforikusan fogható fel.

5. Összegzés

Mindig a legnagyobb tisztelettel kell gondolnunk a fordítás gesztusára, az igyekezetre és igényre, a lehetetlen megkísértésére, a kísérlet megismétlésére másik fordító részéről, aki már nem tudja nem figyelembe venni az előző fordítást, de adekvátabbat akar alkotni, a maga variációját létrehozni. Természetesen létezik egy irodalmi hagyomány minden kultúrában, mely meghatározza a fordítót, akár ha maga is költő (ami a legjobb megoldás), akár nem. A „gúzsba kötve táncolás” (Kosztolányi 2002, 509) másik tényezője a fordító korának irodalmi kánonja, társadalmi, erkölcsi, filozófiai felfogása, gondolkodásmódja. Az irodalmi hagyomány nyomán meghatározott mintákhoz kapcsolódunk akarva-akaratlanul, a fordító költő követi a maga és kultúrája irodalmi példáit, eszményeit. Ady versének mindkét fordítója küzd a formai követelményekkel, a félrím sajátos formáját alakítja ki, vagy bokorrímet is alkalmaz, a szavak hangzása, szórendje, poétikai adekvátsága is döntő tényezővé léphet elő. Meghatározó elem tehát a nyelv, a gondolkodás és kultúra, amely az illető nyelvet megteremtette. A nyelv, amelyben a szavakba kódolt jelentéselemek, a valóság eltérő tagolása révén jönnek létre, eleve megköti a fordító kezét. A fentiekben taglalt fordításokban a magyar *nász* szó poliszemiája állítja megoldhatatlan problémák elé a fordítókat. Igazi ekvivalens hiányában a vers alaphangulatának érzékeltetése eleve lehetetlen. Danilo Kiš a maga lírikusi eszközeivel igyekszik kompenzálni a hiányt. A szenvedélyt, az elmúlás melankóliáját helyezi előtérbe. Azt már nehezebb lenne megfejtetni, vajon a rímhelyzet kényszere vagy a költői intuíció készteti arra, hogy beépítse a versbe a maga rezignáltságot sugárzó, az elmúlás hangulatát aláfestő fél sorát (*kad nebo zaseni 'mikor bealkonyul'*).

Marija Cindori Šinković szikárabb versfordítást hoz létre, kevesebb benne az értelmező gesztus, a költői míveség. Danilo Kiš költői megoldásaival csatlakozik azoknak a

fordítóknak a sorához, akik a maguk nyelvén szépen hangzó megoldásokat hoznak létre, ezeket kölcsönzik a szerzőnek, és ajándékozzák az olvasónak az elhallgatottakért cserébe (vö. Kosztolányi 2002, 509). Így játsszák ezt a végtelenségig folytatható adogató játékot, ami átadó és befogadó kultúrának egyaránt csak a hasznára lehet, csak a gazdagodását szolgálja.

Irodalom

- Adi, Endre 1961. *Krv i zlato*. Preveo sa mađarskog: Danilo Kiš. Forum, Novi Sad.
- Ади, Ендре 2011. *Окови стрпљења*. Избор и превод са мађарског: Марија Циндори Шинковић, Завод за културу војвођанских Мађара, Сента.
- Csörsz Rumen István 2015. „Madári szép szabadságom.” A XVII–XVIII. századi magyar szerelmi közköltészet mađarszimbolikájához. *Doromb*. Közköltészeti tanulmányok. 4. reciti, Budapest.
- Fónagy Iván (é. n.). *A költői nyelvről*. Corvina Könyvkiadó, Budapest.
- Đurić, Ljubica – Mladen Ćirić 2015. Metaforička i metonimijska konceptualizacija ljubavi u tekstovima turbofolk pesama ženskih izvođača. In: Снежана Гудурић – Марија Стефановић: *Језици и културе у времену и простору*. IV/1. Филозофски факултет, Нови Сад. 55–67.
- Hoppál Mihály – Szepes Erika (szerk.) 1987. *Erős a folklórban*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Jankovics Marcell 1998. *A fa mitológiája*. Csokonai Kiadó, Debrecen.
- Katona Edit 2010. *Nyelvről nyelvre*. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék.
- Katona Edit 2013. *Metafora és vidéke*. Tanulmányok a kognitív nyelvészet és az írásbeli szövegalkotás vizsgálata köréből. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék.
- Katona Edit 2015. Ekvivalencia és fordítói hűség. *Hungarológiai Közlemények* (Újvidék) 2015/1: 72–83.
- Kegyesné Szekeres Erika 2015. A nő – képen és szóban: A nőkép metaforái és egyéb alakzatai. In: Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.): *Nyelv és kép*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár / Tinta Könyvkiadó, Budapest. 99–108.
- Kenyeres Zoltán 1998. *Ady Endre*. Letölthető: <http://mek.oszk.hu/08300/08347/08347.htm>
- Kiš, Danilo 1990. *Gorki talog iskustva*. Narodna knjiga, Beograd.
- Klikovac, Duška 2004. *Metafore u mišljenju i jeziku*. Biblioteka XX vek / Knjižara krug, Beograd.
- Kosztolányi Dezső 2002. *Nyelv és lélek*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kövecses Zoltán 2005. *A metafora*. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe. Typotex, Budapest.
- Máthé Zsolt 2001. József Attila: *A kozmosz éneke*. Kognitív szemantikai elemzés. Letölthető: <http://www.mnytud.arts.klte.hu>
- Šulović, Ksenija – Drobnjak, Dragana 2013. Koncept ljubavi u srpskom i francuskom i španskom jeziku. In: Снежана Гудурић – Марија Стефановић: *Језици и културе у времену и простору*. II/2. Филозофски факултет, Нови Сад. 139–147.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Osiris, Budapest.
- Toldi Éva 2012. Disszonancia nélkül (Endre Adi: Okovi strpljenja – Ady Endre: A türelem bilincsei). *Tiszatáj* LXVI/12: 134–136. Letölthető: http://tiszatajonline.hu/wp-content/uploads/2013/06/tiszataj2012_12.pdf
- Tuba Márta 2001. A szerelem kognitív metaforái a magyar népdalokban és Petőfi Sándor verseiben. In: Kemény Gábor (szerk.): *A metafora grammatikája és stilisztikája*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 284–294.

Katona, Edit

Metaphores of amorous talk in Endre Ady's poem

Héja-nász az avaron (Hawk mating on the fallen leaves), and its Serbian translation

According to cognitive linguistics, human culture rests on a system of common symbols and metaphors, being founded on it. By cognitive metaphors we transmit deep-set ancient knowledge. Metaphors are necessary to constitute the world's phenomena, and the present notional metaphors reflect back to our ways thinking. This paper attempts to examine Endre Ady's poem *Héjanász az avaron (Hawk mating on the fallen leaves)* and its Serbian translation regarding the forms manifestation of cognitive metaphors of love, to find points of contact between the two languages by researching the mutual set of metaphors and expressions stemming from cognitive metaphors. Meanwhile, we cannot disregard the linguistic-poetic possibilities, poetic tradition, and the translator's intuition.

FÜGGELÉK**Héja-nász az avaron**

Útra kelünk. Megyünk az Őszbe,
Vijjogva, sirva, kergetőzve,
Két lankadt szárnyú héja-madár.

Új rablói vannak a Nyárnak,
Csattognak az új héja-szárnyak,
Dúlnak a csókos ütközetek.

Szállunk a Nyárból, üzve szállunk,
Valahol az Őszben megállunk,
Fölborzolt tollal, szerelmesen.

Ez az utolsó nászunk nekünk:
Egymás husába beletépünk
S lehullunk az őszi avaron.

(Ady Endre)

Brak jastreba nad ševarom

Krećemo na put. U susret Jeseni.
Krešteći, plačući, zaneseni.
Dva jastreba posustalih krila.

A Leto već rađa nove pirate,
novih jastreba krila već se zlate.
Nebom već pustoše strasni sudari.

Letimo iz Leta, strašću zaneseni,
staćemo s Jeseni, kad nebo zaseni,
nakostrešeni i zaljubljeni.

Poslednji je to dan naših bračnih noći:
jedno drugom ćemo isključivati oči
i pašćemo mrtvi u ševar jesenji.

(Danilo Kiš fordítása)

Brak jastreba u ševaru

Krećemo put Jeseni, leteći.
Vijamo se, plačni, krešteći,
Dva jastreba klonulih krila.

Leto ima novih grabljivaca,
Lepeću mlada jastreb-krila,
Nebom se bije boj poljubaca.

Letimo iz Leta, progonjeni,
Zastajemo negde, u Jeseni,
Nakostrešeni, zaljubljeni.

Bračni zagrljaj, naš poslednji:
Klujemo meso jedno drugom
I padamo u ševar jesenji.

*(Marija Cindori Šinković
fordítása latin betűs átírásban)*

Madarász Eszter

Régi magyar dalok gitárkíséréssel – Prozódia és deklamáció vizsgálata a fordítás tükrében

Bevezetés

Jelen kutatás tárgya a prozódia és deklamáció vizsgálata 17. századi régi magyar dalokban és angol nyelvű fordításaikban. A kutatás tárgyát képező, Benkő Dániel és Szunyogh Balázs által közreadott és átdolgozott dallamok a háromkötetes *Régi magyar dalok gitárkíséréssel* című kottaválogatásban láttak napvilágot; a zeneművek a Kájoni-kódexben, a Vietórisz-kódexben, valamint 17–18. századi melodiáriumokban található vokális dallamok gitárkíséréssel ellátott átdolgozásai. A kutatás során a tematikusan szerkesztett kiadvány e három eredeti forrásából emelek ki két dalt a vizsgálathoz.

Az itt elemzett dallamok a magyar kultúra számára kiemelt jelentőségűek (a népzene és a műzene mellett), mivel azok a Duna menti zenekultúra jelentős egyházi és világi forrását képezik, általuk betekintést nyerhetünk a kor dallamvilágába és dalkincsébe is.

A régi magyar dalok továbbá különleges és nélkülözhetetlen elemei az énekoktatásnak és énekes képzésnek is, hiszen már az alapfokú művészetoktatás tantervi programjában is szerepel a *Régi magyar dalok gitárkíséréssel* című kiadvány.

Célom a prozódia és a deklamáció feltárása, valamint a fordítás mint stílusregiszter megjelenési formáinak vizsgálata az eredeti szöveg és az angol fordítás tekintetében. A kongresszusi előadás keretében a dallamokat saját megszólaltatásomban (felvételen) – gitárkíséréssel – magyar és angol nyelven is bemutattam.

A kutatás háttere

A kutatás megtervezésének és megvalósításának ötlete elsősorban életem személyes vonatkozásai miatt merült fel. Nyelvészeti tanulmányaim mellett klasszikus zenei tanulmányokat folytatok (ének, zongora), ezen interdiszciplináris irányultsághoz, melyben nyelv – zene – fordítás összefüggéseit vizsgálom, a gitárkíséréssel ellátott régi magyar dalok izgalmas, új terepet biztosítottak.

A *Régi magyar dalok gitárkíséréssel* c. kötet először 1981-ben jelent meg az Editio Musica Budapest Zeneműkiadó gondozásában, Benkő Dániel és Szunyogh Balázs feldolgozásaiban. (A kötet újrakiadása 2003-ban történt.)

A választott két dal forrásairól is említést kell tennünk. Az *Égő lángban* című dal töredéke a Mátray-kódexben (1670) található Thaly Kálmán vitézi énekei közt *Cantio de amore* címmel, de fellelhetjük a Vásárhelyi daloskönyvben is a dallam csonka változatát (Kern–Molnár 1927, 10). A Mátray-kódex és a Vásárhelyi daloskönyv a korszak legjelentősebb kéziratos énekeskönyveinek számítanak (Ortutay 1979), a dal elsődleges forrásaként mégis a Vietórisz-kódexet (1679) tarthatjuk számon, akárcsak a *Búm elfelejtésére* című mű esetében. A *Búm elfelejtésére* ugyancsak Thaly vitézi énekei közt található, emellett megtalálhatjuk a Vásárhelyi daloskönyvben is, azonban mindkét helyen mindössze két versszaknyi töredék formájában (Kern–Molnár 1927, 11).

A kutatás meghatározó aspektusa, hogy e dallamok alapfokú művészetoktatási szempontokat képviselnek, főként az énekoktatásban, énekes képzésben betöltött szerepük

miatt. Mivel gitárkísérettel ellátott vokális zenéről lévén szó, az énekes oktatás gyakorlatában a zongora mint „kísérő hangszer” mellett a fiatal, kezdő énekesek a tantervi program részeként ismerkedhetnek meg (a népzene mellett) a magyar kultúra számára kiemelt jelentőséggel bíró régi magyar dallamokkal egy másik hangszer (gitár) kíséretében.

Miként már említettem, a kongresszuson tartott előadásomban lehetőség nyílt felvételtől lejátszani magyar nyelven, valamint saját előadásomban angol nyelven is a két dalt. Az 1977-ben készült magyar nyelvű felvételen Benkő Dániel gitározik a Bakfark Consort kíséretében, Lugosi Melinda (*Bűm elfelejtésére*) és Bordás György (*Égő lángban*) énekel. A 2016-os angol nyelvű felvételen Pálffy Balázs gitározik, Madarász Eszter énekel. Az eredeti kottát az *Audacity* és a *Guitar Pro* szerkesztő, zeneíró, tabulatúra-átíró programok segítségével szerkesztettük és digitalizáltuk.

Felmerül a kérdés, hogy a fentebb tárgyalt szempontok mellett miért épp gitárkísérettel ellátott dallamokat vizsgálunk. Ennek oka a Vietórisz-kódex mibenlétében keresendő, mely egy 17. századi *tabulatúras könyv*. A tabulatúra a hangszeres zene korai írásos rögzítésének módja (Michels 1994, 261), melynek kései leszármazottja a gitár mai zenei jelrendszere.

Emellett a reneszánsz legjellegzetesebb és legkedveltebb „házi” hangszere a lant, ahogy napjainkban, a 18. századtól a zongora tölti be ezt a funkciót (Michels 1994, 363). E történeti szempontok miatt is fontos a magyar kultúra e dallamkincsén keresztül történő hungarológiai közvetítése és aktualizálása. A gitár napjainkban (is) könnyen hozzáférhető, népszerű hangszer, viszont ha zongorával adnak elő egy lant- vagy gitárkíséretre írt művet, alapvetően nem ugyanazt az eredményt és hatást tudjuk elérni vele. A korhűségre való törekvés pedig stílusismeretet nyújt az énekesnek.

Emellett a fonetika és fonológia korszerű oktatására is nagy haszonnal hívhatnánk segítségül az *Audacity* és a *Guitar Pro* programokat, melyekkel a hanganyagok felvétele, szerkesztése, elemzése és kiértékelése kiváló gyakorlati jellegű feladatot jelentene a prozódia és a deklamáció vizsgálatához.

Kutatási kérdések – szakirodalmi áttekintés

A kutatás megtervezése során két kérdéskört szerettem volna részletesebben körbejárni:

- (1) Hogyan viszonyul a vokális zene és deklamáció a beszédprozódiához?
- (2) Hogyan illeszthető a fordítás formális ekvivalencia-elve a vokális zene tulajdonságaihoz?

A kutatási kérdések meghatározása elsősorban – ahogy arra fentebb is utaltam – a vizsgálat interdiszciplináris jellegéből adódik. A különböző tudományterületek szintetizálására kísérletet téve fontos egyértelműsíteni a nyelv – zene – fordítás hármasának összefüggéseit és egymásra gyakorolt hatását; úgy vélem, ennek egyik kulcskérdése a vizsgált téma kapcsán a vokális zene ismerete. A „zenei jegyek lehetővé teszik a jól tagolt, helyesen hangsúlyozott, érthető szövegejtést a zenei és a szövegbeli hangsúlyok egybeesésében” (Szűcs 2015, 55). E gondolat volt irányadó a magyar és az angol nyelvű szövegek és felvételek összehasonlításánál, valamint az angol nyelvű felvételek elkészítésénél is, hiszen a vokális zene esetében szöveg és dallam elválaszthatatlanok egymástól, ugyanígy a beszéd és az ének is ugyanazon gyökerekből táplálkozik (vö. Pap 2002, 208): „az ének felnagyított, szárnyaló beszéddallam, a beszéd pedig kicsinyített, »hangszínekre zsugorodott« ének” (Szűcs 2015, 55; vö. Szomjas-Schiffert 1976, I. 62–65). A prozódia vizsgálatának középpontjában pedig éppen az a kérdés áll, hogy „miként lehet a beszédet (és éneket) verssé formálni, hogyan illesszük azt a ritmus formáiba” (Madarász 2015, 71).

A dalok fordításával kapcsolatban a *formális ekvivalencia* elvének elemzését tartom releváns aspektusnak a zene – szöveg összefüggéseinek tükrében. A forma és a tartalom

egyaránt fontos a fordítás tekintetében, az „üzenetnek” célnyelven a lehető legszorosabban kell illeszkednie a forrásnyelvi elemekhez, az azonos befogadói reakció az ekvivalencia alapvető feltétele (Klaudy 1989, 88). A fordítás célja a forrás- és a célnyelvi kultúra közti közvetítés lehető legpontosabb megvalósulása (Nida 1969, 159), melyhez esetünkben a vokális zene ismeretének és interpretációjának kérdése társul. Ahogy arra Szűcs Tibor (2015, 56) is felhívja a figyelmet: a műfordítás által a deklamáció vizsgálatának „nemcsak többszintű viszonyítási alappá, hanem tanulságos kontrasztív jelenséggé” is kell válnia. A jelen megközelítésben e kontrasztív perspektíva még tovább bővül a fordítás szerinti énekelt szöveg problematikájával.

A fordítás tekintetében vizsgálatom középpontjában az eredeti magyar és az angol nyelvű szöveg összevetése áll prozódia, deklamáció, illetve a fordított szöveg „énekelhetőségének” kérdéseire összpontosítva. Énekelhető a fordított szöveg, vagy szükséges a dallam ritmikájába, dinamikájába való beavatkozás – annak érdekében, hogy értelmezhetővé váljon a dallamon a szövegmondás?

E szövegek funkciója az (is), hogy énekelt szöveggént hangozzanak el, így a kiindulási pont a metrika, a szótagkezelés problematikája lesz, illetve annak megfigyelése, hogy történnek-e ritmusingadozások például a cezúrák esetében, s mi történik egy zenei zárlatban. A prozódia vizsgálata során a szöveg és az énekelt szöveg hangsúly-eloszlása lesz fontos elemzési szempont, illetve a deklamáció és a frazeálás összefüggéseinek vizsgálata.

Énekelt szöveg esetében felmerül a kérdés, hogy a dallamnak vagy a szövegnek van prioritása a másikkal szemben. Úgy vélem, akárcsak a népzene, illetve hagyományos kultúrák esetében az ének és a szöveg szorosan összefonódik egymással, elválaszthatatlanok egymástól (vö. Austerlitz 1966, 34), tehát sem a dallam, sem a szöveg prioritásáról nem beszélhetünk. Mégis a dallam adta melodikus keretben realizálódik a szöveg, és válik énekké. Azonban a szöveg szabályozza a dallam lüktetését és ritmusát. Erre találhatunk példát a magyar népzene is jellemező ún. *alkalmazkodó ritmus* esetében, melyben a dallam alá helyezett szótagok kvantitása, illetve a ritmuskombinációk versszakról versszakra változnak (Szomjas-Schiffert 1976, 16).

Ehhez a gondolatmenethez tartozik továbbá az előadás kérdése is, melynek „szabad” előadásmódja az ütemrendszer változását is eredményezheti. Érdekes tapasztalat volt a Hungaroton kiadó 1977-ben Benkő Dániel feldolgozásában megjelent *Virágénekek és Régi magyar dalok* című lemezfelvételeit¹ hallgatni és összehasonlítani az általunk felvett angol nyelvű dalokkal. Az angol nyelvű felvételek esetében ugyanis a magyar nyelvű „eredeti” tempó helyett (ami a kottában megadott tempótól ugyancsak lassabbnak bizonyult), mi a felvétel elkészítése során még lassabb tempó mellett döntöttünk mindkét dal esetében, annak érdekében, hogy az angol nyelvű szöveg deklamációs igényeinek is eleget tegyünk. Kérdés azonban, hogy egy eltérő tempóválasztás milyen hatással lesz magára a zeneműre, hiszen a tempójelzés és az ütemrendszer is fontos mutatói a dal igazi karakterének. Ha elveszik a dallam karaktere, akkor egy másik dal születéséről beszélhetünk?

A fordítás mint stílusregiszter kapcsán a rímek, illetve a „hangzóosság” és hangszimbolika által történő hangulatkeltés elemzésére is szeretnék kitérni (vö. László 1972, 447). Az eredeti szöveg korabeli virágénekekre jellemző régies szóhasználatja megjelenik a fordításban is? Úgy vélem, a fordítói teljesítmény a vizsgált dalok esetében igen magas fokú, mivel mindkét esetben sikerült nemcsak a rímkezelést, hanem a dallamok szövegeinek hangulatát, ritmusát, hangsúlyainak elhelyezését is átültetni a célnyelvre.

E szempontokra az egyes dalok részletes elemzésének bemutatásánál fogok reflektálni.

¹ Benkő Dániel – Bakfark Consort 1977. *Virágénekek: Régi magyar dalok gitárkísérettel* (Benkő Dániel feldolgozásai). Hungaroton Kiadó, Budapest.

Elemzések

Búm elfelejtésére

Szabolcsi (1959) elemzésében a *Búm elfelejtésére* c. dalt a *Szövegtelen vagy ismeretlen eredetű táncdallamok* közé sorolja, a dallam ütemmutatója 3/4. Az eredeti felvételeket hallgatva, valamint az angol nyelvű felvétel elkészítése során figyelmes lettem egy érdekes jelenségre: a cezúrák mentén az előadási gyakorlat során megnyúlt néhány helyen az ütem, majdnem 4/4-é bővülve. Bár a kottában semmilyen instrukció nem található az ütemnyújtásra, mégis a zenei anyag megfelelő értelmezése érdekében indokoltnak véltem a cezúra alkalmazását, megkívánta a zene dinamikája. Az előadás során történő metrikai módosulások nem idegen jelenségek a népzene számára sem. Szomjas-Schiffert a Kalevala példáját hozza elénk: „az 5/4-es finn dallam is páros ütemű volt hajdan, két 2/4-es ütemet rejt magában (...), az utolsó két nyolcad hang negyedekké nyúlt meg. Ezt a változást az előadásmód különlegessége eredményezte: két szemben ülő, kézzel összefogódzó férfi előre-hátra hintázik és soronként váltakozva, egymástól veszi át a dallamot; ez sorvégi lassításokban jobban megy, mint pergő nyolcadokban” (Szomjas-Schiffert 1976, 16).

A beszédként is elhangozható szöveg hanglejtésének, tagolásának, valamint az énekelt dallam lejtésének összefüggéseit, realizációit is megvizsgáltam e dallam esetében (vö. Fónagy 1965). Tartalmi szempontból a *Búm elfelejtésére* c. dal első verssorában megfigyelhető a szöveg kontextusában is megjelenő érzelmi töltet (vö. Fónagy 1965, 64), amely ereszkedő dallammal párosul. E jelenség a kottakép „zenei nyelvére” lefordítva is megjelenik jelentés-összefüggést alkotva.

Búm el - fe - lej - té - sé - re, Jóm közel é - ré - sé - re.
 Sor - rows to leave far be-hind, And my soul's well-be - ing find;

A *Búm elfelejtésére* c. dal metrikai elemzése:

Verssor	Ütem	Szillabikus vázlat
1. <i>Búm elfelejtésére, jóm közel érésére</i>	6	7 + 7
2. <i>Virágos fák és violáknak nézésére,</i>	4	12
3. <i>Azoknak szedésére,</i>	2	7
4. <i>Szeretőm nézésére</i>	2	7
5. Menék egy kis völgyecskére, s juték sűrűre	4	13

A *Búm elfelejtésére* c. dal angol nyelvű fordítása (*Sorrows to leave far behind*):

1. *Sorrows to leave far behind, and my soul's well-being find*
2. *With the spring trees violets, to feast eyes and mind*
3. *Culling sweet pretty woodbind*
4. *Call on my lover unkind*
5. **To a wood** my steps did I wind in a dale enshrined

Nem meglepő, hogy a dal szerkezetét tekintve ugyan nem mondható szimmetrikusnak, mégis a metrikai elemzést vizsgálva, a szótagszám (ld. *Szillabikus vázlat*) tekintetében az angol nyelvű fordítás megegyezik a magyar szöveggel. Azonban a prozódia kérdését megvizsgálva találunk eltéréseket.

A kiemelt *menék*... szó (az angol fordítással: *to a wood*...) éppen egybeesik egy kritikus hangsúly és ritmikai ponttal. Az 1977-es magyar nyelvű előadásban az énekes a *menék* szót mind a kétszer, tehát az ismétlés során is *mennék*-nek énekli, mellyel a kottában található ritmusképlet tökéletesen megfelelne a szöveg deklamációs igényeinek. Szabolcsi elemzésében is, valamint a kottában is a szó *menék* változata szerepel, mely azonban e megjelenési formában felülírja a magyar hangsúlyszabályt, az *alkalmazkodó ritmus* szerint e ritmusképlet helyett:

*me- nék egy kis

Ahhoz, hogy „magyaros” lüktetést kapjunk, az énekeseknek ekképp kellene a *menék* szót ritmizálni a dallamon:

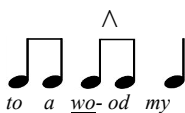
me- nék egy kis

A *to a wood* angol fordítás esetében pedig a jelentés kiemelésének a szöveg prozódiai igényei miatt van fontos tagoló szerepe a ritmus kapcsán. Ha az angol szöveget énekelnénk, az előbb említett eredeti ritmusképlet helyett:

*to a wood my

A következő ritmikai megoldást javasolnám, mivel az ütemben a leghosszabb szótag, illetve a hangsúly hordozója a *wood*:

to a wo- od my

Egy érdekes tartalmi eltérésre szeretném továbbá felhívni a figyelmet, mely a magyar szövegben így jelenik meg:

*Virágos fák és violák nézésére,
Azoknak szedésére, ...*

Míg angolul a következőképp hangzik e szövegrészlet:

*With the spring trees, violets to feast eyes and mind,
Culling sweet pretty woodbind, ...*

Ahogy az a fenti kiemelt példában megfigyelhető, az angol fordítás eltér a magyar szövegtől. Az angol *woodbind* egy bizonyos növény neve: *jerikói lonc*, vagy más néven *jerikói rózsza*. Chaucer-nél találunk utalást a szó egy másik régies angol változatára:

„were it of *wodebynd* or hawethorn leves” (Oizumi 2003, 1615)

Miért épp egy konkrét virág megnevezésére esett a fordító választása? „A virágszimbolika használata szinte minden nép költészetében és kultúrájában megtalálható – más-más gondolati tartalommal, jelentéssel” (Ortutay 1982). A virágénekek jellegzetességét adó fráziskészlet alkalmazásával tehát mégis megmaradt a fordítás ugyanabban a jelentésmezőben.

2

1 Búm elfelejtésére

Sorrows to leave far behind

(♩ = 50)

1. Búm el - fe - lej - té - sé - re, Jóm közel
1. Sor - rows to leave far be-hind, And my soul's

é - ré - sé - re. Vi - rá - gos fák és vi - o - lák né - zé - sé - re, A - zok - nak sze - dé - sé - re,
well - be - ing find; With the spring trees, violets to feast eyes and mind, Cul - ling sweet pret - ty woodbind,

Ossia

Sze - re - tőm né - zé - sé - re Me - nek egy kis völ - gyecske - re s ju - ték sü - rü - re.
Call on my lov - er un - kind, To a wood my steps did I wind in a dale en - shrined. shrined.

1. 2.

Égő lángban

Az *Égő lángban* c. dal Szabolcsi elemzésében – A *Búm elfelejtésére* c. dallam mellett – ugyancsak a *Szövegtelen vagy ismeretlen eredetű táncdallamok* (Szabolcsi 1959) közt található, ütemmutatója 2/4. Szerkezeti és metrikai értelemben a fenti daltól eltérően az *Égő lángban* c. dal szimmetrikusnak mondható, amit a 2/4-es páros lüktetés is alátámaszt. A

metrikai elemzést vizsgálva, a szótagszám (ld. *Szillabikus vázlat*) tekintetében az angol nyelvű fordítás megegyezik a magyar szöveggel.

Az *Égő lángban c. vers c. dal* metrikai elemzése:

Verssor	Ütem	Szillabikus vázlat
1. <i>Égő lángban forog szívem, higgyed, éretted</i>	7 (4 + 3)	13
2. <i>Mert mikor eszembe jutnak beszélgetésid,</i>	7	13
3. Kedvesen vélem eltöltött szép mulatságid	6	13
4. <i>Nagy-gyakorta orcámra hányt szép gyöngé csókid</i>	7	13

Az *Égő lángban c. vers* angol nyelvű fordítása (*All in flames...*):

1. *All in flames my heart is burning for thee lover dear*
2. *Now that I recall thy **sweet words whiper'd in my ear.***
3. **Dearest one** all our dallyings seem to me so near,
4. *And thy oft bestowed kisses tender and sincere*

Azonban a magyar eredeti szöveg és az angol szöveg között találhatunk tartalmi eltéréseket. Szabolcsi elemzésében a dal harmadik sorában a következőt olvashatjuk:

3. *Kedvesen* vélem eltöltött szép mulatságid (Szabolcsi 1959)

Az angol fordításban talán félreolvasás tanúi lehetünk, mivel a *kedvesen* szó *kedvesem*ként jelenik meg, az angol fordítás pedig a kottában található változathoz illeszkedik: *kedvesem – dearest one*.

Ked - vesem
Dear - est one

E felfedezés – úgy gondolom – további vizsgálatot igényelne, megfontolandó egy alternatív fordítás elkészítése a Szabolcsi-féle forrás alapján.

Egy másik tartalmi eltérésre is szeretném felhívni a figyelmet. A szöveg második verssorának magyar változatában *beszélgetésid*-et olvashatunk, melynek angol nyelvű fordítása így hangzik: *sweet words whisper'd in my ear*, ami a magyar szöveghez képest egyértelmű tartalmi gazdagítás. Úgy gondolom, hogy a tartalmi többlet ellenére az angol nyelvű változat célja a dallam és szöveg hangulatának visszaadása, illetve a stílusregiszter megragadása volt, ami megfelel a szöveg deklamációs igényeinek, még az énekes frazeálás tekintetében is. Kiemelendő emellett formai tekintetben az angol nyelvű fordítás igen hasonló hangképe, hangulati jellege és rímhasználata a magyar szöveghez képest (vö. László 1972, 448; Pap 2002, 206) – figyelembe véve, hogy a magyar és az angol hangsúlykezelésben is eltérő szerkezetű nyelvek. A hangkészlet, a hangzás, valamint a szöveg zeneiségének kérdése továbbá az énekes előadás szempontjából is jelentőségteljes kérdés, hiszen ebből adódóan lesz könnyebb a fordított szöveg átültetése és későbbi előadása a hangképzés szempontjából.

3 Égő lángban...

All in flames...

(♩ = 120)

1. É - gő lán - gan for - rong szí - vem hí - gy - jed é - ret - ted, Mert mi -
 1. All in flames my heart is burn - ing for thee lov - er dear Now that

kor e - szem - be jut - nak be - szél - ge - té - sid, Ked - vesem vé - lem el - töl - töt - t szép mu -
 I re - call thy sweet words whis - per'd in my ear. Dear - est one all our dal - ly - ings seem to

lat - ság - gid, Nagy gya - kor - ta or - cím - ra hányt szép gyön - ge - usc - kid.
 me so near, And thy oft - be - stow - ed kis - ses ten - der and thy cer - cer

Ossia:

Összegzés

Ebben az interdiszciplináris megközelítésben nyelv – zene – fordítás összefüggéseit kívántam meg bemutatni gitárkísérettel ellátott régi magyar dalok elemzésén keresztül. Célom a prozódia és a deklamáció vizsgálata, valamint a magyar szövegnek az angol fordítással történő kontrasztív jellegű összevetése volt, melynek középpontjában a fordítás mint stílusregiszter feltárása állt a kiválasztott két dallam elemzése kapcsán.

Úgy vélem, mindez nemcsak azt bizonyítja, hogy lehetséges több tudományterület együttműködésével bemutatni egy igen izgalmas témát, hanem azt is, hogy oktatási szempontból is releváns elképzelés a témával való foglalkozás a fordítás, az alkalmazott fonetika, illetve fonológia, a hungarológiai művészet- és kultúráközvetítés területein, hogy a magyar kultúra egy kevésbé ismert dallamvilágába és dalkincsébe nyerhessünk betekintést.

Irodalom

- Austerlitz, Robert 1966. Szöveg és dallam a vogul dalokban. In: Hajdú Péter (szerk.) 1975. *A vízi-madarak népe – Tanulmányok a finnugor rokon népek élete és műveltsége köréből*. Európa Kiadó, Budapest. 9–33.
- Benkő Dániel – Szunyogh Balázs (szerk.) 2003. *Régi magyar dalok gitárkísérettel*. Editio Musica, Budapest.
- Benkő Dániel – Bakfark Consort 1977. *Virágénekek: Régi magyar dalok gitárkísérettel (Benkő Dániel feldolgozásai)*. Hungaroton Kiadó, Budapest (hangfelvétel)
- Fónagy Iván 1965. Tagolható-e a hanglejtés? *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* III: 63–70.
- Kern Aurél – Molnár Imre 1927. *Daloskert*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.

- Klaudy Kinga 1989. Az ekvivalencia fogalma a fordításelméletben. *Magyar Nyelvőr* 113/1: 84–93.
- László Zsigmond 1972. *A rím varázsa: Rím és műfordítás*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 447–457.
- Madarász Eszter 2015. A metrikai vizsgálatának lehetőségei: Népköltészet a finnugor nyelvekben. *Hungarológiai Évkönyv* 16: 70–77.
- Michels, Ulrich 1994. *SH atlasz – Zene*. Springer-Verlag, Budapest.
- Nida, Eugen, A. 1964. *Toward a science of translating: With special reference to principles and procedures involved in Bible translating*. Brill, Leiden.
- Oizumi, Akio 2003. *A Complete Concordance to the Works of Geoffrey Chaucer: A lexical concordance to the works of Geoffrey Chaucer, supplement series, III. v. 1. A–D*, Olms-Weidmann.
- Ortutay Gyula (szerk.) 1979. *Magyar néprajzi lexikon, III. kötet* [kéziratok énekeskönyv, kódex]. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ortutay Gyula (szerk.) 1982. *Magyar néprajzi lexikon, V. kötet* [virágének]. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pap János 2002. *Hang – Ember – Hang*. Vince Kiadó, Budapest.
- Szabolcsi Bence (szerk.): Bónis Ferenc 1959. *A magyar zene évszázadai a középkortól a XVII. századig*. Zeneműkiadó, Budapest.
- Szomjas-Schiffert György 1976. A finnugor zene vitája. I–II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szűcs Tibor 2015. A deklamáció jelentősége a költői és zenei szövegek kiejtésfejlesztő feldolgozásában. *Hungarológiai Évkönyv* 15: 55–65.

Madarász, Eszter

**Early Hungarian Songs with guitar accompaniment – An experimental analysis
to prosody and declamation**

In this interdisciplinary research I wished to present language, music and translation by the help of the discussed volume: *Old Hungarian Songs with Guitar Accompaniment*.

My goal of investigation was to examine prosody and declamation, and to approach a contrastive comparison to the Hungarian text with its English translations. The focus of the translation was on the exploration of the register of style in connection with the experimental analysis of two selected tune.

I believe this research not only proves that the topic itself is able to unite disciplines in order to present a very exciting topic, but that it has relevant educational aspects in teaching Applied Phonetics, Hungarian Studies, Art and Culture as well and by these aspects an insight can be obtained to the Hungarian culture's lesser-known world of melody and musical literature of the 17th century.

A kontrasztív szemléletű nyelvi és kulturális tudatosság fontossága a fordítás gyakorlatában

1. Bevezetés

Jelen tanulmányban amellet érvelek, hogy a kontrasztív szemléletű nyelvi és kulturális tudatosság olyan szempontrendszer nyújt, amelynek alapján a fordító képes tudatosan választani a különböző célnyelvi lehetőségek közül, míg a fordításkritika számára a fordítói megoldás objektíve indokolhatóvá és értékelhetővé válik. Nehéz meghatározni, hogy egy szöveg milyen kritériumok alapján tekinthető egy másik fordításának, minthogy sem a megértésnek, sem az olvasásnak, sem a fordításnak nincs kodifikált szabályrendszere.

A tág értelemben vett fordításnak Jakobson (1959) nyomán három fajtáját különböztetjük meg: 1. a nyelven belüli (*intralingual*) átfordítást, átfogalmazást, 2. a nyelvek közötti (*interlingual*), a szoros értelemben vett fordítást és 3. a szemiotikai rendszerek közötti átalakítást (*transmutation*). A továbbiakban Jakobson második kategóriájával foglalkozunk.

2. A fordításról

A fordítást sokan, sokféleképpen határozták és határozzák meg, azonban máig sincs egységes definíciója a szakirodalomban. Mindez arra utal, hogy a fordításnak – ma még – nincs önálló, mindenki által elfogadott elméleti kerete. A különböző fordításdefiníciók különböző szempontok – nyelvészeti, kommunikációelméleti, szemiotikai, kulturális, pragmatikai, irodalmi, kognitív, pszicholingvisztikai, szociolingvisztikai, filozófiai, hermeneutikai, stilisztikai, módszertani stb. – alapján próbálják megragadni a fordítás lényegét, amint azt a következő, a teljesség igénye nélkül alább közölt néhány példa is érzékelteti.

A fordítástudomány kezdeti szakaszában a fordítást statikus értelemben terméknek, a forrásnyelvi és a célnyelvi egyenértékű nyelvi egységek közötti összehangolásnak tekintették:

„*replacement of textual material in one language (SL) by equivalent textual material on another language (TL)*”¹
(Catford 1965, 20)

„*rendition of a text from one language to another*”² (Bolinger 1966, 130)

Már viszonylag korán felmerült azonban a fordítást folyamatként szemlélő álláspont, a fordításról dinamikus értelemben és kommunikatív szemléletben való gondolkodás szükségessége:

„*Interlingual translation or translation proper is an interpretation of verbal signs by means of some other language*”³ (Jakobson 1959).

¹ az egyik nyelv szövegének a másik nyelv ekvivalens szövegével való helyettesítése (saját fordítás)

² adott nyelvi szöveg másik nyelven való tolmácsolása (saját fordítás)

³ a nyelvek közötti fordítás vagy a tulajdonképpeni fordítás nyelvi jelek értelmezése valamilyen más nyelv segítségével (Jakobson 1985)

„reproducing in the receptor language the closest natural equivalent of the message of the source language”⁴ (Nida 1969, 495)

„a forrásnyelvi szöveg helyettesítése ekvivalens célnyelvi szöveggel, melynek során a fordító a célnyelvi jelek segítségével újrateremti a forrásnyelvi jelek és a valóság közötti viszonyt” (Klaudy 1994, 69)

„Interlingual translation may be defined as a bilingual mediated process of communication, which ordinarily aims at the production of a TL [target language] text that is functionally equivalent to an SL text [source language]”⁵ (Reiss 2000, 160).

A fordítás „egyszerre tudomány is, művészet is, mesterség és ízlés is. Mint választások és döntések gyakorlása, intuitív és kreatív jellegű gyakorlati tevékenység, folyamat és produktum” (Bodnár–Simigné 2007, 56).

„egy már létező, verbális formában kifejezett üzenet (szöveg) megismétlése ... egy másik nyelven teljesen más formában azzal a céllal, hogy az üzenet tartalma és funkciója hozzáférhetővé váljon más kognitív környezettel rendelkező és/vagy más nyelvet vagy nyelvváltozatot beszélők számára” (Heltai 2014, 282)

Lássunk ízelítőt a filozófiai megközelítésre is! A gadameri hermeneutika szemszögéből „minden fordítás, amely komolyan veszi a feladatát, világosabb és alaposabb, mint az eredeti. Lehet akár mesteri utánalkotás is, mindig hiányozni fog belőle valami azokból a felhangokból, melyek az eredetiben rezonáltak ... minden fordító interpretátor” (Gadamer 1960/2003, 428–429). George Steiner (1992/2005, xi) odáig jut, hogy azt állítja, „... a fordítás nem más, mint maga az emberi kommunikáció.” Takács Ferenc (2006, 125) pedig kijelenti: „A fordítás lehetetlenség; a fordítás kötelesség, még ha lehetetlen is.”

A tolmácsolás a legősibb tevékenységek közé tartozik, szinte egyidejű az emberi beszéddel, hisz a különböző nyelvközösségek közötti érintkezés elengedhetetlen feltétele volt a tolmács, majd az írásbeliség kialakulásával a fordító közvetítő tevékenysége. Abban a folyamatban, amit fordításnak nevezünk, s amelynek célja az, hogy egy szöveget befogadhatóvá tegyen a célnyelvi olvasó/hallgató számára, több nyelvi és nem nyelvi tényező játszik szerepet, amelyek legalább a következőket foglalják magukba.

Nyelvi tényezők:

- a 2 nyelv: különbségek és hasonlóságok a nyelvi rendszer (fonológia, grammatika, lexika, frazeológia) szintjén,
- a 2 szöveg: a nyelvhasználati különbségek síkján (szövegtan, pragmatika területei),
- a fordítás iránya.

Nyelvi/nem nyelvi tényezők:

- kulturális különbségek: kultúraspecifikus nyelvi elemek (reáliák) szintjén.

Nem nyelvi tényezők:

- három szereplő:
 - forrásnyelvi adó,
 - a fordító kettős szereppel: forrásnyelvi vevő és célnyelvi adó,
 - a célnyelvi vevő: háttértudása, kognitív környezete.
- a fordítási helyzet: a fordítási utasítás, a megbízó/vevő elvárásai.

⁴ a célnyelvi üzenet legközelebbi természetes ekvivalensének megteremtése a befogadó nyelvben (saját fordítás)

⁵ A nyelvek közötti fordítás egy kétnyelvű fordító által közvetített kommunikációs folyamat, amelynek célja, hogy a forrásnyelvi szöveggel funkcionálisan ekvivalens célnyelvi szöveget hozzon létre. (saját fordítás)

- a fordítás körülményei: források, segédeszközök, határidők.
- kontextus (történelmi, földrajzi, szociális, politikai, kulturális stb. tényezők):
 - forrásnyelvi kontextus,
 - célnyelvi kontextus.

3. A fordítástudományról

A fordítás tehát egy igen bonyolult, sok tényezőes tevékenység, amelynek vizsgálatával a fordítástudomány foglalkozik. Bár a fordításról való gondolkodás Ciceróig (i.e. I. évszázad) nyúlik vissza, a fordítástudomány csak a XX. század második felétől vált önálló tudományterületté, az alkalmazott nyelvészet egyik fontos tudományágává, amely interdiszciplináris keretek között a tág értelemben vett nyelvi közvetítés folyamatát, eredményét és funkcióját tanulmányozza. Saját elméleti, leíró és alkalmazott ága van. Fő segédtudományai a következők: a kontrasztív nyelvészet (két nyelv vizsgálatában), a szövegnyelvészet (két szöveg vizsgálatában), a pszicholingvisztika (a három szereplő vizsgálatában), a szociolingvisztika (a két kontextus vizsgálatában), de a diszciplína egyre jobban kitágítja kereteit a pragmatika, a korpusznyelvészet, a kognitív nyelvészet, a neurolingvisztika felé is. Ugyanakkor a fordítás körülményei viszonylatában a modern technikai eszközök jelentette új kihívásokra is érzékenyen reagál az informatika (számítógépes fordítástámogatás és fordítómemória adatbázisok, gépi fordítás és fordítói software-ek) alkalmazásával, ami a szövegalkotásra is hatással van.

A fordítástudomány kialakulásában a nyelvészetnek, kiváltképp a kontrasztív nyelvészetnek döntő szerepe volt. A kontrasztív nyelvészet egy olyan a gyakorlatban eredményesen alkalmazható egybevető módszer, amellyel le tudjuk írni a két vagy több nyelv közötti egyezéseket és különbözőségeket. Eleinte a fordítás során felmerülő nehézségeket kizárólag a két szóban forgó nyelv különbségeire próbálták visszavezetni. A fordítástudomány kezdeti szakasza után eltávolodott a kontrasztív nyelvészettől két okból: (1) maga a kontrasztív nyelvészet is válságba került az 1980-as években, és (2) a pszicholingvisztikai vizsgálatok következtében (is) világossá vált, hogy a fordítást meghatározó tényezők között szerepelnek ugyan a nyelvi kontrasztok, de ezek csak egy tényezőt képviselnek a sok közül, és nem is biztos, hogy a legfontosabbat, hisz szövegeket fordítunk, ahol nagy jelentősége van a szövegnyelvészeti, pragmatikai és kulturális kérdéseknek is.

Az 1990-es években a fordítástudomány ún. pragmatikai/kulturális fordulaton ment keresztül (Yan–Huang 2014). A hangsúly áthelyeződött a mondat szintről a szövegszintre, az eredményközpontú, statikus megközelítést a folyamatközpontú, dinamikus megközelítés váltotta fel (Snell–Hornby 2006). Ez utóbbi keretében az is hangsúlyozódik, hogy a nyelvek és kultúrák közötti szakadék áthidalásának folyamatában a fordítónak nemcsak a forrásnyelv és a célnyelv nyelvi rendszere, hanem nyelvhasználati normáit és kulturális különbségeit is jól kell ismernie, és messzemenően alkalmazkodnia kell a célnyelvi közönség nyelvi-kulturális hátteréhez (Farkas 2015, 27–30). E felfogás előtérbe kerülésével születtek a kontrasztív tudatosítás fordítás gyakorlatában betöltött szerepét tagadó, nyelvészetellenes elméletek is (l. Seleskovitch 1978; Seleskovitch–Lederer 1986, 1989; Vermeer 1989; Bassnett–Lefevere 1990).

Ma egy, a két véglet, azaz a nyelvi kontrasztokat a fordítás fő meghatározó tényezőiként értékelő, illetve a nyelvészeti ismeretek fontosságát tagadó nézet között elhelyezkedő álláspont lett a mérvadó. Eszerint a nyelvészet állandóan jelen van a fordítástudományban,

akkor is, ha irodalmi szövegeket vizsgál, de a fordítástudomány kezdeti szakaszától eltérően nem a szövegnél alacsonyabb szinten, tehát a szavak, szószerkezetek, szintaktikai struktúrák szintjén található törvényszerű, jól rendszerezhető megfeleltetések képezik vizsgálatának elsődleges tárgyát, hanem a szövegszintű gondolkodás a jellemző, a szövegszervező elemekre vonatkozó megállapítások, általánosítások, egybevetések állnak a figyelem központjában. A nyelvészeti szempont természetesen a kontrasztivitás, de a kontrasztív nyelvészetről a kontrasztív szövegnyelvészetre tevődött át a hangsúly. Az effajta vizsgálódás embriója már a fordítástudomány egyik első alpművében, Nida és Taber 1969-es *The Theory and Practice of Translation* c. könyvében megtalálható. Az 1990-es évek vége felé egyre általánosabban elfogadott véleménnyé vált, hogy a nyelvészetet és a kulturális tanulmányokat nem egymással versengő, hanem egymást kiegészítő paradigmákként kell kezelnünk (Hatim 1997, 1; Hoey 1998, 49).

4. A fordítási ekvivalenciáról

Amikor fordításról van szó, az ekvivalencia, azaz az egyenértékűség fogalma központi szerepet kap. De amennyire központi, annyira vitatott kategóriája is ez a fordításelméletnek, hiszen az egyenértékűség feltételeinek, fajtáinak, megvalósulási módjainak függvényében, illetve attól függően, hogy milyen szintű és milyen mértékű egyenértékűséget tartunk fontosnak, különböző elméletek születtek. Az ekvivalencia paramétereiről, illetve arról, hogy az ekvivalencia hogyan használható a fordítási gyakorlatban, máig sincs közös álláspont a kutatók között (vö. Panou 2013). Katharina Reiss szerint ahány szövegtípus létezik, az ekvivalenciának annyiféle megvalósulása képzelhető el (Reiss 1971). Az ő nevéhez fűződik a fordításközpontú szövegtipológia kidolgozása, amelynek nyelvészeti alapja Karl Bühler *Sprachtheorie* c. műve (1934). Bühler szemléletében a nyelvi jelnek három funkciója van. Reiss szerint a szövegtípus attól függ, hogy a szövegben melyik funkció a domináns (Reiss 2000, 163–165):

A NYELVI JEL FUNKCIÓJA	SZÖVEGTÍPUS	A FORDÍTÓ FELADATA
1. ábrázolás	tartalomközpontú szöveg (sajtóhírek, kommentárok, szakkönyvek, tanulmányok stb.)	informatív szöveg létrehozása, azaz a tartalom maradéktalan visszaadása a legszokványosabb nyelvi formák alkalmazásával
2. kifejezés	formaközpontú szöveg (művészi szövegek, a szépirodalom teljes palettája)	expresszív szöveg megalkotása, azaz a forma maradéktalan visszaadása, ami lehetetlen; a megoldás: belehelyezkedni a forrásnyelvi formába, ebből inspirációt meríteni, és ennek alapján megalkotni a célnyelvi analógiát
3. felhívás	funkcióközpontú szöveg (meggyőző célzattal született szövegek: reklámok, hirdetések, propaganda- és misszionáriusi szövegek stb.)	operatív szöveg megteremtése, azaz a szöveg funkciójának hangsúlyozása, amelynek érdekében mind a forrásnyelvi tartalom, mind a forrásnyelvi forma megváltoztatható

1. táblázat: Katharina Reiss fordításközpontú szövegtipológiája (2000)

Az ekvivalencia jelentősége mind elméleti, mind gyakorlati szempontból indokolható. Elméleti szempontból azért fontos, mert az ekvivalencia kutatásának középpontba állítása az, ami specifikusan elválasztja a fordításelméletet a kontrasztív nyelvészettől. A fordítás révén olyan nyelvi formák kerülnek ekvivalencia-viszonyba (hozzájárulva a forma és a funkció kapcsolatának a kutatásához), melyeknek azonos funkciója a kontrasztív nyelvészet eszközeivel nem kerülhetne feltárássra. Ezeket a fordítás folyamatában megmutatkozó fordítási ekvivalenciákat nevezi Klaudy Kinga dinamikus kontrasztoknak (Klaudy 2003), szembeállítva őket a nyelvi kontrasztokkal. Nem csak arról van szó ugyanis, hogy két nyelvi rendszer egységei hogyan funkcionálnak a nyelvi rendszerben vagy a nyelvhasználatban (szövegben), hanem arról, hogy hogyan működnek a fordításban; tehát két nyelvet vizsgálunk működés, sőt együttes működés közben.

Ide kívánczik a nyelvi relativitás elmélete, amely Humboldt és a német származású amerikai antropológus Boas nyomán az európai kultúrában gyökerez, de amelyet az amerikai strukturális nyelvészet keretében Sapir és Whorf dolgozott ki. Eszerint minden nyelv egy egyedi világértelmezéssel jár együtt, tehát ugyanazt az üzenetet másképpen kódolja. Az eltérő kódolás nemcsak a morfoszintaxis vetületét érinti, hanem különböző (lehet) a lexikai elemek szemantikai terjedelme, a kulturális, a konnotációs és mentalitásbeli differencia mértéke. Ezek a különbségek a dinamikus kontrasztok keretében jönnek elő a nyelvek közötti fordításkor.

Gyakorlati szempontból az ekvivalencia tudományosan megalapozott szempontokat nyújt a fordításkritikához, illetve a fordítások értékeléséhez.

Eugene Nida nevéhez fűződik az értelmi megfeleltetést előnyben részesítő dinamikus vagy funkcionális ekvivalencia elmélete (Nida 2000). Nida formális és dinamikus ekvivalenciát különböztetett meg. Az első esetben a fordító a forrásnyelvi szöveget részesíti előnyben, és a lehető leghívebben próbálja meg visszaadni annak nemcsak a tartalmát, hanem a formáját is (a grammatikai egységeket, a szóhasználatot és a lexikai elemek pontos értelmét). A dinamikusan ekvivalens fordítás a célnyelvi szöveget preferálja; célja, hogy a célnyelvi beszélőközösség kulturális akadályok nélkül tudja befogadni a forrásnyelvi szöveg lényegét. Ehhez Nida szerint a következő négy alapkövetelménynek kell megfelelni (Nida 2000, 134):

1. érthetőség (*making sense*);
2. a forrásnyelvi szellemiség és hangnem közvetítése (*conveying the spirit and manner of the original*);
3. természetes és könnyed kifejezőmód (*having a natural and easy form of expression*);
4. a célnyelvi befogadó közönségre való azonos/hasonló hatás megteremtése, mint amilyet a forrásnyelvi szöveg gyakorolt olvasóira/hallgatóira (*producing a similar response*).

Mindez azon a felismerésen alapul, hogy két nyelv sohasem lehet azonos sem a nyelvtan, sem a szavak jelentéseinek szintjén, ezért nem lehet mechanikusan szavakat szavakkal fordítani, hanem a diskurzus szintjén történő fordításnak van létjogosultsága (vö. Albert 2014, 13–20). Tény, hogy minden fordítás valamilyen veszteséggel jár, mégis szükség van rá mint kulturális közvetítésre. A fordíthatóság/fordíthatatlanság bináris oppozíciója helyett célszerűbb egyfajta folyamatszempléletet alkalmazni, amelynek keretén belül olyan átmeneti kategóriákban gondolkodunk, mint „könnyen fordítható”, „nehezen fordítható”, „csak részben fordítható”, „csak jelentős veszteség árán fordítható” stb. (Albert 2014, 79). Előfordulhat természetesen, hogy bizonyos szövegek, illetve bizonyos befogadók esetében a formálisan ekvivalens fordítás követendő. Ilyenek lehetnek például a szakfordítások, vagy az irodalmi szövegek közül a versek. A versfordításnak a prózához képest sokkal szorosabban kell kötődnie az eredeti formához, hogy a rím és a szöveg ritmusa megőrződjék. Jakobson úgy vélekedett, hogy a költészet fordításakor csupán „teremtő áttétel” lehetséges (Jakobson 1959).

Klaudy Kinga (1997, 101) a szövegszintű kommunikatív ekvivalencia megvalósításának szükségességét emeli ki, ami a következő három egyenértékűségi viszony megvalósulását feltételezi:

1. a referenciális egyenértékűség: a célnyelvi szöveg a valóságnak ugyanarra a szeletére vonatkozik, mint a forrásnyelvi;
2. a kontextuális egyenértékűség: a célnyelvi és a forrásnyelvi szöveg mondatai ugyanazt a helyet foglalják el a két nyelv diskurzusának egészében;
3. a funkcionális egyenértékűség: a célnyelvi és a forrásnyelvi szöveg ugyanazt a szerepet tölti be a célnyelvi és a forrásnyelvi befogadók körében.

5. Az átváltási műveletekről

Mivel a szöveget lexikai elemekből állítjuk össze grammatikai szabályok segítségével, e két területen lehet/kell döntéseket hozni, változtatásokat eszközölni fordításkor. Klaudy Kinga átváltási műveleteknek nevezi azokat a rendszerszerű és rutinszerű stratégiákat, amelyeket a fordítás során alkalmazunk azért, hogy megoldjuk az alkalmilag együtt működő nyelvpár nyelvi, nyelvhasználatbeli és kulturális eltéréseiből fakadó nehézségeket (Klaudy 1994; 1997; 2003, 183; 2007). Tág értelemben a különböző célnyelvi alternatívák közül való választás is átváltási műveletnek számít. A szövegszintű műveletek közül a legfontosabb éppen a különböző lehetőségek közötti (fakultatív) választás. Nehezebb a lexikai szerkezeteket a célnyelv szemantikai követelményeihez igazítani. A (kötelező) grammatikai átváltások általában egyszerűbbek, mert ezeket a nyelvek strukturális eltérései miatt a fordító eleve, szinte automatikusan elvégzi.

Klaudy Kinga nevéhez fűződik egy magyar–indoeurópai átváltási tipológia kidolgozásának gondolata és körvonalazása (Klaudy 1994, 1996, 1997). A különböző nyelvpárok fordításszemponturny egybevetése két nyelv konkrét fordítási folyamatban történő együttes működésének leírását jelenti. Egy-egy nyelvpár esetében „tipikus fordítási viselkedés” figyelhető meg: minden nyelv rendelkezik olyan sajátosságokkal, amelyek más nyelvre való fordításkor, a másik nyelv tükrében tűnnek elő. Egy-egy nyelv tipológiai jellemzői a párhuzamba állított nyelvpártól és a fordítási iránytól függően határozzák meg a fordítás bonyolultságát. A dinamikus kontrasztok tehát többé-kevésbé beláthatók, és a konkrét fordítási folyamatban bizonyos, jól körülírható helyzetekben meghatározott szerkezetek és átváltási műveletek alkalmazása előírászerű lehet.

A fordítástudomány klasszikusai, Nida és Taber már az 1960-as évek végén mintegy kutatási programindítókként felvetették, hogy következetes egybevetést kell végezni egy-egy nyelvpár szövegszervező elemei között. Minden nyelv saját nyelvspecifikus eszközökkel rendelkezik például a szöveg elejének és végének, az időbeli, térbeli és logikai viszonyok, illetve a referencia jelölésére, a szöveg információ-központú szervezésére, a szerzői nézőpont elrejtésére/kiemelésére. Ezekben az esetekben a célnyelv specifikus nyelvi elemei használandók. Az ilyenfajta, nyelvpárokra vonatkozó kontrasztív elemzés igen hasznos lenne, különösen azok után, hogy a fordítástudomány – mint fent említettük – határozottan a dinamikus, szövegszintű fordítás felé fordult már a XX. század vége óta, és a szövegnyelvészet (tehát a mondatnál nagyobb egységekre koncentrááló vizsgálatok, amelyek hagyományosan a retorika, a stilisztika és az irodalomtudomány körébe tartoztak) önálló tudományként is megállja a helyét.

A belső szövegnyelvészet témái az információs struktúra, a szöveg kohézióját megvalósító elemek és a szövegkoherenciát szolgáló szegmensek. Míg grammatikai szerkezete minden mondatnak van, információs struktúrája csak a szövegmondatoknak van,

mert a téma–réma tagolás csak az aktuális szövegben valósul meg. A grammatikailag helyes mondatok nem feltétlenül elfogadható szövegmondatok. Fontos, hogy a fordító tudja, milyen a grammatikai és az informatív tagolás viszonya azokban a nyelvekben, amelyeket használ. A magyarban a tematikus tagolás függetlenítheti magát a grammatikai tagolástól, míg az angolban, az olaszban és általában az indoeurópai nyelvekben nem (ez utóbbiak szegényesebb morfológiai adottságai miatt). A kohézió mint a lexikai és grammatikai viszonyok hálója nyelvspecifikus formális összetartó elemekkel (anafora, helyettesítés, ellipszis, kötőszavak, parafrázisok, kollokációk stb.) fejeződik ki, és kivitelezése a fordító feladata. A szövegkoherezenciát, amely a szöveg részei között rejlő potenciális jelentésbeli összefüggésekre vonatkozik, a fordítónak elég megőriznie, hisz a befogadó teszi azt nyilvánvalóvá az interpretáció folyamatában a saját tudása alapján (Károly 2007).

A külső szövegnyelvészet területe a műfajok és szövegtípusok felőli megközelítés. Ha tisztában vagyunk az adott műfaj stílusrétegére, szövegtípusára, regiszterére vonatkozó jellegzetességeivel (magánéleti, közéleti, hivatalos, tudományos, sajtó, szépirodalmi stb.), ez segít az adekvát fordítói döntések meghozatalában.

Egy mondatnak több/sok grammatikailag helyes célnyelvi változata van, amelyek gyakran csak szövegkohéziós funkciójukban különböznek. A szövegszerkesztés módját azért kell tudatosítani, mert az anyanyelv normáin alapuló ösztönös mondat- és szövegszerkesztési tapasztalat nem tud ellenállni a forrásnyelv hatásának. Két nyelv viszonylatában össze lehet állítani egy dinamikus kontraszt-rendszert, amely a fordító számára legalábbis útmutató jelleggel bírna, főleg tevékenysége kezdeti szakaszában.

6. A fordítói kompetenciáról

A fordításról térjünk most át a fordítóra! A fent elmondottakból logikusan következik, hogy nem elég, ha a fordító az anyanyelvi kompetenciája mellett jól beszéli az idegen nyelvet (Simigné 2006, 166). Rendelkeznie kell a fordítás folyamatában dinamikus ekvivalenciába kerülő két nyelv nyelvhasználati szabályaival kapcsolatos koncepcióval. Kiemelendő, hogy ha saját anyanyelvére vonatkozóan nem képes tudatosan gondolkodni, teljes mértékben ki van szolgáltatva az idegen nyelv interferáló hatásának. A nyelvi és nyelvhasználati ismeretek túl a tanulmány címében is kiemelt **kulturális tudatosság** szintén elengedhetetlen velejárója a fordítói szaktudásnak. Vermes Albert (2004, 8) értelmezésében „a kultúra tág értelemben meghatározható úgy, mint azon feltevések halmaza, amelyek kölcsönösen nyilvánvalók az egyének egy csoportja számára, a kulturális különbségek pedig ezen kölcsönösen nyilvánvaló feltevés-halmazok különbségei. (...) A kultúra-specifikusság tehát azt jelenti, hogy egy feltevés, amely eleme az egyik közösség kölcsönös kognitív környezetének, nem eleme egy másik közösség kölcsönös kognitív környezetének.”

A fordítói kompetencia tehát egy tudatosan fejleszthető komplex készség, amely magában foglalja a fordításhoz szükséges ismereteket, és azok kreatív alkalmazását. A mibenlétére, összetevőire és fejlődésére vonatkozó információk tekintetében a vélemények azonban megoszlanak a szakirodalomban. Ahogyan a fordítás fogalma korántsem egyértelmű (l. 2.), úgy a fordítói kompetencia terén is még adós a szakirodalom egy pontos, általánosan elfogadott definícióval. A fordítási műveletek és a fordító mentális folyamatai iránti érdeklődés a fordítástudomány keretén belül fiatal kutatási terület, amely csupán az 1980-as évektől indult fejlődésnek. Azóta több, alkotórészből szerveződő fordítói kompetencia-modell született,⁶ amelyek többé-kevésbé átfedik egymást, és a mindenkori (empirikus,

⁶ például Schäffner 2000, PACTE kutatócsoport 2003, 2005; áttekintésüket l. Lesznyák 2008, 31–49; Göpferich

elméleti, oktatásmódszertani stb.) kutatás, illetve képzés céljai alapján érdemes alapozni egyikre, vagy másikra.

Christina Schäffner (2000, 146) a következőképpen összegzi a fordítói kompetenciákat:

1. Nyelvi kompetencia (*linguistic competence*): a forrásnyelv és a célnyelv megfelelő ismerete.
2. Kulturális kompetencia (*cultural competence*):⁷ a forrás- és a célkultúrákra vonatkozó történelmi, politikai, gazdasági és egyéb ismeretek.
3. Szövegkompetencia (*textual competence*): a műfajokra, szövegtípusokra, a szöveg és a szókincs jellegzetességeire és egyéb szövegtani sajátosságokra vonatkozó ismeretek.
4. Témaszpecifikus kompetencia (*domain/subject specific competence*): a kérdéses témáról való releváns háttérismeretek.
5. Kutatási és keresési kompetencia (*(re)search competence*): a kérdéses témáról való releváns háttérismeretek keresésére és megszerzésére irányuló stratégiák.
6. Átviteli kompetencia (*transfer competence*): a fordítási feladatnak megfelelő célnyelvi szöveg létrehozásának képessége; ez az egyetlen fordításspecifikus kompetencia, amely azonban az összes többi is magában foglalja.

Göpferich (2009) a TransComp longitudinális kutatási projekt (Göpferich 2007) alapján még egy fordításspecifikus kompetenciát emel ki: a fordítási rutin alapján aktiválódó, főleg nyelvpár-specifikus standard átváltási műveletek előhívásának és alkalmazásának képességét (*translation routine activation competence*), amely a fent említett nyelvpárspecifikus dinamikus kontrasztrendszer létezésére és tudatosítására épül.

7. Magyar–olasz fordítási ekvivalenciák

Néhány példával szeretném megvilágosítani a magyar–olasz nyelvpár viszonylatában az eddig elmondottakat.

Vegyük szemügyre Karinthy Frigyes *Utazás a koponyám körül* című művének egy passzusát (1937, 11):

*“Munkás embernek rövidek a napjai, hosszú az élete.” Már az iskolában tetszett nekem ez a mondás, bár mindig éreztem, merőben hamis, s ami a legnagyobb baj, még fordítva sem használható. Fő az, hogy paradox, önmagának ellentmondó, s ezért jó irányban keresi az igazságot, ahová tapasztalatom szerint csak ellenkező oldalról lehet elindulni, lévén a lét kettős, pozitív és negatív áram harcából származó valóság. **Annyi bizonyos, hogy ezen a három héten, április elejéig, erősen dolgoztam és szaladgáltam, de napjaim azért nem voltak rövidek, sokat töprengtem és fecsegttem, valami nyugtalan és fárasztó élenkség vett erőt rajtam. És nem hagyott békén az “elintézni való”.***

A fenti szövegben vastagon kiemelt rész Rényi Andrea olasz fordításában a következőképpen hangzik:

Quel che è certo è che in quelle ultime tre settimane di marzo lavorai intensamente e le mie giornate furono davvero brevi.

2007, 2009

⁷ Heidrun Witte *Contrastive Culture Learning in Translation Training* c. tanulmánya (1996, 73) már előrevetíti a dinamikus kulturális kontrasztok témakörét is, amely a kulturálisan jellemző viselkedésminták egybevetésére irányul, ellentétben a múltbeli statikus, felsoroló jellegű megközelítéssel.

A forrásnyelvi szöveg kezdő sora egy mondással indul: „Munkás embernek rövidek a napjai, hosszú az élete.” Ehhez kanyarodik vissza a bekezdés végén az író egy kiélezett ellentéttel, amelyet a tagadó alak és az *azért*-tal hangsúlyozott, ellentétes viszonyt jelölő *de* kötőszó valósít meg. A célnyelvi szövegben nincs megteremtve ez a szövegkohézió: hiányzik a megfelelő kötőszó, és az állítmány állító formája, amelyet a *davvero* ('bizony') határozószó még ki is emel, éppen az ellenkezőjét bizonygatja, mint amit a magyar szöveg fejez ki. A fordító kihagyta ugyanakkor az olaszból a *szaladgáltam* megfelelőjét, amely a magyarban hozzájárul az ellentét nyomatékosításához. Azáltal, hogy ez (is) kimarad, az olasz fordítás még laposabbá, a kontrasztot teljesen mellőzővé válik, holott megoldás könnyen akadna, például a következő:

Quel che è certo è che in quelle ultime tre settimane di marzo lavori intensamente e freneticamente, ma le mie giornate non furono per niente brevi.

Pillantsunk bele most Sgarioto Laura műfordító jóvoltából a fordítás menetébe, abba a folyamatba, amikor a fordítónak választania kell több grammatikailag helyes célnyelvi változat közül! Karinthy Ferenc *Epepe* című művéből (1970, 106) idézzük a következő sorokat:

Vajon mit gondolhatnak, hogy nem is írt, nem telefonált, táviratozott, semminő életjelt nem adott – vajon mikor kezdték el keresni, és hol-merre kerestetik? Helsinkiben? Onnan is megkaphatták már az értesítést, a nyelvészkongresszus szervező bizottságától, hogy ő nem járt ott, hiába várták. A légitársaságnál, az átszálló-állomásokon, sorban a szóba jöhető repülőtereken, amelyekre esetleg elkeveredhetett?

A félkövér karakterekkel kiemelt rész olasz fordításának első változata a következőképpen alakult:

Presso la compagnia aerea, nei vari aeroporti di scalo, dai quali poteva essere transitato per sbaglio?

A *sorban a szóba jöhető repülőtereken* kifejezés megfelelőjeként itt a *vari* melléknév szerepel, amelynek az olaszban kétféle értelmezése lehetséges: (1) *numerosi* 'sok, több' és (2) *possibili* 'lehetséges'. Maga a kontextus ebben az esetben nem elégséges ahhoz, hogy az olvasó egyértelműen a második értelmezést részesítse előnyben. Ezért a végső változatban úgy döntött a fordító, hogy világos(abb)an kifejti az író mondanivalóját a célközönség számára, amit a következőképpen oldott meg:

Forse si erano rivolti alla compagnia aerea? O uno dopo l'altro ai probabili aeroporti di scalo, dai quali poteva essere transitato per sbaglio?

Először is beiktatott egy explicit visszacsatolást a korábbiakra vonatkozóan a magyar mondatban hiányzó állítmány betoldásával (*si erano rivolti alla compagnia aerea* – 'a légitársaságnál keresték'), majd a szimpla *vari* melléknévet testesebb alakban kibontva (*uno dopo l'altro ai probabili aeroporti* – 'sorban [egyik a másik után] a valószínűsíthető repülőtereken') minden kétséget eloszlat olvasóiban a szöveg megfelelő interpretációját illetően.

Végül kövessük nyomon Nádas Péter *A Biblia* (1967) című novellájának kezdősorai mentén, milyen olasz–magyar viszonylatban általánosítható dinamikus kontraszt-viszonyokat fedezhetünk fel. Íme az eredeti szöveg:

A rozsdamarta, tövükből meglazult rózsák, a függők és cifra akantuszlevelek hosszan csörömpöltek, ha kinyitották vagy becsukták a nehezen nyíló és nehezen záródó monumentális vaskaput. A kusza, olajozatlan hangok áthatoltak a csendes kerten, s ernyedten verődtek vissza a stukkóval borított, földszintes villa faláról.

A villa kényelmesen, hivalkodó méreteire büszkén terpeszkedett a kert fölé, de tervezőiben volt annyi mértékletesség, hogy gögjiüket ne az utcának mutogassák. Mesteri módon rejtették magas törzsű fenyők, díszcserjék és sziklakertek közé az utcai frontot.

Az előreugró terasz és a bonyolult rácsai közé szorított télikert viszont nyíltan tekintett a város ködben párolgó körvonalaira.

Rényi Andrea olasz változata a következő:

Le rose appassite con le loro fragili radici, i rampicanti oscillanti e le foglie sgargianti di acanto frusciano a lungo, con fragore, ogni volta che il monumentale cancello di ferro, così difficile da spostare nell'una e nell'altra direzione, veniva aperto o chiuso. I suoni confusi del metallo non oliato si facevano strada attraverso il giardino silenzioso e rimbombavano quindi stanchi sulle pareti della villa a un piano, ricoperte di stucchi.

La villa, fiera delle proprie dimensioni, si adagiava comodamente sul giardino, ma chi l'aveva costruita aveva avuto sufficiente senso della misura da non ostentare quella superbia dal lato della strada. La facciata si mimetizzava perfettamente fra gli abeti dagli alti fusti, gli arbusti ornamentali e il giardino roccioso. La veranda e il giardino d'inverno, delimitato da una fitta recinzione, si affacciavano invece sul profilo della città avvolto nella nebbia.

Mint ismeretes, a specifikáló elemekkel ellátott főnévi csoportnak az olaszban fejelejű, a magyarban fejevégű építkezése következtében a fordítás mindig ellentétes irányú a két nyelv viszonylatában. Erre a fenti szövegben több példát is találunk, amelyek közül csak néhányat emelünk itt ki:

cifra akantuszlevelek – le foglie sgargianti di acanto
a csendes kerten – attraverso il giardino silenzioso
a stukkóval borított, földszintes villa faláról – sulle pareti della villa a un piano, ricoperte di stucchi
magas törzsű fenyők – gli abeti dagli alti fusti

Az író részvételének és nézőpontjának jelölésére, a személyes, vagy személytelen fogalmazásra vonatkozóan fontos szövegszintű, belső átmenetekre vonatkozó választás elé kerül a fordító. Fogódzót jelent annak tudatosítása, hogy a magyarban sokkal nehezebb a személytelenség, a távolságtartás kifejezése, mint az olaszban. A modern magyar nyelvben nem létezik passzív szerkezet, így az olasz személytelen és passzív alakjaival szemben mindig aktív formákkal élünk, amelyeket általános alannyal használunk:

ha kinyitották vagy becsukták a ... vaskaput – ogni volta che il ... cancello di ferro ... veniva aperto o chiuso

Érdeemes a fordítónak észben tartania azt is, hogy míg az olaszban gyakran találunk főnévi igeneves szerkezeteket mondatrövidítés céljára, a magyarban e nyelvi eszköz alkalmazása igen behatárolt. Csak segédigék⁸ mellett állhat, illetve kizárólag a célhatározói mellékmondat rövidíthető főnévi igenévvel. Minden más esetben a magyarban alárendelő, ragozott ígét tartalmazó mondatot használunk. Lássunk erre egy példát szövegünkéből:

tervezőiben volt annyi mértékletesség, hogy gögjiüket ne az utcának mutogassák – chi l'aveva costruita aveva avuto sufficiente senso della misura da non ostentare quella superbia

⁸ Az analitikus szerkesztésű jövő idejű igealak *fog* segédigéje, az aspektuális jelentésű *szokott* és *kezd* segédige, a *tetszik*, *méltóztatik* pragmatikai többletjelentésű segédige, a modális jelentésű (segéd)igék (*akar*, *bir*, *kell*, *kíván*, *látszik*, *lehet*, *megkísérel*, *óhajt*, *próbál*, *sajnál*, *szándékozik*, *szeretne*, *talál*, *tud*, *esetleg mer*, *illik*, *sikerül*) és a *szabad* melléknév (vö. Lengyel 1999) mellett található főnévi igenév.

Ugyanakkor a magyar eredeti szintetikus jellegét őrzik nyelvünkben a melléknévi igenevek, amelyek morfológiailag gazdagabbak, mint az olaszban (jelen, múlt és jövő idejűek az olasz jelen és múlt idejű formáival szemben), és használatuk tekintetében is az mondható el, hogy sűrűbben jelennek meg, mint olasz megfelelőik. Az olaszban a magyar melléknévi igenév megfelelőjeként gyakran szerepel infinitivusi mellékmondat, mellérendelő vagy alárendelő, finit ígét tartalmazó mondat, testes jelzői bővítmény, esetleg egy egyszerű melléknév:

- *a rozsdamarta, tövükből meglazult rózsák – le rose appassite con le loro fragile radici*
(testes jelzői bővítmény használata)
- *a nehezen nyíló és nehezen záródó monumentális vaskaput – il monumentale cancello di ferro, così difficile da spostare nell'una e nell'altra direzione*
(főnévi igeneves mellékmondat használata)

Az általunk elemzett szöveg következő példáiban megőrződik az olasz fordításban is a melléknévi igenév, de mivel a magyarban nincs *consecutio temporum*, ügyelni kell a két nyelv múlt és jelen idejű (befejezett, illetve folyamatos) igenevei közötti választásra:

- *a bonyolult rácsai közé szorított télikert*
(befejezett melléknévi igenév használata a mondat finit igéjéhez viszonyított előidejűség jelölésére)
- *il giardino d'inverno, delimitato da una fitta recinzione*
(múlt idejű melléknévi igenév használata a *consecutio temporum* működése következtében)
- *a város ködben párolgó körvonalaira*
(folyamatos melléknévi igenév használata a mondat finit igéjéhez viszonyított egyidejűség jelölésére)
- *sul profilo della città avvolto nella nebbia*
(múlt idejű melléknévi igenév használata a *consecutio temporum* működése következtében)

A magyar nyelv az olaszhoz viszonyítva gazdagabb eszköztárral rendelkezik az onomatopoetikus igék terén. Ezeknek a magyar hangutánzó elemeknek gyakran nincs a szótárban (egyértelmű) lexikai megfelelőjük. Ilyenkor a fordító körülírással járhat el, azonban nehezen tudja a forrásnyelvhez hasonló pontossággal behatárolni a kívánt hanghatást:

- a függők és cifra akantuszlevelek hosszan csörömpöltek – i rampicanti oscillanti e le foglie sgargianti di acanto fruscivano a lungo, con fragore*
(A *fragore* az olaszban jelenthet csörömpölést, recsegést, zakatolást, robajt, dörgést, dörrenést.)

A szó szerint nem lefordítható kifejezések esetében a fordítónak latba kell vetnie kreativitását. Lássunk erre egy példát szövegünkben!

- a rozsdamarta ... rózsák – le rose appassite*

Nádas Péter a „rozsdamarta rózsák” költői képével indít, amelyben a hervadó növények leveleinek vörösesbarna színére való utalás, a *rozsdamarta* kifejezés keménysége az olvasóban előhívja a hidegbe forduló ősz képzetét, és megteremti a szöveg időbeli lehorgonyzását. Az olaszban a szerkezet e fő funkcióját sikerült megőrizni az *appassite* (’elhervadt, fonnyadt’) jelzővel, amely viszont jóval egyszerűbb kidolgozású, kevésbé hangulatos képet teremt. Ezzel azonban meg kell elégednünk, hisz tudjuk, hogy a műfordítás minden nyelvben jelentésvesztéssel jár. Minden nyelv egyedi szerkesztésmódján túl csak rá

jellemző világképet tükröz, amelynek teljesen pontos megfelelője semmilyen más nyelvben nem létezik.

8. Utószó

Azt hiszem, a fenti példákból is jól érzékelhető, hogy a fordító szerepe mennyire meghatározza a fordítás minőségét. A fordítás során a fordító minden esetben választani kényszerül, és végső soron választásainak eredménye határozza meg a fordítás milyenségét. A fordítói munka háládatlanságát Georges Mounin (1967, 111) így fogalmazza meg: „*Translation is neither totally and for ever impossible, nor totally and forever possible; ... If an expression actually cannot be translated, a translator in the twentieth century is at least capable of knowing and understanding why the expression cannot be translated.*”⁹

Irodalom

- Albert Sándor 2014. *Fordítás – nyelv – filozófia*. Áron Kiadó, Budapest.
- Bassnett, Susan – Lefevere, André 1990. *Translation, History and Culture*. Printer Publishers, London.
- Bolinger, Dwight L. 1966. Transmutation: Structural Translation. *Acta Linguistica Hafniensia* IX: 130–144.
- Bodnár Ildikó – Simigné Fenyő Sarolta 2007. A fordítói kompetencia. In: Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.): *Nyelvi kompetencia – kommunikatív kompetencia*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 58. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár – Tinta Könyvkiadó, Budapest. 56–70.
- Catford, John Cunnison 1965. *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford University Press, London.
- Bühler, Karl 1934. *Sprachtheorie*. Fischer, Jena.
- Gadamer, Hans-Georg 1960/2003. *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlata*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Göpferich, Susanne 2007. *Research Project TransComp: The Development of Translation Competence*. <http://gams.uni-graz.at/fedora/get/container:tc/bdef:Container/get>
- Göpferich, Susanne 2009. Towards a Model of Translation Competence and its Acquisition: the Longitudinal Study TransComp. In: Göpferich, Susanne – Jakobsen, Arnt Lykke – Mees, Inger Margrethe (eds.): *Behind the Mind: Methods, Models and Results in Translation Process Research*. (Copenhagen Studies in Language 37). Samfundslitteratur Press, Copenhagen. 11–37.
- Hatim, Basil 1997. *Communication Across Cultures: Translation Theory and Contrastive Text Linguistics*. University of Exeter, Exeter.
- Heltai Pál 2014. *Mitől fordítás a fordítás? Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Eötvös József Kiadó, Budapest.
- Hoey, Michael 1998. Contrastive Analysis and Translation. In: Baker, Mona (ed.): *Encyclopedia of Translation Studies*. Routledge, London. 45–50.
- Jakobson, Roman 1959/2000. On linguistic aspects of translation. In: Lawrence Venuti (ed.): *The Translation Studies Reader*. Routledge, London. 113–118.
- Jakobson, Roman 1985. Fordítás és nyelvészet. In: Bart István – Klaudy Kinga (szerk.): *A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából*. Tankönyvkiadó, Budapest. 15–21.
- Károly Krisztina 2007. *Szövegtan és fordítás*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Klaudy Kinga 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata. Angol, német, francia, orosz fordítástechnikai példatárral*. Scholastica, Budapest.
- Klaudy Kinga 1996. Egy átváltási tipológia körvonalai. In: Rozgonyiné Molnár Emma (szerk.): *Absztrakció és valóság. Tanulmányok Békési Imre köszöntésére*. JGYTF Kiadó, Szeged. 183–191.
- Klaudy Kinga 1997. *Fordítás II. Bevezetés a fordítás gyakorlatába. Angol, német, orosz fordítástechnikai példatárral*. Scholastica, Budapest.

⁹ „A fordítás nem teljesen és örökké lehetetlen, sem teljesen és örökké lehetséges; ... Ha egy kifejezés nem fordítható, a huszadik században a fordító legalább már annyit tud, hogy ez miért nem lehetséges.” (saját fordítás)

- Klaudy Kinga 2003. Dinamikus kontrasztok. In: Klaudy Kinga (szerk.): *Fordítás és tolmácsolás az ezredfordulón. 30 éves az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központja. Jubileumi évkönyv*. Scholastica, Budapest. 11–22.
- Klaudy Kinga 2007. *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Lengyel Klára 1999. A segédigék kérdéséhez. Válasz Uzonyi Kiss Judit és Tuba Márta cikkére. *Magyar Nyelvőr* 123: 116–28.
- Lesznay Márta 2008. Studies in the Development of Translation Competence. Doktori (PhD) értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Alkalmazott Nyelvészeti Program
- Mounin, Georges 1967. *Die Übersetzung. Geschichte, Theorie, Anwendung*. Nymphenburger Verlag, München.
- Nida, Eugene Albert 1969. Science of Translation. *Language* 45: 438–498.
- Nida, Eugene Albert – Taber, Charles Russell 1969. *The Theory and Practice of Translation*. Brill, Leiden.
- Nida, Eugene 2000. Principles of Correspondence. In: Venuti, Lawrence (ed.): *The Translation Studies Reader*. Routledge, London / New York. 126–141.
- PACTE kutatócsoport 2003. Building a Translation Competence Model. In: Alves, F. (ed.): *Triangulating Translation: Perspectives in Process Oriented Research*. John Benjamins, Amsterdam / Philadelphia.
- PACTE kutatócsoport 2005. Investigating Translation Competence: Conceptual and Methodological Issues. *Meta* 50/2: 609–619.
- Panou, Despoina 2013. Equivalence in Translation Theories: A Critical Evaluation. *Theory and Practice in Language Studies* 3/1: 1–6.
- Reiss, Katharina 1971. *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik*. Max Hueber Verlag, München.
- Reiss, Katharina 2000. Type, Kind and Individuality of Text. Decision making in translation. In: Venuti, Lawrence (ed.): *The Translation Studies Reader*. Routledge, London / New York. 160–172.
- Schäffner, Christina 2000. Running before walking? Designing a translation program at undergraduate level. In: Schäffner, C. – Beverly, A. (eds.): *Developing translation competence*. John Benjamins, Amsterdam. 143–157.
- Seleskovitch, Danica 1978. Language and Cognition. In: Gerver, David – Sinaiko, H. Wallace (eds.): *Language Interpretation and Communication*. Volume 6 of the NATO Conference Series. Springer US.
- Seleskovitch, Danica – Lederer, Marianne 1986. *Interpéter pour traduire*. Didier Erudition, Paris.
- Seleskovitch, Danica – Lederer, Marianne 1989. *Pédagogie raisonnée de l'interprétation. Collection „Traductologie” 4*. Didier, Paris.
- Simigné Fenyő Sarolta 2006. *A fordítás mint közvetítés*. Stúdium, Miskolc.
- Snell-Hornby, Mary 2006. *The Turns of Translation Studies. New Paradigms or Shifting Viewpoints?* John Benjamins Publishing Company, Amsterdam / Philadelphia.
- Steiner, George 1992/2005. *Bábel után. Nyelv és fordítás I*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Takács Ferenc 2006. Közelebb a szóhoz. *Mozgó Világ* 32/3: 121–125.
- Vermeer, Hans Josef 1989. Skopos and Commission in Translational Action. In: Chesterman, Andrew (ed.): *Readings in Translation Theory*. Oy Finn Lectura, Helsinki. 173–187.
- Vermes Albert 2004. A relevancia-elmélet alkalmazása a kultúra-specifikus kifejezések fordításának vizsgálatában. *Fordítástudomány* VI/2: 5–17.
- Witte, Heidrun 1996. Contrastive Culture Learning in Translation Training. In: Dollerup, Kay – Vibeke Appell (eds.): *Teaching Translation and Interpreting 3: New Horizons*. Benjamin, Amsterdam / Philadelphia. 73–79.
- Yan, Chen – Huang Jingjing 2014. The Culture Turn in Translation Studies. *Open Journal of Modern Linguistics* 4: 487–494. <http://dx.doi.org/10.4236/ojml.2014.44041>

Az idézett irodalmi művek jegyzéke

- Karinthy Frigyes 1937/2012. *Utazás a koponyám körül*. Kossuth, Budapest.
- Frigyes Karinthy 2010. *Viaggio attorno al mio cranio*. Rizzoli, Milano (fordította Rényi Andrea).
- Karinthy Ferenc 1970/1979. *Epepe*. Szépirodalmi K., Budapest.
- Ferenc Karinthy 2015. *Epepe*. Adelphi, Milano (fordította Laura Sgarlato).
- Nádas Péter 1967/2016. *A Biblia*. Helikon, Budapest.
- Péter Nádas 2009. *La Bibbia*. Rizzoli, Milano (fordította Rényi Andrea).

*Rózsavölgyi, Edit***The importance of linguistic and cultural awareness with a contrastive perspective
in the practice of translation**

In this study I argue that linguistic and cultural awareness having a contrastive approach provides us with a perspective which helps translators to choose consciously from different target language alternatives and offers some objective guidelines for the justification and evaluation of translation solutions. It is not easy to define which criteria we should consider when assessing a text as the translation of another. There are no codified rules in the domain of reading, understanding and translating.

The first part of the survey gives an insight into some theoretical aspects of translation such as linguistic and cultural asymmetry, the concept of equivalence in translation, translational behaviour of languages, language pair specific transcoding operations, translator competences. The final section is devoted to the analysis of some pieces of translation from Hungarian to Italian showing the practical validity of what have been said from a theoretical point of view.

Translation always means losing something of the original but as French linguist and translator Georges Mounin claims „if an expression actually cannot be translated, a translator in the twentieth century is at least capable of knowing and understanding why the expression cannot be translated.”

Magyar irodalom angol nyelven: fordítástechnikai fogódzók

Lance Hewson *An Approach to Translation Criticism* című, 2011-ben megjelent művével a fordításkritika nagykorú lett, és a fordítástudománynak önálló részévé lépett elő. Ezt a könyvet egy korábbi, angol nyelvű dolgozatomban (Sherwood 2012) már megemlítettem, e helyütt valamivel részletesebben szeretném magyar nyelven kifejtetni, hogyan látom hosszabb távon alkalmazhatóságát a magyar > angol, esetleg angol > magyar szépirodalmi fordítás vonatkozásában.

Hewson célja **elsősorban** nem ítélni egy-egy műfordítás felett, hanem annak az eredetihez való viszonyát megérteni és megértetni, amit pedig a lefordított szövegnek a fordító döntései eredményezte ún. értelmezéspotenciálján mér le.¹ Noha ő angol és francia szövegek – pontosabban Jane Austen *Emma* c. művének három francia, illetve Flaubert *Bovaryné*-jének hat angol fordítása – alapján mutatja be elméletét, igen fontos feladat lenne szerintem annak a kereteit magyar irodalmi alkotások angol fordításának (esetleg angol irodalmi alkotások magyar fordításának is) értékelése érdekében átdolgozni, a magyar–angol nyelvpár összevetése alapján azokra alkalmazni.

Ezt a munkát természetesen itt és egyedül most nem tudom elvégezni, azonban Hewson első fejezetéből (Hewson 2011, 24–26) érdemes és máris lehetséges felsorolni azokat az általa „előzetes adatgyűjtés”-t felölelő területeket, tisztázandó kérdéseket, melyeket figyelembe kell venni, még mielőtt ehhez a munkához komolyan hozzáláthatnánk. Ezért dolgozatomban elsősorban e területek egy részének az ismertetésével foglalkozom, ezt alkalmanként saját, immár fél évszázadra visszatekintő tanári, fordítói, valamint szótárszerkesztői tapasztalataimmal kiegészítve, majd befejezéseként – ízelítőül – Hewson könyve alapján egy igen vékony kis szeletet nyújtok a tulajdonképpeni fordítástechnikai teendők módszeréből.

1. Információk a forrásszövegről. Esetenként nem világos, milyen szövegkiadást használt a fordító: például Móricz Zsigmond *Rokonok* c. regényének első fejezetében az angol fordítás két olyan oldalt tartalmaz, amelynek a rendelkezésemre álló magyar szövegben nincs megfelelője.² Eddig nem vettem egybe a két kötetet tüzetesen, azonban más nyelvterületen az a tény, hogy egy klasszikusnak tartott író munkáinak nincs kritikai vagy legalább általában elfogadott kiadása, megdöbbenést keltene.

Alkalmanként egy-egy műnek ma már létező kritikai kiadása még fordításakor nem volt hozzáférhető. Pl. Kosztolányi Dezső *Édes Annájának* 1991-ben megjelent – második – angol fordításának szerzőjétől még nem várhattuk el, hogy bonyolult kiadástörténetével tisztában legyen. Hiszen amikor az eredeti mű betiltása után húsz évvel, 1963-ban, végre új kiadását engedélyezték, két helyen politikai okokból megcenzúrázták a regény szövegét. A 9. fejezetből három rövid mondat maradt ki: *Lábuknál feküdt a forradalom patkánya. Döglött volt már. De azért még egyszer agyonütötték.* A 15. fejezetnek

¹ „[To] examine ways in which a literary text may be explored as a translation, not primarily to judge it, but to understand where the text stands in relation to its original by examining the interpretative potential that results from the translational choices that have been made.” (Hewson 2011, fűlszöveg)

² Móricz Zsigmond: *Rokonok*. Európa Kiadó, Budapest, 2006. (A címlap hátoldalán: „A kötet alapjául szolgáló kiadások: Móricz Zsigmond: *Regények*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1975; Móricz Zsigmond: *Drámák*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980.”) Vö. Zsigmond Móricz: *Relations*. Translated by Bernard Adams. Corvina [Budapest], 2007. (Az 1997-ben megjelent szöveg új kiadása). Az itt említett magyar kiadásban nem található rész a fordítás 16. oldalának utolsó sorától a 18. oldal 34. soráig terjed. Ismertetésem a fordításról: Sherwood 2009.

a Horthy-féle nemzeti hadsereg 1919 végi budapesti bevonulását kommentáló két mondata pedig már az 1945 utáni kiadásoktól kezdődően kimaradt: *Csendes, megindító viszontlátás volt. A bujdosók, mint annyiszor a magyar történelemben, hazaérkeztek.* E kihagyásokat először a regény 1974-es kiadása állította helyre, ám a 17 évvel ezután kiadott angol fordítás a szövegnek mégis valamely politikailag megcenzúrázott kiadását vette alapul.³

Felületesen hasonló, de egészen más – tkp. nem is ide sorolandó – eset, amikor a fordító tudatosan kihagy anyagot az eredetiből. Ez azonban egy figyelemre méltó, hosszú hagyományra visszatekintő fordítói fogás, melyre az utóbbi évtizedekben egyre érzékenyebbek lettünk (vö. Sherwood 2012, 153), ahol már utaltam a következő, de eddig visszhangtalanul maradt példára: Esterházy Péter *Harmonia caelestis* c. művének angol változatából majdnem két oldal kimaradt, gyaníthatólag amiatt, ahogyan itt a nőkről ír. Mondhatnánk ugyan, hogy a rendkívül nehezen fordítható, hétszáz oldalas remekműből két oldal kivágása mit számít. Ám kérdés – sőt: erkölcsi kérdés –, hogy napjaink talán legnagyobb magyar írójának egyik legfontosabb művét még akár a legkiválóbb fordítója megcenzúrázhatja-e.⁴

2. *Célszöveg-paraméterek.* Első alkalommal kerül-e fordításra a szöveg, vagy vannak korábbi fordítások is? Valóban „új” fordításról van szó, vagy egy korábbi fordítás átdolgozásáról? Pl. Kosztolányi Dezső *Nero, a véres költő* c. regényét az amerikai Clifton P. Fadiman fordította először angolra (mégpedig németből),⁵ ezt a Corvina Kiadó számára „átdolgozta” (*revised by*) George Szirtes.⁶ Az utóbbi szövege azonban – igaz, Fadimané nem volt elérhető számomra – első pillantásra nem tűnik különösképpen „átdolgozott”-nak. Mindenesetre a XX. század egyik legkiválóbb magyar írója megérdemelné, hogy ez a regénye is rendes, modern angol fordításban lásson napvilágot, semmint egy kilencven éves, németből való átültetés „átdolgozott” verziójában.

3. Hewson szerint lehetőleg **magáról a fordítóról** is kell információt gyűjteni. Nem szabad megelégedni a fordító hagyományos anonimitásával, hiszen az illető nyelvi és kulturális háttere lényegesen befolyásolhatja a fordítást. Ide sorolhatók talán az egyszerűbb nyelvi és tárgyi tévedések, különösen ha figyelembe vesszük, hogy feltehetőleg anyagi okokból ma már akár a nagyobb kiadóknál sincs mindig érdembeli lektorálás, de még az eredetivel való összevetés sem. Ennek következtében kénytelenek vagyunk magát a fordítót, valamint esetenként a fukarkodó kiadót (is) – hacsak nem magánkiadásról van szó – felelősségre vonni a tévedések elkövetéséért.

Ami a nyelvi hiányosságokat illeti, a magyar háttérűnek nevezhető fordítók esetében gyakori pl. az angol nyelv bonyolult igerendszerének helytelen alkalmazása, továbbá gyakran tapasztalható érzéketlenség az angol nyelv nem könnyen elsajátítható ritmusa iránt,⁷ míg az

³ A fordító által használt magyar kiadás előttem ismeretlen. A kiadás történetéről: Kosztolányi Dezső: *Édes Anna*. Kritikai kiadás. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2010. 586–587. Vö. Dezső Kosztolányi: *Anna Édes*. Translated by George Szirtes. Quartet Books, London, 1991. Az 'eredeti' a fordítással teljes terjedelmében összevető dolgozatom: Sherwood 1998. (Nota bene: ez is a kritikai kiadás előtt jelent meg.)

⁴ Esterházy Péter: *Harmonia caelestis*. Magvető Kiadó, Budapest, 2000. 199–200. Vö. Péter Esterházy: *Celestial Harmonies*. Translated by Judith Sollosy. Flamingo (HarperCollins), London, 2004. 227.

⁵ *The Bloody Poet, a novel about Nero*, by Desider Kosztolanyi (*sic*), with a prefatory letter by Thomas Mann, translated out of the German by Clifton P. Fadiman. Macy-Masius, New York, 1927.

⁶ Dezső Kosztolányi: *Darker Muses* [csak a borítón, a két szó között: *The Poet Nero*]. Corvina [Budapest], 1990. A címolap hátulján: „This edition is based on [...] Clifton P. Fadiman[’s translation from the German].[...] It has been revised by George Szirtes.”

⁷ Pl. 'I still would've collapsed if Tamás didn't catch me' (helyesen: '... if Tamás hadn't caught me'): Antal Szerb: *Traveler and the Moonlight*. Translated by Peter Hargitai. iUniverse, Bloomington, IN, 2016. 20. (Az *Utas és holdvilág* magánjellelű kiadása.) Ami a nyelv ritmusát illeti, tanulságos összevetni e dolgozatom végéről az

angol háttérűeknél nem ritka egyes szavak, kifejezések, illetve idiómák nem ismerése vagy félreértése.⁸

Tárgyi tévedések viszont természetesen inkább az angol háttérűeknél észlelhetők, különösen amikor nyelvi hiányossággal társulnak, esetenként mulatságos, de mégis meghökkentő zavart eredményezve.⁹ Hogy nem pusztán egyes szavak félreértéséről lehet szó, azt egyik korábbi dolgozatomban kimutattam: pl. az *Édes Anna* fordítója nincs tisztában a magyar szintaxis egy igen fontos tételével, az ún. *topic-comment* szerkezettel, és közvetlenül ebből kifolyólag Annát úgy mutatja be, mint aki mindkét alkalmaztatóját meg akarta ölni, holott Víz elöl kifejezetten menekülni próbál. Aligha kell mondanom, hogy ez a félreértés a regény értelmezését illetően komoly következményekkel jár.¹⁰ Hogy egy-egy műben ezek a hibák, tévedések mennyiségileg mit jelentenek, nem lehet eldönteni teljes lajstromozásuk nélkül, a minőségi értékelés azonban még nehezebb kérdés, amire még visszatérek, noha nem kérdéses, hogy például sűrűbb nyelvtani hibák zavarólag hatnak, és megnehezítik az anglofón olvasó dolgát.

Eltételezve ezúttal Hewsonnak a számunkra talán kevésbé fontos 4. és 5. pontjától, megemlítendő azonban az utolsó, 6. pontja, amely a szöveg makroszerkezetének áttekintésével foglalkozik. Itt különösen a mű fejezetekre tagoltságát, valamint a fejezetek belső szerkezetét, kiváltképp a bekezdések szervezetségét kell szerinte szemügyre venni. Ezzel a nyelv és a regény ritmusának keresztműzében találkozó területtel tudtommal még nemigen foglalkoztak, noha általában komoly különbségeket észlelhetünk e tekintetben magyar eredeti és annak angol nyelvű fordítása összevetésekor.¹¹

Ezek után rátérhetünk egy jóval összetettebb esetre, Krasznahorkai László *Sátántangó*jának fordítására és fogadtatására. Ezt a Krasznahorkai nemzetközi hírnevét megalapozó, díjnyertes fordítást (Best Translated Book Award [A legjobb (értsd: angol nyelvre) fordított könyv] USA, 2013) magyar születésű angol költő ültette át.¹² A kötetnek eddig csak az első néhány oldalát vetettem össze az eredetivel, de ebből is nyilvánvaló, hogy – túl az olyan alkalmi változtatásokon, mint pl. *nyolc kilométer* helyett *négy kilométer*, *észak* helyett *nyugat*, *téboly* helyett a 'véletlen' jelentésű szó (*chance*) használata, valamint a *hallgat* ige komoly félreértése – a híres „hosszú” mondatok több helyütt megrövidültek: kimaradtak olyan szavak, szókapcsolatok, mint például *egészen az első fagyokig; lefüggönyözött; a mélyülő csöndben; röhejében; egykor zsúfolt és zajos; keserűen; de nem mozdult semmi; hirtelen; amíg onnan gyalog hazaérnek; sorra; az ajtó mellett egymás hegyén-hátán álló; hisz úgy sem tehettek már ez ellen semmit*. Ezek alapján óvatos becslésem szerint a különösen az amerikai entellektüelek körében hihetetlen ovációval fogadott kötet talán öt, esetleg több

angol háttérű Len Rix alkotta bekezdést a másik két fordítóéval: mindkettő, noha hosszú éveket töltött angol nyelvterületen, mégis nyilvánvalóan magyar háttérűnek tekintendő – nem utolsósorban épp szövegük ritmusa alapján.

⁸ Pl. az 'úgy-ahogy beszél valamilyen nyelven' jelentésű *nem adnak el* magyar idiómának *they won't sell me anything*, azaz kb. 'nekem semmit sem hajlandóak/fognak eladni' kifejezéssel történő visszaadása: Antal Szerb: *Journey by Moonlight*. Translated by Len Rix. Pushkin Books, London, 2002. 169. Ez a – néhány ilyen apróbb hibától eltekintve igen gondos – fordítás alapozta meg Szerb Antal írói hírnevét az angolszász világban.

⁹ Pl. a 3. jegyzetben említett Szirtes-féle *Édes Anna* fordítás vége felé a Tanácsköztársaságban aktív *Pogány József népbiztos*-ból *Committee for Paganism*, azaz kb. 'pogánysággal foglalkozó bizottság' lett: uo. 219. További példák, tárgyiak is: Sherwood 1998.

¹⁰ Id. Sherwood 2012, kül. 157–159. Ugyanitt további példák, a versfordítás problémaköréből is.

¹¹ Pl. utalhatunk az *Édes Anna* első angol fordítására: Dezső Kosztolányi: *Wonder Maid. A novel*. Translated by Adam de Hegedüs. Staples Press Limited, London, 1947. Ez a regény első két fejezetét egybeolvasztja, az utolsó fejezetet pedig a fordító egyszerűen elhagyta.

¹² Krasznahorkai László: *Sátántangó*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985 (kül. 9–12.) – vö. László Krasznahorkai: *Satantango*. Translated by George Szirtes. New Directions, New York, 2012 (kül. 3–8.). Az elhagyások, hibák ideiglenes listája tulajdonomban; kiadatlan.

százalékkal csökkenti az eredeti terjedelmét, de a kisebb-nagyobb hibákat sem lehetne teljes méretű összevetés nélkül felmérni. De vajon hogyan értékeljük ezeket a – nevezzük ezeket továbbra is óvatosan így – különbségeket?

Ehhez szerintem fogódzókat Hewson műve alapján lehetne majd keresni. Összevetési alapul azonban ideálisan egy-egy mű több fordítására lenne szükség, míg legalábbis magyar > angol irányban kevés mű áll rendelkezésünkre egynél több angol nyelvű változatban. Ha eltekintünk egy-két ritka, összevetésre kevésbé alkalmas kettős fordítástól, valamint Márai Sándor *A gyertyák csonkig égnék* c. művének különös esetétől (ennek az átütő sikert aratott angol változata ugyanis a németből készült)¹³, ez a helyzet tulajdonképpen csak az idén, 2016-ban változott meg: tavasszal Szerb Antal *Utas és holdvilág* c. regényének¹⁴ egyszerre két újabb fordítása látott napvilágot,¹⁵ a mű tehát immár három angol változatban olvasható.¹⁶ Ezeket csak a legutóbbi időkben kezdhettem el tanulmányozni, így ezúttal Hewson megközelítésének csak egy igen apró szeletének bemutatásával zárnám mondanivalómat. Vegyünk szemügyre egy rövid bekezdést a regény elejéről, valamint nézzük meg a három fordító megoldását:

Hosszúra nyúlt vándorévei alatt mindenfelé megfordult, Angliában és Franciaországban éveket töltött, de Olaszországot mindig elkerülte, úgy érezte, még nincs itt az ideje, még nem készült fel rá. Olaszországot is a felnőtt dolgok közé tette el, mint az ivadékok nemzését, titokban félt is tőle, félt, mint az erős napsütéstől, a virágok szagától és a nagyon szép nőktől.

Rix: During his protracted years of wandering he had travelled in many lands, and spent long periods in France and England. But Italy he had always avoided, feeling the time had not yet come, that he was not yet ready for it. Italy he associated with grown-up matters, such as the fathering of children, and he secretly feared it with the same instinctive fear he had of strong sunlight, **the scent of flowers**, and extremely beautiful women. (9. o.)

Hargitai: His far-reaching travels had taken him everywhere. He'd spent years in France and England, but always avoided Italy, feeling the timing was never quite right, that he wasn't prepared for it just yet. His Italy was for adults only, the province of passionate men eager to breed *bambini*, and he secretly feared it just as he feared intense sunlight, **the cloying scent of flowers**, and women who were breathtakingly beautiful. (3. o.)

Czipott: He had covered the map in the course of his long-extended years of wandering. He'd spent years in England and France, but he had always avoided Italy, sensing that the time was not yet ripe: he wasn't prepared for it. He assigned Italy, along with siring offspring, to the category of grown-up matters, and in secret he even feared it: he feared it the way he shied away from strong sunlight, **the scent of flowers** and extremely pretty women. (5. o.)

Maradjunk a kiemelt, legegyszerűbb, *a virágok szaga* kifejezésnél! Ezt két fordító simán a *the smell of flowers* kifejezéssel adja vissza, a második azonban *the cloying smell of flowers*, azaz kb. *a virágok émelyítő*, esetleg *bódító szagáról* ír. Ha úgy véljük, hogy *minden* virág szaga émelyítő, akkor ezt a tényt ez a fordítás explicitebbé teszi (*explicitation*, explicitáció, kifejtés). Ha azonban nem *minden* virág szaga émelyítő – talán ez valószínűbb –, akkor pedig

¹³ Ld. mind a német, mind az angol fordítás sikerét a fordítások nyelvezetében kereső dolgozatom: Sherwood 2011.

¹⁴ mek.oszk.hu/01000/01080/01080.pdf (A könyv először 1937-ben jelent meg.)

¹⁵ A Len Rix-féle fordítás adatait ld. a 8. jegyzetben. – Antal Szerb: *Traveler and the Moonlight* (sic), tr. Peter Hargitai. iUniverse, Bloomington, IN, 2016, illetve: Antal Szerb: *Journey by Moonlight*, tr. Peter V. Czipott. Alma Classics, London, 2016. (Nota bene: ezt a címet ez a fordító hallgatólagosan Len Rixétől vette át.)

¹⁶ Pontosabban: Peter Hargitai / Hargitai Péter már 1994-ben jelentkezett az *Utas és holdvilág* időrendben elsőnek számító angol (azaz: amerikai) nyelvű változatával, *The Traveler* címen, de a 2016-ban közzétett fordításában – annak bevezetője szerint – szinte minden mondatot átdolgozott. Tehát ennek a regénynek tulajdonképpen négy angol változata létezik.

hozzáadásról van szó (*addition*; a különbségre vö. Hewson 2011, 81), s ebben az esetben a fordítás azt állítja, hogy *csak az érmélyítő szagú* virágok szagától fél Mihály. Ez az értelmezés azonban egyrészt aligha helytálló, másrészt a *cloying*, valamint magyar megfelelője igen gyakran kollokál a *smell*, *scent*, tehát *szag*, *illat* szavakkal, olyannyira (a Google nyers angol adatai: *cloying smell*: 340k, *cloying scent*: 14k; egyéb főnévvel kb. ezer vagy ennél kevesebb találat), hogy itt már-már túl gyakori szókapcsolatot, sőt – és mondjuk ki: Szerbre aligha jellemző – közhelyet sejtethetünk. Azonban nem egy, hanem több száz efféle összevetésre lenne szükség: pl. ezt a kérdéskört akár az ugyanebben a bekezdésben található, az „ivadékok nemzésé”-t célzó, színesebb megoldások vizsgálatával is folytathatnánk. De számtalan másféle összevetés is nélkülözhetetlen. És – itt jóval leegyszerűsítve Hewson megközelítését – csak mindegyik sokféle, sokkal bonyolultabb összevetések után alakíthatnánk ki megfontolt és kiegyensúlyozott hipotéziseket egy adott fordításról, melyek alapján annak természetéről és – esetleg, e folyamat végkifejleteként – minőségéről is megnyugtató véleményt alkothatnánk.

Irodalom

- Hewson, Lance 2011. An Approach to Translation Criticism. *Emma and Madame Bovary* in translation. John Benjamins, Amsterdam / Philadelphia.
- Sherwood, Peter 1998. Crater into well: sex and violence in Kosztolányi's *Édes Anna* and its English translation. In: *Translation Review* (University of Texas at Dallas), 55: 34–38.
- Sherwood, Peter 2009. The Translator's Plight: Zsigmond Móricz (translated by Bernard Adams) *Relations* (Budapest, 1997, 2007). In: *Hungarian Quarterly*, Vol. 50. (Spring 2009) 141–145.
- Sherwood, Peter 2011. The German and English versions of Sándor Márai's *A gyertyák csonkig égnek* (*Die Glut and Embers*). In: Steven Tötösy de Zepetnek – Louise O. Vasvári (eds.): *Comparative Hungarian Cultural Studies*. Purdue University Press, West Lafayette IN. 113–122.
- Sherwood, Peter 2012. Translation criticism: linguistic notes towards a prolegomena with special reference to Hungarian literature in English. *Hungarológiai Évkönyv* 13: 153–160.

Sherwood, Peter

Hungarian Literature in English: An Approach to Translation Criticism

This paper elaborates on an earlier, English-language attempt (Sherwood 2012), to draw attention to the possible application of a milestone work on techniques of translation criticism (Hewson 2011) to the translation of Hungarian literature into English (and possibly also vice versa). The first part of the paper collects some of the materials Hewson calls "preliminary data" (Hewson 2011, 24–26), i.e. aspects of a translated work that need to be explored before criticism proper can begin, illustrating these with chapter and verse from those English translations of Hungarian literature of which the author has had direct experience in his many years of teaching, and translating from, Hungarian, as well as editing Hungarian > English and English > Hungarian dictionaries. The paper concludes with a necessarily superficial comparison of three different translators' versions of a very brief passage from Antal Szerb's novel *Utas és holdvilág* (1937) – the first time it has been possible to make such a comparison, since only in 2016 did three versions of the same Hungarian novel become available in English translation.

Elżbieta Szawerdo

Romantika, hol vagy?

(A magyar romantika irodalmának recepciója Lengyelországban a XXI. században)

Szerintem a XXI. században ez a kérdés teljesen jogos. Tizenhat éven át alig jelentek meg a magyar romantika művei Lengyelországban. Azt lehet mondani, hogy a XXI. század elején – a lengyelországi magyar irodalom recepcióját tekintve – a lengyel könyvpiac Márai Sándoré, aki hagyott még egy kis teret Esterházy Péternek, Spiró Györgynek. Tehát főleg a kortárs magyar irodalomé. Talán ezért is érdemes megbecsülni azt a néhány kiadványt, amely a magyar irodalom XIX. századához nyúl vissza. Jelen tanulmány célja, hogy átfogó képet nyújtson a magyar romantika lengyelországi recepciójáról; a lefordított irodalmi műveken kívül tárgyaljuk a különböző lengyel folyóiratokban megjelent recenziókat, tanulmányokat, valamint a magyar romantikával kapcsolatos, Lengyelországban tartott konferenciák anyagait is.

A XIX. századi romantikus irodalom tanítása a XXI. században nem kis kihívást jelent a tanárok számára. A fennkölt eszmék és a pátosszal teli művek időnként már-már groteszk módon hathatnak. Ez főként azokra a művekre vonatkozik, amelyek a szabadságharcok kérdését és a hazaszeretet nevében hozott áldozatok témáját érintik.

A Varsói Egyetem Magyar Tanszékén az utóbbi néhány évben a XIX. századi magyar irodalmat tanítom. Egy hallgatónk a munkájában (melynek a címe: *Vajon azok az értékek, amelyeket a magyar romantikus szerzők bemutatnak a munkájukban, érthetőek és aktuálisak-e a XXI. század küszöbén?*) őszintén bevallotta, hogy a mai fiatalsághoz nem áll közel a romantika irodalma, nehéz megérteniük az írók fennkölt stílusát. „A romantika kihívásai ma már nem hatnak ránk, túlságosan is a földön járunk, túlságosan is lent hordjuk a szemünket (...), na meg ki ellen is kellene harcolnunk? Miféle bilincseket kellene leráznunk?” Vörösmarty Szózatára utalva az egyik hallgatónk nagyon szkeptikusan megjegyezte, hogy „szerinte senki sem áldhatja a sorsát, ha elnyomás alatt, rabszolgasorban kell meghalnia, mint ahogy azt a költő állítja.” Feltételezhetjük, hogy a hallgatók többsége hasonlóan gondolja ezt...

Talán ezért is választanak az utóbbi években a hallgatóink nagyon ritkán magyar romantikával kapcsolatos témákat, amikor diplomadolgozatokat írnak.

év	védések száma(MA)	irodalmi témák (magyar)	a magyar romantikával kapcsolatos témák (lengyel nyelven)	a magyar romantikával kapcsolatos témák (magyar nyelven)
2000	5	5		
2001	8	4		
2002	6	2		
2003	8	2		
2004	11	5		
2005	9	2		
2006	10	1		
2007	18	7		
2008	22	6		"Az idő jöhet, mehet, de engem nem visz" (Az ironia statisztikai elemei Mikszáth Kálmán kiválasztott műveiben)
2009	9	3	<i>Porównanie ballad Jánosa Aranya i Adama Mickiewicza</i>	Arany János és Adam Mickiewicz balladáinak összehasonlítása
2010	4	1		
2011	21	6		
2012	13	1		
2013	22	6	1) Ludowość w wybranych balladach Adama Mickiewicza i Jánosa Aranya 2) Wyobrażenia diabła w "Nie-boskiej komedii" Zygmunta Krasińskiego i "Tragedii człowieka" Imre Madácha.	1) <i>Népiesség Adam Mickiewicz és Arany János kiválasztott balladáiban</i> 2) <i>Az Ördög képzete a Zygmunt Krasiński „Pokoli színjátékában” és Madách Imre „Ember Tragédiájában”</i>
2014	14	2		
2015	11	3		

Összehasonlításul: 1980 és 1990 között az irodalmi témák közül csak 8 téma kötődött a romantikához (két dolgozat Jókai Mórral volt kapcsolatos, egy Mikszáth Kálmánnal, három Petőfi Sándorral, egy Madách Imrével és egy Arany Jánossal). A következő tíz évben (1990–2000) egyetlen hallgató sem választotta a romantika korszakát.

Vajon mi lehet az oka, hogy a romantika eszméi annyira távol állnak a mai olvasók szemléletétől?

Jerzy Snopek (2000, 80) Petőfi Sándor lengyelországi recepciójáról szóló tanulmányában említette, hogy általában a kerek évfordulókon adtak ki alkalmi kiadványokat, és a „legutolsó évforduló – a költő halálának 150. évfordulója – volt a legkevésbé gyümölcsöző az összes eddigi közül. Egyenesen észrevétlenül múlt el.” Szerinte „az 1989-es rendszerváltás lényeges választóvonalat jelentett a lengyelországi Petőfi-recepció történetében (Snopek 2000, 85). Ez sajnos nemcsak Petőfi munkásságára vonatkozik, de az egész magyar romantika lengyel recepciójára is.

2000-ben, Vörösmarty Mihály születésének 200. évfordulója alkalmából a varsói Magyar Tanszék a Varsói Kulturális Intézettel közösen nemzetközi konferenciát rendezett „Vörösmarty és az európai romantika” címmel, amelyen hallgatóink is szerepeltek referátumaikkal. Magyarországról két professzor tisztelte meg jelenlétével a konferenciát: Kerényi Ferenc és Szörényi László. Sajnos az ott elhangzott előadásokat nem adták ki külön kötetben, de két évvel később, 2002-ben megjelent Vörösmarty Mihály külön verses kötete. A válogatást Kerényi Ferenc készítette. A nyers fordítások készítésében diákjaink is közreműködtek. A 120 oldalas kötet egy csaknem 30 oldalas bevezetőt tartalmaz, amelynek szerzője Jerzy Snopek. Bemutatja Vörösmarty pályafutását, összehasonlítva a lengyel romantika legjelesebb képviselőjével, Adam Mickiewiczessel. A kötetben összesen 33 vers található, amelyből 24 először jelent meg lengyelül; a fordítások kifejezetten ehhez a kötethez készültek (például 10 Feliks Netz, 8 Jerzy Snopek, 4 Bohdan Zadura fordításában; két fordítás a diákjaink műve).

Ugyanebben az évben, 2002-ben jelent meg Jerzy Snopek „Magyarország – történelme és kultúrája vázlatokban” (*Węry – Zarys dziejów i kultury*) című könyve. A több mint 420 oldalas, illusztrált kiadványban egy 25 oldalas rész található, amely vázlatban bemutatja a magyar romantika legfontosabb képviselőit, többek közt Vörösmarty Mihályt, Petőfi Sándort, Arany Jánost, Vajda Mihályt, valamint a prózaírókat: Eötvös Józsefet, Kemény Zsigmondot, Jókai Mórt és Mikszáth Kálmánt. A szerző Katona József *Bánk bánját* is említette, és szentelt egy oldalt Madách Imrének (Snopek 2002, 221–249). A könyvben Arany János *Emlények* (*Wspominania*) című versének a fordítása is megjelent (Snopek 2002, 239), a magyar zenéről szóló részben Vörösmarty *Liszt Ferencnek* című versének a részlete olvasható (Snopek 2002, 361). A könyv végén viszont, „Az emlékezet kis kristályai” (*Kryształki pamięci*) című fejezetben a magyar romantika korszakának három legfontosabb verse olvasható: Vörösmarty *Szózata*, Kölcsey Ferenc *Himnusza*, valamint Petőfi *Nemzeti dala* (Snopek 2002, 412–417).

Kölcsey Ferenc Himnusza egy évvel korábban az egyik legnépszerűbb lengyel napilap – a *Gazeta Wyborcza* hasábjain jelent meg „Az ismeretlen himnuszok” rovatában, a kissé komolytalanul hangzó, a „Strandra” (*Na plażę*) című mellékletben. „A lengyelek a *Nincs még veszve Lengyelország*-ot énekelik. Vajon mit énekelnek mások?” A magyar himnusz nem teljes szövegét publikálták, kihagytak legalább két versszakot, az első és az utolsó versszakból csak négy sor jelent meg. A végén megemlégtették, ki a magyar himnusz szerzője és lengyel fordítója (CZAR 2001, 27).

2000-ben Budapesten a Fővárosi Lengyel Kisebbségi Önkormányzat adott ki magyar verseket tartalmazó antológiát, amelynek címe „Föltámadott a tenger.” Szerkesztője és egyúttal a versek fordítója Konrad Sutarski. A könyv 185 oldalon 157 verset tartalmaz, ebből csak tízet a magyar romantika korszakából – ezért az antológia címe kissé megtévesztő lehet. Megjelent Arany János két verse: *A walesi bárdok* (amelyet a fordító a csecsen állam függetlenségért harcoló nemzetének dedikált) és a *Még ez egyszer*, valamint Petőfi Sándor nyolc műve: *A borhoz*, *Részség a hazáért*, *S. K. emlékkönyvébe*, *A négyökrös szekér*, *Négy nap dörgött az ágyú*, *Az én képzeletem nem...*, *Föltámadott a tenger*, *A férj hazajő betegen*. Az antológia Dávid Attila grafikáit tartalmazza. Sejthető, hogy a könyv szerény példányszámban jelent meg, és főleg a Magyarországon élő lengyel olvasók számára készült.

Petőfi versei a „társég” kontextusában is megjelentek, mégpedig Petneki Noémi cikkében, az *Autoportret* című krakkói lapban. Az „Üres puszta” (*Pusta puszta*) című cikk a magyar puszta ábrázolásáról szól (a magyar irodalomban és a filmekben). Itt szinte kihagyhatatlan volt Petőfi Alföld-ábrázolása, amely a romantikával kapcsolatos sztereotípiává vált. Petőfinél „a puszta ideális társég a romantikus lélek számára, ahol korlátlanul csaponghat” (Petneki 2009, 17). A cikkben megjelent pár versrészlet: egy versszak *Az Alföld-ből*, kettő *A csárda romjai-ból*, továbbá két sor *A puszta, télen-ből*. Jókai Mór *A köszívű ember fiai* című regényéből is megjelent pár sor: ahogyan Ödön látta az alföldet, egy olyan társéget, amely a lélek állapotát tükrözi. Az alföld romantikus képével Petneki szembeállítja annak negatív konnotációjú ábrázolását, amely Móricz Zsigmond vagy Veres Péter regényeiben található (Petneki 2009, 20).

A magyar romantikáról olvashatunk szintén a *Porównania* (‘Összehasonlítások’) című folyóirat egyik 2004. évi számában. D. Molnár István és Szijártó Imre a *Vajon van-e értelme a periodizációnak?* című cikkben, amely a lengyel, a magyar és a szlovén irodalmi korszakokat vizsgálja, arra a következtetésre jutottak, hogy „áttekintve a három nemzet irodalomtörténetét, azt vesszük észre, hogy éppen a romantika korszakánál nem észlelhető nagyobb eltérés” (D. Molnár–Szijártó 2004, 27). Szerintük a lengyel és a magyar irodalomban a felvilágosodás (és a klasszicizmus), valamint a romantika a kezdetekben kissé fedik egymást – erre nagy hatással volt a romantikus témák és a nemzeti érzések találkozása (D. Molnár–Szijártó 2004, 26). A szlovén irodalomtörténészek a romantikát „a költészetnek a

didaktikus irodalom feletti győzelme korszakának” nevezték (D. Molnár–Szijártó 2004, 27). A lengyel és a magyar romantika szinte egy időben kezdődött, az első kissé megelőzte a délebbre található barátokat, akik nehezen váltak meg a klasszicista költészettől. A lengyel romantika korszakának a vége vitathatatlan: az 1863/64-es utolsó oroszellenes szabadságharc éveire tehető, míg a magyar kutatók már az 1848/49-es szabadságharc utáni magyar irodalmat nem nevezik tisztán romantikusnak, még a kiegyezés előtt lassan belépett a realizmus is. A szerzők szerint két irányzatot észlelhetünk: az egyik, talán a népszerűbb nép-nemzeti, a másik pedig a nemesi-liberális (D. Molnár–Szijártó 2004, 28). Egyértelműen kimutatták, mennyire nehéz éles határokat szabni az egymás után következő irodalmi korszakok között, olykor ez szinte lehetetlen is. A lengyel olvasó viszont tapasztalhatja, hogy a közös történelmi sors mennyire befolyásolja az irodalom terén mutatkozó hasonlóságokat is.

A romantika korszakának a periodizációjával Nagy László Kálmán is foglalkozott a *Magyar romantika a XIX. századi lengyel irodalom tükrében* című tanulmányában. A szerző sokkal távolabb húzta meg a magyar romantika lezárulását, egészen a XIX. század végén, s főleg a prózában. Hangsúlyozta, hogy a XIX. századi magyar irodalomban is – hasonlóképpen, mint a lengyelben – jelen voltak az „irodalomtörténészek által nem verbalizált” olyan jelenségek, mint messianizmus és pozitívizmus (Nagy 2007, 7). Például összehasonlította Timár Mihályt Jókai Mór *Az arany ember* c. regényéből Bolesław Prus *A bábu* című lengyel pozitívista regényének a főhősével, Stanisław Wokulskival. A magyar romantika irodalmában rendkívüli jelenségként a népiességet jelölte, amely főleg Petőfi munkásságához kötődik (Nagy 2007, 13). A lengyel irodalomra oly jellemző messianizmus, valamint a nemzeti sors fogalma a magyar irodalomban is jelen volt, azonban a magyarban meghatározóbb volt a pesszimizmus, gyakori motívum volt a „bűnös nemzet”, valamint a megérdemelt szenvedés és bűnhődés (Nagy 2007, 14).

Ha a magyar és lengyel romantika korszakáról beszélünk, szinte elkerülhetetlen az 1848/49-es szabadságharc témája. A közös harcoknak Bem József tábornok a jelképe, akihez elválaszthatatlanul kötődik Petőfi Sándor alakja, versei. Nem véletlen, hogy a varsói Bemowo kerületben, ahol Bem szobránál március 15-én évek óta megemlékeznek a magyar nemzeti ünnepről, három évvel ezelőtt leleplezték Petőfi Sándor szobrát is. A romantika irodalma kissé háttérbe szorult az utóbbi években, de a közös szabadságharc ünneplése vagy az arról való megemlékezés alkalmából időnként előbukkan.

Az *Akant* irodalmi folyóirat „Bem tábornok segédtszjtje” című 2004-es cikke bemutatja Petőfi alakját, pályafutását. Szerzője, Sonia Langowska-Watras hangsúlyozza, hogy a nagy magyar költő a népies jellegű verseiben „nem merített a magyar tájszólásokból, nem vitt át a verseibe egyetlen regionalizmust sem, a magyar magas rangú költészetbe beoltotta a népi alkotásokra jellemző ritmust és kompozíciót” (Watras-Langowska 2004, 32). A cikkben Petőfi néhány versének a részleteit olvashatjuk: két versszakot az *Az Alföld* című versből, egyet *A mágnásokhoz* című versből, kettőt a Mednyánszky Bertának dedikált *Fa leszek, ha...* kezdetűből, egy kis részletet *Az őrült*-ből, valamint 12 sort az *Egy gondolat bánt engemet...* c. versből és a *Levél Várady Antalhoz* c. költeményből. Két versrészletet is közöltek, amelyek Szendrey Júliával kapcsolatosak: *Reszket a bokor; Minek nevezzetek?* A cikk végén szó esik Petőfi radikális szemléletéről és a szabadságharcban vállalt szerepéről. Ott találhatunk egy versszakot *A nép nevében* című versből, kettőt a *Nemzeti dal*ból, egyet-egyet a *Négy nap dörgött az ágyú*-ból és *Az erdélyi hadsereg*-ből, valamint két versszakot a *Vajdahunyadon* című versből (Watras-Langowska 2004, 32). A két oldal terjedelmű cikk ugyan kissé felületesen mutatja be a magyar költőt, a lengyel olvasó számára azonban a legfontosabb információkat tartalmazza (ami tulajdonképpen bármelyik lexikonban is megtalálható). Ugyanebben a folyóiratban, öt évvel később Eryk Bazylczuk *Lengyel–magyar társalgási zsebkönyv, tehát Bem Józsefről* című cikkében megjelent egy-egy rövid részlet Petőfi *Nemzeti*

dalából és az *Egy gondolat bánt engemet*-ből (Bazylczuk 2009, 34). Ez még egy példa arra, hogy Bem magyar kontextusban szinte elválaszthatatlan a magyar romantika legjelesebb képviselőjétől.

Ami a magyar romantika lengyel recepcióját illeti, azt lehet mondani, hogy az utolsó négy év a Madáché volt. Már korábban, 2001-ben az *Ethos* című folyóiratban megjelent S. Varga Pálnak egy cikke *A történelem víziója Madách Imre „Az ember tragédiája”-ban* címmel. A tizenöt oldal terjedelmű cikk azt próbálja tudatni a XXI. században élő olvasóval, hogy a mostani Közép-Európában – hasonlóképpen, mint a XIX. században – az emberiségnek be kell ismernie azt a tévedését, hogy a tudásnak köszönhetően irányítani tudja a történelmet (S. Varga 2001, 236).

Figyelemre méltó a Madáchról szóló két tanulmány, amelynek szerzője az Olsztyni Egyetem egyik professzora, Grzegorz Igliński. Az első *Az emberi faj múltja és jövője Madách Imre Az ember tragédiája című drámájában* címmel jelent meg 2013-ban az Adam Mickiewicz Irodalmi Társaság Évkönyvében (*Rocznik Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza*). Egy évvel később, 2014-ben a *Prace Literaturoznawcze* ('Irodalmi Tanulmányok') című folyóiratban közölte a másikat: *A XIX. század pokla. A világrend diagnózisa Madách Imre Az ember tragédiája című drámájában*.

Az elsőben a szerző alaposan áttanulmányozza a színeket, amelyekben Ádámnak különböző szerep jutott. Igliński vizsgálja a színek történelmi háttérét, apróbb hibákat is talál, amelyek részben csak Lew Kaltenbergh fordításában fordultak elő. A múltat az egyiptomi szintől a londoniig értelmezi, a jövő a falanszter és az ezt követő színekre vonatkozik. Nagyon részletesen (hat oldalon át) tanulmányozza a falanszteri színt, Charles Fourier utópiáját és a XVII. században élt Tommaso Campanella *Civitas Solis* című művét említi, amelyben sok hasonlóságot talál a Madách által bemutatott technokrata világgal (Igliński 2013, 41–45). Szinte meglepő, hogy nem említi Platón *Állam* című művét, amelyre Madách a drámájában is hivatkozik (Madách 2000, 162).¹ A „tökéletes” világ, mely érzelmek nélkül működik, szinte pokollá válik. Ahogy Igliński hangsúlyozza, valamennyi színben Ádám a csalódásában, elkeseredettségében vigaszt talál az Éva iránti érzelmeiben, azonban az utolsó előtti színben, az eszkimó világban már ez is elmarad, már Évát is taszítónak találja. Igliński az összegzésben megjegyzi, hogy „Madách drámájában a történelem egy lejtőre emlékeztet, melyről az ember egyre lejjebb gurul le,” szerinte „a múlt és a jövő nem nagyon különböznek egymástól” (Igliński 2013, 48). Ádámot főleg a tudás iránti vágy vezeti, elfordul az Istentől, öngyilkosságot akar elkövetni. Igliński szerint „az Istenhez való közelség nem a tudás útján, hanem a szerelem, a zene, a szépség, a költészet útján tapasztalható” (Igliński 2013, 49). Ez adja a reménységet: „Ha Madách művét mítosznak (mythopoeia) tekintenénk, akkor ez a reménységen alapuló mítosz lenne” (Igliński 2013, 51).

Igliński második cikkében, amely Madách halálának 150. évfordulója alkalmából jelent meg, hangsúlyozza, hogy a magyar drámaíró a XIX. század poklát a londoni színben mutatta be. A bevezetőben összehasonlítja Lucifer alakját a John Milton *Paradise Lost*, Johann Wolfgang Goethe *Faust* és George Gordon Byron *Cain* című művében szereplő sátán alakjaival. Szerinte Madách Luciferje „sokkal hitványabb, meg akarja semmisíteni az emberiséget, be akarja bizonyítani a létezés értelmetlenségét, ami a teremtés művének az értelmét is megkérdőjelezi” (Igliński 2014, 30). A drámaíró művét Hegel filozófiája szempontjából értelmezi, de szerinte Madáchnál az emberiség nem tart a dicső jövő felé, hanem lassan degenerálódik és lezüllik: „A haladás helyett hanyatlás következik” (Igliński 2014, 31). Madách nagyon kritikusan mutatja be a XIX. századot, amikor „a pénz rabjainak a nemzedéke született” (Igliński 2014, 38). Ennek a századnak a pesszimista ábrázolását Igliński szerint Zygmunt Krasiński lírájában, valamint Cyprian Norwid munkásságában is

¹ Ah, mily szerep jutott Plátó, neked / A társaságban, melly után epedtél!

megtalálhatjuk (Igliński 2014, 39). Madách Luciferje egy ironizáló nihilista, aki Ádámot a pusztulás felé vezeti, de szerencsére Éva (élete) felett nincs ekkora hatalma. Igliński *Az ember tragédiája* egyes szövegrészeit még a mű régi lengyel fordításából idézi (Lew Kaltenbergh, 1960), de már megemlíti az új fordítást is.

Madách Imre halála 150. évfordulójának Lengyelországban történő igazi nagy megünneplése *Az ember tragédiája* kiadása volt új, modernebb fordításban. Bohdan Zadura költő, prózaíró, műfordító és irodalomkritikus a könyv bemutatóján, amely a Színházi Intézetben történt 2014 októberében, őszintén bevallotta, hogy ennek a remekműnek a fordítása igazi „kényszermunkának,” majdnem fizikai munkának bizonyult. Fordítás közben örült annak, hogy Madách a XIX. században élt, mert a magyar drámaíró műve nyitottnak tűnik. A rövid „Két bekezdés a fordítótól” (*Dwa akapity od tłumacza*) című utószóban Bohdan Zadura így fogalmaz: „Örülök, hogy Madách a XIX. században élt, mert ha később élt volna, a drámája nem tizenöt színből állna, hanem még kibővülne a következő színekkel: Oroszország 1917-ben, Holocaust, Berlin és a Gdanskzi Hajógyár.” A kiadvány S. Varga Pál rövid bevezetőjét tartalmazza, és Jankovics Marcell illusztrációi díszítik, amelyek az általa készített animációs filmből származnak. A varsói könyvbemutatón a mű performansz olvasására is sor került, melynek rendezője Paweł Passini volt.

Az ember tragédiájának volt még egy fontos bemutatója a 2014. október végén rendezett krakkói könyvvásáron is, ahol Magyarország díszvendégként szerepelt. A nagy drámaíró halálának kerek évfordulóját a Varsói Egyetem Magyar Tanszékén is megünnepeztük 2014 novemberében. A Magyar Írószövetség közreműködésével egy tudományos szimpóziumot rendeztünk. Összesen hét előadás hangzott el: S. Varga Pál professzor *A történelem romantikus víziója és „Az ember tragédiája”* című előadással szerepelt. Andrzej Fabianowski, a Varsói Egyetem Polonisztika Karának a professzora *A sors antropológiájáról a lengyel romantika irodalmában* szólt, Jerzy Snopek professzor pedig *Az ember tragédiájának lengyel kontextusait* mutatta be. Azután Kiss Gy. Csaba professzor előadásában szó volt még Madách politikai tevékenységéről, emellett még hallhattunk *Az ördög képéről* Zygmunt Krasiński „Istentelen színjáték”-ában és Madách Tragédiájában, valamint a mű lengyelországi fogadtatásáról. Én magam a referátumomban többek között arról beszéltem, hogy tíz évvel ezelőtt a magyar irodalomtörténeti órák keretében a hallgatóink azt a feladatot kapták, hogy írjanak még egy színt *Az ember tragédiájához*, ami a XXI. században zajlana. Sok érdekes munka született, amelyek bemutatták a mai világ problémáit, veszélyeit. Meggyőződtem arról, hogy a hallgatók véleménye a romantikus irodalomról néha meglepő, főként ha a jelenkorral való összefüggéseket keresik.

A lengyel recepció igazi „nagy hiányának” a XXI. században a magyar romantika prózaíróit lehetne nevezni. Fénykorukat Lengyelországban a XX. század 60-as, 70-es éveiben élték, amikor sorra jelentek meg a Jókai- és Mikszáth-regényfordítások. Azóta szinte feledésbe merültek. Nagyon kevés tanulmány van, amely a magyar romantika prózájáról szólna. De megemlíteném Nagy László Kálmán *Magyar Don Quijote és don-quijotizmus Mikszáth Kálmán regényeiben, 1847–1910* (*Węgierski Don Kichot i donkiszotyzm w powieściach Kálmána Mikszátha*) című cikkét, amely a *Don Quijote és mások* című kötetben jelent meg. A tanulmány szerzője bemutatja a lengyel olvasónak a gentry fogalmát, valamint a két jellegzetes regényhős alapján (Pongrácz István a *Beszterce ostromából* és Zrínyi Miklós az *Új Zrínyászból*) a don-quijotizmus jelenségét (Nagy 2012, 219–229).

A Mikszáth Kálmán által ábrázolt gentry réteget jelen tanulmány szerzője is bemutatta az „Acta Philologica” című folyóiratban a *Pazarlók, hagyományvadászok, érdekházasságok, a nemesség ábrázolásának összehasonlítása Mikszáth Kálmán „A Noszty fiú esete Tóth Marival” és Bolesław Prus „A bábu” című műve alapján* (Szawerdo 2011, 315–321). A magyar gentryt összehasonlítottam a lengyel arisztokraták néhány képviselőjével. Hamarosan

megjelenik még egy írásom Jókai Mór *A mi lengyelünk* című regényével és Mikszáth *Beszterce ostromával* kapcsolatban. Közreadása a Varsói Egyetem Magyar Tanszéke fennállásának 60. évfordulója alkalmából rendezett jubileumi konferencia kötetében várható *Negrotin Kázmér és Pruzsinszky Szaniszló – lengyelek a magyar nemesi udvarházakban Jókai Mór és Mikszáth Kálmán műveiben (Kázmér Negrotin i Szaniszló Pruzsinszky – Polacy na dworach węgierskich)* címmel.

Valószínűleg a közeljövőben bővül a Lengyelországban kiadott magyar romantika irodalma még egy nagyon fontos kötetel, Jerzy Snopek Petőfi-monográfiájával, amelyben Petőfi versei is megjelennek a szerző fordításában.

Tehát feledésbe merült-e a magyar romantika a XXI. századi Lengyelországban? Dolgozatom arra mutat, hogy nem teljesen. Ugyanakkor sajnálatos, hogy a nagy korszak eszméi annyira távol állnak a mai világtól. A diákok főleg a szerelemről szóló verseket kedvelik, mert – ahogy mondani szokták – van bennük valami „megfoghatatlan szépség,” amely talán elavultnak tűnik, de jó néha elolvasni ezeket a műveket, és legalább egy pillanatra egy másik, talán szebb világba kerülni. Mindig értékeltem és értékelni is fogom a diákok őszinteségét. Nem sértődöm meg, ha azt hallom, hogy a romantika irodalma régimódi, nem „korszerű,” de ha egy elemzés végén azt a mondatot látom, hogy „*A saját utunkat keresve az életben érdemes a múlt hangját is megismerni,*” akkor tudom, hogy az irodalomtörténeti óráknak mégis van értelmük.

Irodalom

- Bazylczuk Eryk 2009. Rozmówki polsko-węgierskie, czyli o Józefie Bemie. *Akant* 12/3: 34.
- CZAR 2001. Hymny nieznane... *Gazeta Wyborcza* 12/76: 27.
- D. Molnár István – Szijártó Imre 2004. Czy periodyzacja ma sens?: o okresach w literaturze węgierskiej, polskiej i słoweńskiej od XVI wieku do 1939. *Porównania* 1/1: 21–24.
- Igliński Grzegorz 2013. Przeszłość i przyszłość rodzaju ludzkiego w dramacie Imre Madácha "Tragedia człowieka", *Wiek XIX: Rocznik Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza*. 48/6: 31–52.
- Igliński Grzegorz 2014. Piekło XIX wieku. Diagnoza porządku świata w dramacie Imre Madácha "Tragedia człowieka". *Prace Literaturoznawcze*. 2: 29–47.
- Madách Imre 2000. *Az ember tragédiája*. Diáktéka, Budapest.
- Madách Imre 2014. *Tragedia człowieka*. Biuro Literackie, Wrocław.
- Nagy László Kálmán 2007. Węgierski romantyzm na tle literatury polskiej XIX wieku, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio FF*. 25/7: 7–18.
- Nagy László Kálmán 2012. Węgierski Don Kichot i donkiszotyzm w powieściach Kálmána Mikszátha (1847–1910). In: Wiśniewska Lidia (szerk.) *Don Kichot i inni, postacie mityczne w perspektywie komparatystycznej*. UKW, Bydgoszcz. 219–229.
- Petneki Noémi 2009. Pusta puszcza: na węgierskiej równinie, *Autoportret* 8/3: 16–20.
- Szawerdo Elżbieta 2011. Utracjusze, łowcy posagów, małżeństwa dla pieniędzy – obraz XIX-wiecznej szlachty węgierskiej i polskiej arystokracji (na przykładzie powieści Jak się młody Nosty żenił Kálmána Mikszátha i Lalki Bolesława Prusa). *Acta Philologica* 39: 315–321.
- Snopek Jerzy 2000. Petőfi Lengyelországban. *Kisebbségkutatás* 9/1: 78–93.
- Snopek Jerzy 2002. *Węgry, Zarys dziejów i kultury*. Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa.
- S. Varga Pál 2001. Wizje historii w "Tragedii człowieka" Imre Madácha. *Ethos* 14/4: 220–236.
- Watras-Langowska Sonia 2004. Adiutant generała Bema. *Akant* 7/6: 32–33.
- Vörösmarty Mihály 2002. *Poezje*. Studio EMKA, Warszawa.

Szawerdo, Elżbieta

Where are you Romanticism?

The Reception of Hungarian Romantic Literature in Poland in the Twenty-First Century

Teaching literature of the Romantic Period in the twenty-first century is quite a challenge. Ideas full of pathos often sound grotesquely. This applies mainly to those literary works which are associated with the struggle for freedom and involve making a sacrifice in the name of patriotism. The twentieth century was full of Polish translations of Hungarian romantic literature, while in the twenty-first century Hungarian Romanticism was almost forgotten as the reception of Hungarian literature in Poland was dominated by the translations of contemporary literature. A prominent place in this field is occupied by the translations of Sándor Márai. In my paper I presented these works of Hungarian romantic writers which has been recently published in Polish or has been the subject of various studies and articles. Many of the issues raised in the nineteenth-century works remains equally relevant also in the twenty-first century.

Szűcs Tibor

A hungarológia kultúraközisége a magyar költészet fordításainak megközelítésében

Széles körben elterjedt vélekedés szerint a magyar költészetet különösen nehéz fordítani, más nyelvek képi világával megjeleníteni, illetve főként azok hangzásvilágára áthangszerelni vagy legalább átíratot, adaptációt készíteni. Mégpedig egyfelől rendkívül eleven és gazdagon sűrű képi világa, másrészt elsősorban a sokszínűen változatos, kiegyenlített hangállománynak és a prozódiai-metrikai hajlékonyságnak köszönhetően rendkívül változatos lehetőségeket kínáló hangzásvilága miatt.

Ezúttal, a jelen előadás keretében azonban nem interlingvális (nyelvi-stilisztikai) kritériumok szerint, hanem – a kongresszus kiemelt kulcsszavához igazodva – interkulturális szempontok alapján kívánom felvázolni, miként merül fel még a magyar líra fordíthatóságának / fordíthatatlanságának dilemmája. Persze annak tudatában, hogy a nyelvtől nem lehet teljesen függetleníteni a fordítás kulturális vonatkozásait sem.

Milyen sajátos fordításkritikai szempontok követésével minősíthető a legkövetőbbnek tekinthető költői szöveg művészi fordításának sikere, miként tárható fel az eredeti szöveg és a fordítás kettős nyelvi-kulturális kötődése – intertextuális / interkulturális/ komparatív összefüggésekben, vagyis nyelvünk és kultúránk komplex hungarológiai megközelítésének keretében?

A korszerű hungarológia szellemében **a nyelv és a kultúra** összekapcsolása (a magyar mint idegen nyelv oktatásához hasonlóan) a fordításkritika megalapozásához is termékeny lehet (vö. Hunfeld 1990; Katny 1989; N. Kovács 2004), hiszen az egész kérdéskör egységesen fölveti irodalmunk külföldi érdeklődők számára történő szelektív bemutatásának tágabb kontextuális kérdéseit, a kiépítendő kapcsolatrendszer szempontjait is. A megfelelő megközelítésmódnak ugyanis lényegi vonása a kapcsolatok nyitottságának érvényesítése – mégpedig mind a belső (egyes hungarológiai részterületek közötti), mind a külső (a magyar kultúrát az egyetemes művelődéshez kötő) kapcsolatrendszer értelmében, amint ennek igénye az újabb szakirodalom helyzetelemző és útmutató állásfoglalásaiban is megfogalmazódik (vö. Steiner 2005).¹

A maga művelődéstörténeti beágyazottságában közvetített műalkotás egy-egy eleme, motívuma, rétege így nem elszigetelten tárul fel, hanem sokféle kötődésében, s az ekként megismert részletek továbbmutatnak egy-egy nagyobb egész felé. A versfordítás során is mozgósítandó **intertextuális kapcsolatrendszer** pedig éppen a konkrétságában érzékletes és élményszerű befogadáshoz járulhat hozzá, és művészi funkcióján túl a hungarológiai ismeretközvetítést is szolgálja (vö. Kabdebó et al. 1998). A vers közvetítésében is kívánatos tehát ezeknek az összefüggéseknek az érzékeltetése. Így avatott tolmácsolásban akár egy rövid vers művészi fordításából is feltárulhatnak olyan többszintű konnotációk és civilizációs tudnivalók, amelyeket egy tudományos igényű prózai ismeretterjesztés egyébként csak körülményesen taglalható, hosszadalmas és kevésbé élményszerű megoldással lenne képes átadni. Arról nem is szólva, hogy a legtöbb esetben ráadásul az értelmezéshez, illetve a teljes körű befogadáshoz nélkülözhetetlen összefüggéseket villantják fel az intertextuális utalások.

¹ Vö. még a Nemzetközi Hungarológiai Központ 2000. évi („Hungarológia az ezredfordulón” című) konferenciájának vitaindító előadásaival (pl. Jankovics–Monok 2000) és hozzászólásaival is (a *Hungarológia* 2 (2000)/1–2. és 3. számában).

A korszerű fordítástudományt is ez a törekvés vezérli, amikor a szöveget az összefüggések teljes pragmatikai keretében kívánja tekinteni. A nyelv kulturális háttérvilágának (például a reáliákkal kapcsolatos evokációk, illetve a kifejtett vagy rejtett intertextuális célzások) megjelenítésében szükséges módszeres összevetésekhez a multikulturálisan kontrasztív pragmatika adhat alapot, de számos ösztönzést nyújthat a szociolingvisztika is.

A nyelv képi világának sajátos rétegét alkotják a fordítói ekvivalencia egyik közismerten tipikus problémaforrását képviselő nyelvsajátos **frazeologizmusok**. Jelentőségüknek megfelelően hagyományosan – még a kognitív paradigma mára kifejlődött metaforakutatásait megelőzően – a kontrasztív szemantika legkidolgozottabb fejezetévé váltak.² Az állandósult szókapcsolatok (szólások, közmondások, szállóigék) közül a mondatértékűek egy-egy helyzetre vonatkozó találó alkalmazásuk révén olyan intertextuális referenciában elevenednek meg, amely a kontextus, illetve a beszédhelyzet ismeretére támaszkodik. A lexéma értékű szólások viszont általában a mondatba simulnak (amennyire csak rögzült formájuk engedi), s átvitt értelmű jelentésük kapcsolódik elsődlegesen a mondat komplex jelentéséhez – miközben eredeti, konkrét értelmű képszerűségük elhomályosult vagy elhalványult állapotában bizonyos mértékig háttérbe szorul. A demotiváció mögött húzódó – ám textuálisan, stilisztikailag bármikor könnyedén remotiválható – motiváció szó szerinti képszerűségét és konnotációs erejét az ekvivalencia megállapításában sem hagyhatjuk figyelmen kívül.

A képszerűség kapcsán röviden szólni kell a **reáliák** okozta nehézségekről is. A reáliák mint a nonekvivalens lexikai réteg kultúraspecifikus egységei sajátos képzettársító erővel, evokatív konnotációval rendelkeznek, s a fordítás során igényelt megfeleltetést éppen ez a körülmény nehezíti meg, hiszen az adott tartalmat hordozó kifejezés ismeretlen a másik nyelv/kultúra közegében, s a helyi kolorit nélküle elveszne). Egyébként holisztikus igényű kognitív megközelítésben ezek a különben elszigeteltnek tűnő esetek is – a metafora kognitív kutatásához hasonlóan – szélesebb összefüggésbe kerülnek, ha nyelvenként egy-egy jelentéstartomány lexikális elaborációját, illetve egy-egy nyelv sajátos kulturális kulcsszavait próbáljuk rendszeresen feltárni (Pörings–Schmitz 1999, 144–147). Nyelvünk és kultúránk e rétegének legalább részleges lexikográfiai hozzáférhetőségéhez újabban jelentősen hozzájárult Bart István angol, majd német nyelvű magyar reália-szótárának (2000) megjelenése.

A kulturális reáliák közül a fordíthatatlanok, illetve frappáns megfelelővel nem fordíthatóak esetében egyébként tény, hogy végszükségben (a háttérismeretek átvihetlensége miatt) a teljes megértés érdekében valóban elkerülhetetlen a fordító magyarázó-kommentáló lábjegyzete, illetve a körülírás (vö. Albert 2003, 51). Ez a végső szükségmegoldás persze – módjával – inkább csak az epikában képzelhető el, ám a másik két műnemben, a drámában és kiváltképp éppen a lírában ez nem megoldható, hiszen az előadott drámában lehetetlenség efféle kiszólásokkal élni (legfőljebb írott formában lehetséges), a lírában pedig különösképpen elidegenítő hatást keltene, hiszen hasonlóképpen kizökkentene az alapszövegből.

Az időbeli keretek korlátai miatt ezúttal csak egyetlen magyar költemény egyik német átköltésének három idevágó szövegpéldáján keresztül igyekszem szemléltetni az eddig

² A kontrasztív frazeológiai kutatások kimagasló helye egyébként nem a véletlen műve, valószínűleg több tényező kedvező találkozásának, egymást erősítő hatásának köszönhető: ilyen összetevő például az eleve színvonalas hazai hagyományra épülő műhelyteremtő kutatás szervezettsége, a megnövekedett nemzetközi méretű érdeklődés (konferenciák, publikációs fórumok), a szemantikai kutatások föllendülése, a két- és többnyelvű lexikográfia sürgető igényei, a fordítástudományi ekvivalencia-problematika és a kontrasztív elemzésekben kitüntetett szerepű interferencia-kutatás, valamint újabban a kognitív metafora kutatásának hálás terepe, a kínálkozó komplexitás vonzó időszerűsége (etimológia, művelődéstörténet, szemiotika stb.).

felvillantott összefüggéseket, mégpedig a nehezen, de valamiképpen fordítható (ha nem is egyenértékű, de hasonló megféleltetéssel kezelhető) reáliák, illetve egyben frazeológiai kötött fordulatok és idézetszerű vendégszövegek (intertextuális utalások) esetére összpontosítva.

Példám Kosztolányi Dezső Halotti beszéd című verse – Andreas Kárpáti utánköltésével.³

Kosztolányi modern, profán és egyénített *Halotti beszéde* már címszerűen is közvetlenül visszautal az ismert ómagyar szövegművekre. Az ebben megragadható intertextualitás mellett igen jelentős szerepben jelenít meg közkeletű mesefordulatot idéző folklorisztikus motívumokat, sőt a Faustból szállóigét is idéz.

Más nyelvre fordítva nem adható vissza teljes mértékben az ómagyar nyelvemlékként közismert Halotti Beszéd veretes idézettöredékeinek módosított stílushatása, minthogy a lehetséges szó szerinti megféleltetés nem képes hasonlóan archaikus és ugyanakkor tiszteletet parancsoló képzeteket kelteni. Márpedig ez ily módon is lényeges tartalmakat fedhetne, hiszen az egyetemesen közös emberi lét és az egyéni sors szembesítésében maga az intertextuális utalás az ősbibb közösséghez vezet vissza, a szolipszista felhangokkal módosított költői beállítás pedig a modern individualizmus felé mutat. Ekként tehát a nyitó megszólítás a német fordításban („*Seht, Brüder*”) szükségszerűen nem rendelkezik az eredetihez társuló intertextuális vonatkozások asszociációinak gazdagságával („*Látjátok feleim*” – a ’felebarátaim, testvéreim’ egyházi értelmű ódonosságával).

Ami így a német szövegváltozatban megőrződik, az végső soron pusztán az egyházi hagyományban szokásos kollektív megszólításnak a persze önmagában is fontos konnotációja – anélkül, hogy bármiképpen intertextuálisan utalna valamely ősi szöveghelyre (mint nyelvemlékre, illetve annak latin mintájára). Ugyanez érvényes az egyházi megszólítás újrafelvételére is, amely a Halotti Beszédhez híven Kosztolányinál is szövegtagoló érvénnyel és variált formában tér vissza („*Édes barátaim*” – a Könyörgést indító „*Szerelmes bratim*” mintájára). Katarzist hozó, a lét tragikumát apoteózissal ellenpontoszó szimbolikus jelentőségét növeli, hogy ez a fatikus elem ezúttal is átvezet az intertextuálisan adott metanyelvi értelmezés konnotációs síkjába: egyrészt a szövegműveken át, másrészt a mese világán keresztül: „*olyan ez éppen, mint az az ember ottan a mesében*” (akár a horatiusi „*de te fabula narratur*” intő értelmében). A nyelvemlékbeli Halotti Beszéd itt fordul át a vigasztalást nyújtó Könyörgésbe; a Kosztolányi-vers szövegvilága pedig a mese megnyugvást adó szelíd emlékeztetébe. A német átköltés ismételt megszólítása („*Ihr Lieben*”) ehhez az összetettséghez képest csupán a személyesebb, közvetlenebb hangnemre váltó baráti hangvétel révén érzékeltetheti a szövegtagolásnak ezt a határát, vagyis az intertextuális célzás nélkül. Éppen ebben az utolsó szakaszban nyeri el mélyebb értelmét a mesekezdő formula variált idézete – kettészakítva: a reményteljes állító frázis után hirtelen a reményvesztett tagadásba fordulva („*Hol volt*” – „*Nem volt*”), hogy élet és halál, illetve kollektív hagyomány és individuális létértelmezés kontrasztjában még döbbenetesebben fejtsse ki hatását. A felszín szójátéka mögött tehát meseszerű nyelvhasználat és filozofikus mélység rejlik egyszerre. S itt a nyelvezet is a mesei hétköznapi világát idézi (*egyszer csak; ottan; őrája*), s ennek stílushatását sem tudja átmenteni a fordítás.

Szűkebb értelemben, a poétikai kód szintjén már a fordításban is megidéztet német mesekezdő fordulat („*Es war einmal...*”) sem teljesen ekvivalense az eredeti magyar változatoknak („*Hol volt, hol nem volt...*” / „*Egyszer volt, hol nem volt...*”), mivel a jellegzetes magyar billegő formulák a maguk talányos állító-tagadó egységükben – a mese világába hívogatva, a mese és a valóság határküszöbén – felfüggesztik, nyitva hagyják a

³ Kosztolányi Dezső: Számadás (1935). In: *Kosztolányi Dezső összegyűjtött versei*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1964. Német fordítása (mint „*Nachdichtung*”): Andreas Kárpáti (In: *Heute/MA*. Corvina, Budapest, 1987).

létezés érvényességét, s ennek a lebegtetésnek bizony fontos szerep jut Kosztolányi versében, aki egészen mély értelmű konnotációkat teremtve a költői egyénítéssel variált idézet szöveghelyének keretében hangsúlyosan rájátszik a kettősség adta nyitottságra, hogy aztán végül ezzel szemben még határozottabb egyértelműséggel zárhassa le az *egyszer* kulcsszó kérlelhetetlenségével.

A magyar mesekezdes megidézésével folytatott intertextuális játék tehát ezen a ponton tartalmazul igazán, telítődik a költői üzenet legmélyebb rétegével, amelyet az *egyszerre*, *egyedüli*, *egyetlen*, *egyetlenegy*, *egyszer* szó körül szerveződő izotópiásik hordoz a szöveg világában. (Ekként több oldalról elmélyített motívumként költői hitelességgel árnyalja a goethei Clavigo szállóigéjét, Carlos tömör szavait: „Man lebt nur *einmal* in der Welt” – ’Csak egyszer él az ember.’) Ez a sík végig jelen van (az említett lexémákon túl is, a központi „*egyedüli példány*” holdudvarában kibontakozó metaforák és emlékfoszlányok képeiben implicit támasszal), sőt szerkezeti keretet alkot, amelyben maga a szokásos mesekezdes a versbeszéd végére kerül, hogy az igenlés és tagadás kettősére még élesebben szétbontott meseformula végül az örök emlékezésbe fordítva oldja fel a feszültséget. (Előzménye a vers elején: „*De nincs már.*”) A halotti beszéddel megtisztelt névtelen – a megismételhetetlen csoda egyik hordozójaként – ezzel mesehőssé nemesedik, akit immár az emlékezet őriz.

A német szövegváltozatban tudatosan követett negatív hozzászólások („*es war keinmal*”) viszont – bár találó fordítói ötletet képviselnek a hapax legomenon szintjén – nem gyökereznek a hagyományos meseformula hiteles eredetiségében, amelyhez ott nem tapad oly szervesen a tagadó variáció. Ezért a kulcsszó (*einmal*) záróhatása sem épülhet olyan szervesen és elemi erővel a feszült kettősségre, mint a magyar vers esetében: „*Hol volt, hol nem volt a világon egyszer*” – „*Er war einmal... ein- oder keinmal.*”

A Kosztolányitól megidézett mai hétköznapi ember életének mérlege meglehetősen kedvező értékelést kap: „*ki küzdve tört a jobbra.*” Ez az elismerés megfogalmazásában – talán még a madáchi küzdés-kulcsszótól is ihletetten – erősen emlékeztet Goethe *Faustjának* törekvés-központú angyali szállóigéjére: „*Wer immer strebend sich bemüht, / den können wir erlösen*” – „*Azt, ki mindig küzdve fáradozik, / mi meg tudjuk váltani*” (Várad Antal 1887-es fordításában) – „*Ki éltét buzgva küzdi át, / az Ég azt el nem hagyja*” (Kozma Andor 1924-es fordításában).⁴ A német fordító mégsem élt ennek a látens intertextuális hazautalásnak a lehetőségével, mert valószínűleg nem ismerte a Kosztolányi korában hozzáférhető (vagy akár a későbbi) magyar Faust-fordításokat, s így a kínálózó reminiscenciát eredeti német Faust-idézés helyett szabad parafrázissá homályosítja: „*wollte schaffend mehr erreichen.*” Pedig az előző intertextuális példákkal szemben éppen ebben a vendégszöveg-töredékben lehetett volna minden interkulturális megfeleltetési nehézség nélkül teljes ekvivalenciát teremtenie.

A Kosztolányi-versben kézenfekvően feltárható intertextualitás azonban nem merül ki az eddig sorra vett három szövegrészlet idézettöredékeiben, azaz a szövegben is megszólításként felbukkanó nyelvemlékrészletben, a közkeletű mesefordulatban és a Faustból vett szállóigében. Az említett jelöletlen idézetek, célzások (mint allúziók) vendégszövegein túl még az egyszerű, de egyedüli emberi élet hétköznapijait megidéző köznapi társalgás szövegmozsaít is megszólaltatja („*Édes fiacskám, egy kis sajtot ennék*”), a magyar költészetből jellegzetes jelzőket is idéz (*forgandó tündér szerencse*), sőt kapcsolódik mind a XII. századi nyelvemlék forrásából korábban vagy később ihletett egyéb költeményekhez (Ady Endre, Juhász Gyula, Márai Sándor, Radnóti Miklós, Márki Zoltán és Reményik Sándor egy-egy „*Látjátok*” indítású szövegrészletéhez), mind pedig a Kosztolányi-életmű, illetve szűkebben a „*Számadás*” kötet kincs- és halál-motívumához (vö. Szikszainé Nagy 1999,

⁴ Kálnoky László fordításában (1956): „*Ki holtig küzdve fáradoz, / az megváltást remélhet.*” – Csorba Győző fordításában (1959): „*Ki fáradoz érte szüntelen, / Övé az üdv jutalma.*”

339–353). Ekként tehát a vers a maga gazdag szövegekői kötődéseivel valóságos tárháza a transztextualitás különféle típusainak (Genette 1996), különösen magának az inter-, illetve intratextualitásnak, valamint az architextualitásnak (ti. a magyar nyelvemlék összövegéhez viszonyítva).⁵ A szövegekői utalások kívülről ismétlődő emblémái végül belesimulnak a költői szövegvilágon belül ismétlődő motívumok homogén közegébe (vö. Bernáth 1971, 443–444), s ily módon együttesen járulnak hozzá az egységes képi-hangulati konnotációk jelentésszerveződéséhez, emelkedetten felfokozott hangvételéhez, gondolatiságának árnyalt összetettségéhez.

Az előzőekben kiemelt szövegrészeket illetően még tanulságos lehet észrevenni, hogy jelesül az első szövegpéldát még szélesebb intertextuális távlatból tekintve a „Biblia – Halotti Beszéd – Kosztolányi-vers – német fordítás” sorozat egymást követő tagjainak megfelelő áttételes szöveghatárolatai voltaképpen egyaránt utánköltésen nyugszanak: önmagukat kiteljesítve inkább emlékeztetnek valamely előzményre, mintsem arra töreked(het)nének, hogy megismételjék annak eredetiségét.

Az előadásban arra kerestem a választ, hogy mennyiben és hogyan lehetséges vagy éppen miért a lehetetlenséggel határos bizonyos sajátosan kulturális alapú költői képek (például kulturális reáliák és kulturális háttérű frazeologizmusok), illetve egyben intertextuális előismereteket megkívánó szövegrészek (például idézetek, vendégszövegek) más nyelvi-kulturális közegbe történő átültetése, s ott így miként alakulhat befogadói értelmezésük. E nehezítő tényezők ellensúlyaként másfelől kirajzolódnak az interkulturális párbeszédet a megfeleltetésben megkönnyítő kapcsolattörténeti mozzanatok (például hatások, párhuzamok, areális közösségek) is, amelyek a globális kompenzáció lehetőségei felé mutatnak. Mindenesetre a vers német átköltése is tanúsítja éppen Kosztolányi szállóigévé vált paradoxonját: „Műfordítani annyi, mint guzsbakötöten táncolni.”⁶ Avagy egy másik megfogalmazásában: „Fordítani nem lehet, csak átültetni, újrakölni.”⁷

Fordításkritikai szempontból pedig fontos itt kiemelni, hogy mindenképpen differenciáltan kell megítélnünk a **fordíthatóság–fordíthatatlanság** ismert dilemmáját, hiszen a mai fordításelméleti felfogások⁸ szerint eleve árnyaltabban és dinamikusabban kellene kezelni az ekvivalencia-kritérium hagyományos elsődlegességét a fordítás két szövegpólusa között: a forrásszöveg így inkább megközelítő utánzást, célnyelvi újraalkotást igénylő, szövegekői mozgásokban kibontakozó mintázat, nem pedig kizárólagos és rendíthetetlen viszonyítási pont (vö. Józan–Szegedy-Maszák szerk. 2005). Annak tudatában, hogy a reálisan elvárható műfordítói teljesítmény – a teljes ekvivalencia, a tökéletes egyenértékűség egészében amúgy is reménytelen célkitűzése és merev elvárása helyett – a hűség és a hűtlenség között folyamatosan mozogva megtalálni az arany középutat az elidegenítő vagy honosító fordítás sokak által kiélezett dilemmájában is – nem szolgai másolásra, hanem inkább alkotó utánzásra, egy lehetséges újraalkotásra törekedve, illetve azt elismerve (vö. Benjamin 1980, 75; Popovič 1980, 179). Nem csupán a két szélső pólus egy-egy rögzített szövegét kell tehát látnunk, hanem a közöttük ívelő folytonossági tartományt is, a maga ellenállásszerű feszültségekkel, nyitott lehetőségekkel, kényszerű választásokkal és vállalható kompromisszumokkal teli mozgalmasságával, a nyelvek és kultúrák interlingvális–intertextuális dialógusában, ahol is a többszörösen eltérő szemiotikai rendszerekből adódóan szükségszerű forrásnyelvi és -kulturális veszteségekkel szemben a célnyelvi és -kulturális nyereségek többletei is jelen vannak – az éppen adott fordítói értelmezésnek és az eltérő

⁵ Ez a Genette-féle transztextualitás egészében voltaképpen megfeleltethető a szakirodalomban általában összefoglaló értelmű intertextualitás-fogalom tágasságának (vö. Józan–Szegedy-Maszák szerk. 2005, 239–240).

⁶ Kosztolányi Dezső: Modern költők (2. kiadás). Révai, Budapest, 1921. 14.

⁷ Kosztolányi Dezső: Nyelv és lélek (3. kiadás). Osiris, Budapest, 2002. 508.

⁸ A modern fordításelméleti felfogások közé értve a derridai dekonstrukció szellemiségétől megihletett posztmodern koncepciókat is.

közeg lehetőségeinek, illetve a másik poétikai hagyomány befogadói elvárásainak köszönhetően (vö. Albert 2011, 79).

A viszonylag könnyen megfeleltethető reáliák, frazeologizmusok és idézetek esetével ezúttal nem foglalkoztam, hiszen nem jelentenek igazi fordítói kihívást és így különösebb fordításkritikai problémát.

Irodalom

- Albert Sándor 2003. *Fordítás és filozófia*. A fordításelméletek tudományfilozófiai problémái & Filozófiai szövegek fordítási kérdései. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Bart István 2000. *Ungarn. Land und Leute. Konversationslexikon der ungarischen Alltagskultur*. Corvina, Budapest.
- Benjamin, Walter 1980. A műfordító feladata (Ford.: Tandori Dezső). In: *Angelus Novus. Értekezések, kísérletek, bírálatok* (Szerk.: Radnóti Sándor). Magyar Helikon, Budapest. 69–86.
- Bernáth Árpád 1971. A motívum-struktúra és az embléma-struktúra. In: *Formateremtő elvek a költői alkotásban* (Szerk.: Hankiss Elemér). Akadémiai, Budapest. 439–468.
- Genette, Gérard 1996. Transztextualitás. *Helikon* 1996/1–2: 82–90.
- Hunfeld, Hans 1990. *Literatur als Sprachlehre. Ansätze eines hermeneutisch orientierten Fremdsprachenunterrichts*. Langenscheidt, Berlin.
- Józan Ildikó – Szegedy-Maszák Mihály (szerk.) 2005. *A „boldog Bábel”*. Tanulmányok az irodalmi fordításról. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Kabdebó Lóránt – Kulcsár Szabó Ernő – Kulcsár Szabó Zoltán – Menyhért Anna (szerk.) 1998. *A fordítás és intertextuális alakzatai*. Anonymus, Budapest.
- Katny, Andrzej (Hg.) 1989. *Studien zur kontrastiven Linguistik und literarischen Übersetzung* (Europäische Hochschulschriften, Reihe XXI, Linguistik, Bd. 76). Lang, Frankfurt am Main.
- N. Kovács Tímea (szerk.) 2004. *A fordítás mint kulturális praxis*. Jelenkor, Pécs.
- Popovič, Anton 1980. *A műfordítás elmélete*. Madách, Bratislava.
- Pörings, Ralf – Schmitz, Ulrich 1999. *Sprache und Sprachwissenschaft. Eine kognitiv orientierte Einführung*. Gunter Narr, Tübingen.
- Steiner, George 2005. *Bábel után: nyelv és fordítás – I.* Corvina, Budapest.
- Sziksainé Nagy Irma 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Osiris, Budapest.
- Szücs Tibor 2007. *A magyar vers kettős nyelvi tükörben: német és olasz fordításokban*. Tinta Kiadó, Budapest.

Szövegforrások

- Kárpáti, Andreas: Grabrede. In: Tóth, Éva (Hg.): *Heute/MA*. Anthologie der modernen ungarischen Literatur. Corvina, Budapest, 1987. 13–14.
- Kosztolányi Dezső: Halotti beszéd. In: Számadás (1935). *Kosztolányi Dezső összegyűjtött versei*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1964. 551–552.

MELLÉKLET

Halotti beszéd

Látjátok feleim, egyszerre meghalt
és itt hagyott minket magunkra. Megcsalt.
Ismertük őt. Nem volt nagy és kiváló,
csak szív, a mi szívünkhöz közel álló.
De nincs már.
Akár a föld.
Jaj, összedőlt
a kincstár.

Okuljátok mindannyian e példán.
Ilyen az ember. Egyedüli példány.
Nem élt belőle több és most sem él,
s mint fán se nő egyforma-két levél,
a nagy időn se lesz hozzá hasonló.
Nézzétek e főt, ez összeomló,
kedves szemet. Nézzétek, itt e kéz,
mely a kimondhatatlan ködbe vész
kővé meredve,
mint egy ereklye,
s rá ékirással van karcolva ritka,
egyetlen életének ősi titka.

Akárki is volt ő, de fény, de hő volt.
Mindenki tudta és hirdette: ő volt.
Ahogy szerette ezt vagy azt az ételt,
s szólt ajka, melyet mostan lepecsételt
a csönd, s ahogy zengett fülünkbe hangja,
mint vízbe süllyedt templomok harangja
a mélybe lenn, s ahogy azt mondta nemrég:
„Édes fiacskám, egy kis sajtot ennék,”
vagy bort ivott és boldogan meredt a
kezében égő, olcsó cigaretta
füstjére, és futott, telefonált,
és szötte álmát, mint színes fonált:
homlokán feltündökölt a jegy,
hogy milliók közt az egyetlenegy.

Keresheted őt, nem leled, hiába,
se itt, se Fokföldön, se Ázsiába,
a múltba sem és a gazdag jövőben
akárki megszülethet már, csak ő nem.
Többé soha
nem gyúl ki halvány-furcsa mosolya.
Szegény a forgandó, tündér szerencse,
hogy e csodát újólág megteremtse.

Édes barátaim, olyan ez éppen,
mint az az ember ottan a mesében.
Az élet egyszer csak őrája gondolt,
mi meg mesélni kezdtük róla: „Hol volt...”

Grabrede

Seht, Brüder, er ist nun von uns gegangen,
Geprellt sind wir, im eignen Kreis gefangen.
Erinnert euch, ihm fehlten Ruhm und Größe,
Er stand uns bei mit seines Herzens Blöße.
Nur Lehm wird sein
Von seinen Knochen,
Ach, zerbrochen
Ist der Schrein.

Laßt solcherart uns seiner jetzt gedenken:
Natur kann sich nicht zweimal gleich verschenken,
Ihn gibt's nicht mehr und gab's auch vor ihm nie.
So wie ein Blatt mehr ist als eines Blatts Kopie,
Wird auch in all der Zeit ihm keiner gleichen.
Aus seinen Augen wird das Leben weichen,
Seht seinen Kopf, seht seine bloßen Hände,
Die sich verliern im Dunst der Nebelwände,
Erstarrt in Stein –
Reliquiensein,
Darauf sind, ornamentengleich verzweigend,
Linien geritzt, sein Lebensrätsel zeigend.

Licht, Wärme war er uns, gleich wer er war.
Ein jeder wußte, riefs, daß: er er war.
Er mochte diese und auch jene Speise,
Sein Mund sprach ganz auf eigne Weise,
Versiegelt von der Stille nun, Nachklang,
Geläute eines Tempels, der versank
Im Wasser tief, noch höre ich ihn sagen:
„Ein wenig Käse könnt ich jetzt vertragen...”,
Seh ihn beim Wein, den er getrunken,
Selig im Tabaksqualm versunken,
Dann wieder rannte er zum Telefon –
Spann seiner Träume farbigen Kokon.
So leuchtete auf seiner Stirn das Zeichen:
Es wird ihm unter Tausend keiner gleichen.

Du magst ihn suchen, findst ihn nirgendwo,
Am Kap, in Asien nicht noch irgendwo,
Auch im Vergangnen nicht: Es mehrt sich
Gewesnes, alles wird einmal – nur er nicht.
Gelöscht für immer
Ist seines Lächelns seltsam blasser Schimmer.
Unstetes Feen-Glück, bist zu gehaltlos,
Ein zweites Wunder wird gestaltlos.

Ihr Lieben, dies ist ebenso gewesen,
Wie wir's in Märchen oft gelesen:
Auf ihn auch schien vom Firmament ein Strahl,
Wir gingen ans Erzähl'n: „Es war einmal...”,

majd rázuhant a mázsás, szörnyű mennybolt,
s mi ezt meséljük róla sírva: „Nem volt...”
Úgy fekszik ő, ki küzdve tört a jobbra,
mint önmagának dermedt-néma szobra.
Nem kelti föl se könny, se szó, se vegyszer.
Hol volt, hol nem volt a világon egyszer.

Einstürzt' es, ihn begrabend, auf einmal,
Verweint erzähl'n wir nun: „Es war keinmal...”
So liegt er, wollte schaffend mehr erreichen,
Als einem Denkmal seiner selbst zu gleichen.
Arzneien, Worte, Tränen – nichts weckt ihn noch einmal,
Er war einmal... ein- oder keinmal.

(*Nachdichtung: Andreas Kárpáti*)

Szücs, Tibor

**Interculturality of Hungarian Studies
from the Point of View of the Translation of Hungarian Poetry**

The dilemma whether Hungarian lyre can be or cannot be translated this time is not studied based on interlingual (linguistic-stylistic) criteria but based on intercultural aspects.

The lecture on the German translation of the poem *Funeral Oration* by Dezső Kosztolányi points out why, to what extent it is possible or maybe impossible to translate certain culture based poetic images (e.g.: cultural realias, phraseologisms with cultural background) or texts requiring intertextual knowledge (e.g.: citations, quotations/intertexts) into a different linguistic-cultural medium and how they are interpreted by receivers.

CONTENTS

I. HUNGARIAN AS A FOREIGN LANGUAGE	7
GRZESZAK, ANNA: A Bibliography of Hungarian Linguistic Literature in Poland.....	8
MÁTYÁS, DÉNES: Teaching Hungarian Language and Culture at Cleveland State University: the First Two Years of Reestablished Hungarian Education (2014–2016)	28
PAP, ANDREA: How can I be polite in Hungarian? The issues of polite linguistic behavior for Italian native speakers learning Hungarian language	39
PAWLAS, SZYMON: Comparision of the development of Hungarian and Polish orthographies.....	49
PUPP, RÉKA: The teaching of Hungarian infinitive, participle, supin, gerund and verbal prefix for romanian students.....	60
SÓLYOM, RÉKA: Understanding and role of present-day Hungarian neologisms in the process of teaching Hungarian language and Hungarian as a Foreign Language	70
WÉBER, KATALIN: The quality management system of ECL Hungarian language exam	79
II. TRANSLATION OF HUNGARIAN LITERATURE.....	86
HORVÁTH FUTÓ, HARGITA – ANDRIĆ, EDIT – HÓZSA, ÉVA: Sight dimensions in the space ”of Babel”: translations of a Nádas novel.....	87
KATONA, EDIT: Metaphores of amorous talk in Endre Ady’s poem <i>Héja-nász az avaron</i> (<i>Hawk mating on the fallen leaves</i>), and its Serbian translation.....	100
MADARÁSZ, ESZTER: Early Hungarian Songs with guitar accompaniment – An experimental analysis to prosody and declamation	107
RÓZSAVÖLGYI, EDIT: The importance of linguistic and cultural awareness with a contrastive perspective in the practice of translation.....	116
SHERWOOD, PETER: Hungarian Literature in English: An Approach to Translation Criticism	130

SZAWERDO, ELŻBIETA:

Where are you Romanticism? The Reception of Hungarian Romantic Literature in Poland
in the Twenty-First Century 135

SZÚCS, TIBOR:

Interculturality of Hungarian Studies from the Point of View of the Translation of Hungarian
Poetry 143

A 17. szám szerzői

Andrić Edit; Újvidéki Egyetem BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék.

andrice@ff.uns.ac.rs

Grzeszak, Anna; Varsói Egyetem, Magyar Tanszék, Warszawa. anna.grzeszak@uw.edu.pl

Horváth Futó Hargita; Újvidéki Egyetem BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék.

horvathfuto@ff.uns.ac.rs

Hózsá Éva; Újvidéki Egyetem BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék.

hozsaeva@eunet.rs

Katona Edit; Újvidéki Egyetem BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék.

katonae.zenta@gmail.com

Madarász Eszter; PTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Pécs.

eszter.madarasz@gmail.com

Mátyás Dénes; Cleveland State University, College of Liberal Arts and Social Sciences,

Department of World Languages, Literatures, and Cultures; Cleveland, Ohio, USA.

matyasd81@yahoo.com

Pap Andrea; ELTE BTK, Budapest. andipap@gmail.com

Pawlas, Szymon; Varsói Egyetem, Magyar Tanszék, Warszawa. szymon.pawlas@uw.edu.pl

Pupp Réka; Bukaresti Egyetem, Bukarest. puppreka@yahoo.com

Rózsavölgyi Edit; Università degli Studi di Padova. edit.r@unipd.it

Sherwood, Peter; London, UK. magyarize@gmail.com

Sólyom Réka; Károli Gáspár Református Egyetem BTK, Magyar Nyelvtudományi Tanszék,

Budapest. solyomreka@hotmail.com

Szawerdo, Elżbieta; Varsói Egyetem, Magyar Tanszék, Warszawa. eszawerdo@uw.edu.pl

Szűcs Tibor; PTE BTK Nyelvtudományi Tanszék, Pécs. szucs.tibor@pte.hu

Wéber Katalin; PTE Idegen Nyelvi Központ, ECL Nemzetközi Vizsgaközpont, Pécs.

weber@inyt.pte.hu

Útmutató **a Hungarológiai Évkönyv munkatársai számára**

Szerkesztőségünk a **magyar mint idegen nyelv / hungarológia** széles témaköréből vár tanulmányokat, tankönyvelemzéseket, ismertetéseket stb. Évente megjelenő köteteinkben (fel)kérésre közöljük a hungarológiai vonatkozású tudományos rendezvényeken megtartott előadások teljes szövegváltozatait is.

Minden írást – rövid **angol nyelvű összefoglalójával** együtt (s azt természetesen **angol címváltozattal** is ellátva) – elektronikus rögzítésben (számítógépes adathordozón vagy e-mail küldeményhez csatolt RTF formátumban) kérünk. (Ha ábrákat, táblázatokat is tartalmaz, kinyomtatott példányt is kérünk.)

Megújított formai követelmények:

- betűtípus: Times New Roman
- sortávolság: 1 (szimpla)
- szerző neve: **kurzív és félkövér**, középre zárva (16-os betűméret)
- cím: **félkövér**, középre zárva (16-os)
- szöveg: sorkizárással (12-es)
- bekezdés: 0,5-ös behúzással
- lábjegyzet (automatikus beszúrással számozva): sorkizárással (10-es)
- irodalom: sorkizárással, 0,5-ös függő behúzással (10-es) – az alábbi minta szerint:

Bartos Huba 2000. Az inflexiós jelenségek szintaktikai háttere. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 653–762.

Giay Béla – Nádor Orsolya (szerk.) 1998. *A magyar mint idegen nyelv / hungarológia*. Janus/Osiris, Budapest.

Szili Katalin 2002. A kérés pragmatikája a magyar nyelvben. *Nyr.* 126/1: 12–30.

- fejezetcímek: **kurzív és félkövér** (14-es); további tagolásban: *kurzív* (12-es)
- nyelvi példák (szövegben): *kurzív*
- értelmi kiemelések: **félkövér**
- hivatkozás szövegben belül: zárójelben a szerző(k) vezetékneve, évszám, oldalszám: (Szili 2002, 12)
- hosszabb szövegbetétet alkotó idézetek és összefüggő példasorok: elkülönített bekezdésben (10-es)

EUROPEAN CONSORTIUM FOR THE CERTIFICATE OF ATTAINMENT IN MODERN LANGUAGES

NYELVVIZSGA-BIZONYÍTVÁNY MODERN NYELVEK ISMERETÉRŐL

AKKREDITÁLT NYELVVIZSGA magyarból mint idegen nyelvből is:

kommunikáció-központú általános nemzetközi nyelvvizsga;
szintjei és követelményei összhangban vannak a KER-leírásokkal;
Magyarországon pontot ér az egyetemi fölvételnél;
vizsgázóbarát, változatos feladatok;
nincs nyelvtani teszt és fordítási feladat;
a fogalmazáshoz szótár használható

Elfogadják:

a diploma kiadásához szükséges nyelvtudás igazolására,
ösztöndíjas pályázatokhoz, PhD-fokozathoz

További vizsganyelvek:

*angol, német; francia, olasz, román, spanyol; bolgár, cseh, horvát, lengyel, orosz, szerb,
szlovák; héber*

**Az ECL Konzorcium Nemzetközi Titkársága
és**

az akkreditált ECL nyelvvizsgarendszer magyarországi központja:

**PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
Idegen Nyelvi Központ**

7633 Pécs, Szántó Kovács János u. 1/b
Tel: (72) 501-500/22133 és 22102 * Fax: (72) 251-929
e-mail: ecl@inyt.pte.hu
www.ecl.hu
<http://inyt.pte.hu>